

FÖRRÖCHNU

TIDSKRIFT FÖR EN FOLKETS KULTUR NR 4 1982 PRIS 20KR

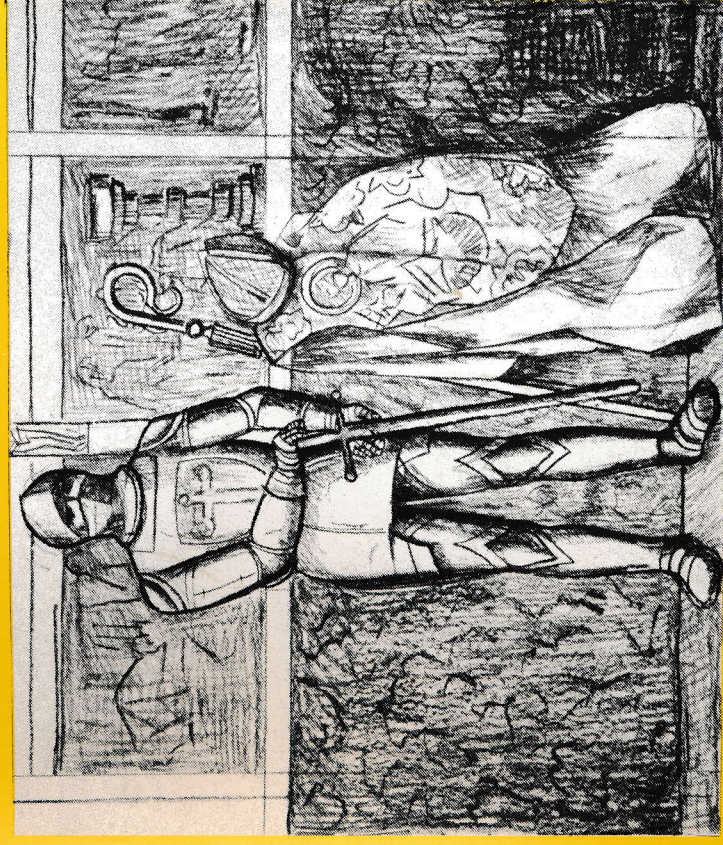

Jean-Paul Sartre och
Frihetens vägar

Sven Ljungbergs
Gottsunda kyrka

Jaan Kaplinski –
estnisk poet

Bokanmälningar

FÖRROCHNU

Tidskrift för en folkets kultur

Styrelse:

Gun Kessle, ordförande
Ulla Britt Antman, ansv. utg.

Kerstin Nordfors, kassör
Christina Ericsson

Tomy Gustavsson

Gunilla Karlsson

Per-Olof Käll

Margareta Zetterström

Håkan Ågren

Kent Begler

Eva Bäckstedt

Annelie Jordahl

Anne Lidén

Siwe Raadik

Adress: Hornsgatan 170, 2 tr.

117 28 Stockholm

Telefon: 08-84 73 14

Mottagning: måndagar 18-20.00 Föreningens paroller är:

Postgiro: 35 60 72-9

Bankgiro: 324-1262

Prenumeration: 75,-/4 nr

Stödprenumeration: 100,-/4 nr

Medlemskap: 250,-

Årsavgift 50,-

Förr och Nu ägs av föreningen

med samma namn.

• FÖR EN FOLKETS KULTUR

• FÖR EN FOLKETS HISTORIA

• FÖRSVAR FÖR YTTRANDE-

OCH TRYCKFRIHET

• ANTIIMPERIALISM

Innehåll

Lars Andrée. Ledare.

Margareta Zetterström. Jean-Paul Sartre och Frihetens vägar.

Anne Lidén. Sven Ljungbergs utmyckning av Gottsunda kyrka.

Anders Björnsson. Wilhelm von Braun – en svårfångad rabulist.

Jaromir Svozilik. Dikter.

Mats Miljand. Jaan Kaplinski – en estländsk poet.

Håkan Ågren. Vi är bestulna på en trilogi.

Bokanmälningar.

4
5
30
48
51
54
58
61

Omslagsbilden Årkebiskop Jöns Bengtsson Oxenstierna ikläder sig harnesk framför högaltaret i Uppsala domkyrka innan han går ut i striden mot kung Karl Knutsson år 1457. Sven Ljungbergs skiss till en av målningarna på den södra takfrisen i Gottsunda kyrka som invigdes 1980. Det är första gången som denna dramatiska episod gestaltats i svensk kyrkokonst.

Det finns inga hemliga sällskap som konspirerar. Marknadskrafterna lägger inte ner våra boklådor. Kejsaren har inga kläder – alla ser det och alla talar om det – inga avslöjanden finns kvar att göra.

Utbildningsdepartementet är regeringens stabsorgan för kulturpolitik. Osökt avskaffade man litteraturundervisningen i hela grundskolan. Man inledde kampanj mot läxor för att tvinga barnen ut i kalla och ödsliga elljusspår: varv på varv.

På gymnasierna tonades litteraturen ner under 70-talet. Sidorna blev inte färre men delades i mörker. Läroböckerna som nu utkommer innehåller blott antiintellektualismens trosbekännelse: alla upplevelser är lika värdefulla.

Mer exakt. Då Lars Ahlin gör författarsök i sin ungdomsstad Sundsvall diskuterar lärarna i gymnasiets avgångsklasser om man vågar ta emot honom: "Klärar mina elever ett besök av Lars Ahlin."

Artiklar ur *BLM* eller *Ord och Bild* eller *Artes* eller från någon *kultursida* får stryka på foten för familjesidornas orgasmdiskussion.

De senaste decenniernas skolreformer har bekräftat och förstärkt den negativa trenden. Varje läroplansförändring har gett försämring. Gymnasieutredningens principbetänkande ger vid handen att våra 16-åringar bör drabbas av en alfabetiseringskampanj. Grundskolan misslyckas och gymnasiet tvingas ta över.

Samtidigt frikopplas hela ungdomsutbildningen från universiteten. Forskningen svävar bort och skolorna trivialiserar.

Den första oktober 1974 inledde Statens kulturråd sin verksamhet. Dess uppgift är att samordna och långsiktigt planera kulturpoli-

ken. Utdelningsprinciperna för det litteraturstöd som inrättades gjordes tillräckligt vaga och mångtydiga för att den osäkerhet skulle skapas som är nödvändig för styrning. Stödet utformades för att bidra till förlagens tryckerikostnad inte för att vidga läsekretsen. Marknaden skulle omformas.

Resultatet förutsades. I boklådorna tunnades bokbeståndet ut och hyllorna fylldes med dryga gratulationskort. Huvudbiblioteken fick inte längre möjlighet köpa in ett adekvat urval böcker. Resurserna flyttades till tomma filialer som kunde bekostas av socialförvaltningen.

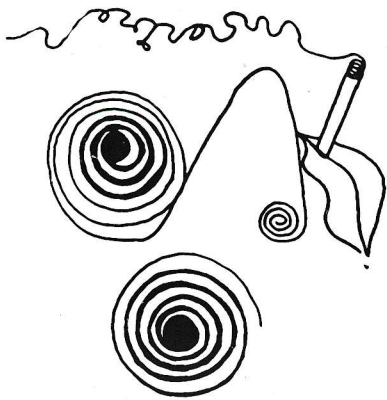
Men pengarna förvred också diskussionen. På fullt allvar hävdar litteraturstödet kritiker att endast sådana böcker, och endast sådana, som helt saknar läsekrets skall få stöd. Paradoxen är att alla vet att litteraturstödet antingen är betydelselöst eller är ett bidrag till makulatur, dvs ett stöd till död.

Den litterära stämningen vi snart är omsluttade av har formats i medveten kulturpolitisk satsning. Kultursidornas nya ordmångleri är bara tecken. En positiv förstadagsrecension ger inte automatiskt hög upplaga. Inte ens biblioteken köper. Inflytandet ändrar karaktär.

Jan-Erik Wikström lämnar över sitt mekanotill Bengt Göransson. Konstruktivt kommer den senare att fullfölja den föres politrik. De 48 bitarna i kulturpolitiken fogas samman på ett nytt och svindlande sätt men effekten består. Kulturrådets ordförande Anders Clason huserar ännu bland spillrorna.

Allt sker öppet, offentligt och skamlöst. Det är legitimt men orättfärdigt.

Lars Andree

Jean-Paul Sartre och Frihetens vägar

av Margareta Zetterström

■ "I Sverige tycks det ofta som om Sartre i det litterära etablissemangets ögon är en inaktuell figur, förlegad, överspelad. *Hans tankar är frånvarande.*" Det skriver författaren och litteraturkritikern Margareta Zetterström i denna artikel. Men Sartre behövs mer än någonsin; "existentiellen Sartre, författaren till 'Frihetens vägar', den man som hårt kritiserad och smutskastad både från borgerligt och kommunistiskt håll *proklamerade människans frihet och människans ansvar*, i en värld av krig, utsugning och förtryck". Sartre visade att det inte räcker med att välja den politiska handlingen. Människan måste också i engagemanget bevara sitt eget ansvar. Hon kan inte överlämna ansvaret till ett parti eller en stat.

I. När Jean-Paul Sartre 1964 tilldelades Nobelpriset chockerade han världen genom att tacka nej. Sartre ville inte förvandlas till monument. Han ville inte kvävas till döds genom hedersbetygelser. Han ville fortsätta att vara en levande författare av den typ vår egen Strindberg en gång beskrivit med orden:

"Jag har ingen lust alls att vara 'stor' författare, ännu mindre 'stor' man. Det genererar mig bara och ger en falsk ställning. Jag vill gå i nattrock och kalsonger och kallas skandalskrivare, det skall inte generera mig."

Nu är Sartre död och kan inte längre själv motsätta sig förvandlingen till monument. Han är på god väg att bli "klassiker", just det som han genom sitt nej till Svenska Akademien önskade undvika. Denna process som med ödestyngd tycks hota alla riktigt stora författare har samtidigt ett annat kännetecken. Monumentaliseringen åtföljs i Sartres fall, liksom i Strindbergs, av en hämningslös privatisering, ett frossande i "monumentets" mest intima, personliga sidor. Dessa båda tendenser (till synes motsattna) har som gemensamt effekt att själva det litterära verket, författar-

skapet, riskerar att skjutas åt sidan och desameras.

När Sartres namn numera figurerar i den svenska kulturdebatten är det mest som ett utslag av traditionell högaktning. Hans verk har till stor del blivit ett studieobjekt för herrar professorer. Sartre i akademiskernas värld. Men levande angelägenhet, en folkets angelägenhet? Ånej, därtill är hans böcker alltför svåråtkomliga, i många fall endast tillgängliga för de franskläsende. En stor del av Sartres författarskap är inte alls översatt till svenska. Det gäller t ex böckerna om Genet, Baudelaire, Flaubert, de viktigaste filosofiska verken, delar av dramatik, merparten av de politiska och litteraturkritiska artiklarna utgivna under titeln "Situations". Och i de fall Sartres böcker har översatts till svenska är de i allmänhet utgångna ur handeln sedan lång tid tillbaka.

I Sverige tycks det ofta som om Sartre i det litterära etablissemangets ögon är en inaktuell figur, förlegad, överspelad. *Hans tankar är förvarande*. Och det är något högst beklagligt. I en tid då *determinismen* åter fjättrar medvetandena både på ett personligt och ett övergripande politiskt plan och då många inom vänstern återoppar sin *besvikelse* över historiens utveckling för att legitimera en flykt in i karriär och privatliv undan politiken – då *behövs* vi nämligen Sartre mer än någonsin, existentialisten Sartre, författaren till romanen "Frihetens vägar", den man som hårt kritiserat och smutskastat både från borgerligt och kommunistiskt håll *proklamerade människans frihet, och människans ansvar*, i en värld av krig, utsugning och förtryck.

Det mörknar nu återigen över Europa, precis som det gjorde på trettio-talet. Många ser redan det tredje världskriget som ofrånkomligt, förutbestämt. Av skräck söker man fly undan verkligheten, leva med skyggappar, undvika ställningstaganden och organisera politiskt handlande. Eller också kanalisera man sin oro för framtiden i ett politiskt handlande som riskerar att utlösa just det man tror sig kämpa mot. Försvaret av freden sker under det kapitalistiska slagordet "fred till varje pris" och Västeuropas fredsresorser hälsar

sas med applåder från Kreml.

Utvecklingen i dagens Europa är dock inte entydig. I Polen har folket gjort ett enastående försök att spränga determinismens bojar, om man så vill ett försök att bevisa giltigheten av Sartres paradox "Aldrig har vi varit mer fria än under den tyska ockupationen". I december 1981 stoppades den polska demokratiseringsprocessen brutalt. Men säkert bara tills vidare, inte för evigt. Ty som det heter i Sartres ockupationsdrama "Flugorna":

"När friheten väl en gång har exploderat i en människosjäl så förmår gudarna inte längre någonting mot den människan."

Sartres romansvit "Frihetens vägar" ("Les chemins de la liberté") handlar om trettio-talets européer och konsekvenserna av eftergiftspolitik och verklighetsflykt, om svårigheten att finna friheten i en värld som tycks förutbestämd för kriget. I den första delen, "Mogen ålder" ("L'âge de raison" 1945), skildras en grupp intellektuella i Paris sommaren 1938. Mot bakgrund av spanska inbördeskriget tecknar Sartre en bild av politisk inaktivitet och hållningslöshet, samvetsskval och otillfredsställelse, förtvivlade försök att genom surrogathandlingar skapa ett sken av frihet och meningsfullhet. Andra delen, "Fristen" ("Le sursis" 1945), utspelar sig under den ödesdigra septembervecka 1938 då Tjeckoslovakien – och Europas – framtid avgörs i München. Här finns inga enskilda huvudpersoner utan romanen befolkas av ett myller av människor, 1938 års européer på marsch mot katarstrofen. I den tredje delen, "Med döden i hjärtat" ("La mort dans l'âme" 1949), summeras resultatet för Frankrikes del: invasion, sammanbrott, kapitulation men också ett vaknande frihetsmedvetande, en explosion av insikter då individerna ställs inför dödsdömet upptäcker att handlingsmöjligheterna beskurits och begränsats (men inte upphävts) genom att stunden för handlande så länge skjutits på framtiden.

Sartre planerade en fjärde, och avslutande roman. Den skulle heta "La dernière chance" ("Den sista chansen") men den blev aldrig

fullbordad. Av del IV föreligger endast ett kapitel, "Drôle d'amitié" ("En underlig vänskap"), publicerat 1949 i november- och decembernumren av tidskriften Les Temps Modernes, samt en del ofullbordade fragment som publicerats först efter Sartres död.

De tre första delarna av "Frihetens vägar" är utgivna på svenska i översättning av Eva Alexanderson (Bonniers 1947, 1949 och 1964; i samband med utgivningen av del III kom också del I och II i nya upplagor). Kapitlet "Drôle d'amitié" har däremot aldrig översatts till svenska.

II.

Huvudpersonen i romanen "Mogen ålder" heter Mathieu Delarue. Han är lärare i filosofi, 34 år gammal, "söndagsskribent" med diffusa litterära ambitioner. Han är en intellektuell småborgare, opolitisk, oengagerad men inte omedveten om vad som händer i världen. Spanska inbördeskriget inger honom ångest. Han borde göra något, borde ta ställning, borde åka till Spanien som frivillig. Men han kommer aldrig längre än till samvetsskval.

Mathieu Delarue är ogift men lever sedan sju år tillbaka i ett regelbundet förhållande (fyra nätter per vecka) med Marcelle. Det är ett förhållande byggt icke på kärlek utan på slentrian. Ömt vårdande sin obundenhet, sin "frihet", skyr Mathieu både politiskt ställningstagande och äktenskap. När hans älskarinna blir gravid är hans första replik "vi kan väl ta bort det, vad?". Romanen igenom jagar han sedan pengar till abort, djupt skräckslagen över det hot mot "friheten" ett barn och ett ordnat familjeliv representerar för honom.

För Marcelle ter sig dock saken annorlunda. Hon har på grund av sjukdom tvingats uppgesina studier. Hon tycker sig ingenting ha utträttat. Hon betyder inte någonting för någon enda människa, inte ens för Mathieu. Men ett barn skulle behöva henne. När Mathieu föreslår abort känner hon sig jagad. Hon tänker: "Om jag var ett djur så skulle jag få vara i fred." Då skulle ingen ifrågasätta det liv som redan spirar i hennes kropp. Vad är frihet för henne?

Mathieus politiska samvetsskval blir särskilt

tydliga i förhållandet till vännen Brunet, organiserad kommunist, disciplinerad partimedlem. När Mathieu träffar Brunet ser han sig själv med vännens ögon, ser sig som en borgare, en smutsig intellektuell, en vakthund i det beständes tjänst. Brunet får honom att tänka: Vad har jag gjort med mitt liv? På mig kan man säkert läsa mitt misslyckande i mitt ansikte.

Mathieu är mannen som vill vara fri "precis som andra vill ha en frimärkssamling". När han var tjugo hade han sagt till sig själv: Jag skall fullfölja min kallelse! Om och om igen förnyade han sedan sitt löfte. Men ordens inbörd förändrades i takt med de intellektuella moderiktningarna. Hans liv hade blivit en fruktlös väntan på att kallelsens, frihetens, sanna natur skulle uppenbara sig:

"Han väntade under tusen små dagliga bekymmer, naturligtvis sprang han efter fruntimmer under tiden, han reste och så var han förstas tvungen att förtjäna sitt uppehälle. Men under hela tiden hade hans enda strävan gått ut på att hålla sig redo. För en handling. En fri och övertänkt handling där hela hans liv skulle bli insatsen och som skulle bli inledningen till en ny tillvaro. Han hade aldrig kunnat ge sig helt åt en kärlek, en njutning, han hade aldrig varit verkligen olycklig, han tyckte alltid att han var någon annanstans, att han ännu inte var riktigt född. Han väntade. Och under tiden hade åren kommit, sakta, smygande, de hade fått honom i sitt grepp bakifrån."

När Mathieu ber sin bror, advokaten Jacques Delarue, om pengar till Marcelles abort får han höra sanningen om sitt liv helt oförblomrad. Du har byggt ditt liv på en lögn, påpekar brodern, du är en borgare fastän du inte vill medge det, du lever som gift fastän du påstår dig avsky äktenskapet:

"– För min del trodde jag, sade Jacques, att friheten bestod i att möta den situation man fullkomligt frivilligt har gett sig in i och ta hela ansvaret. Men det är säkerligen inte din åsikt. Du fördömer det kapitalistiska samhället och ändå är du ämbetsman i detta

Jean-Paul Sartre.
Blyertsteckning av
Alberto Giacometti.

samhälle, du förkunnar dina principiella sympatier för kommunisterna, men du aktar dig noga för att engagera dig, du har aldrig röstat. Du föraktar borgarklassen och ändå är du borgare, son och bror till borgare och du lever som en borgare.”

I en av romanens nyckelscener möts åter borgaren Mathieu och kommunisten Brunet, de forna vännerna som genom olika val av livshållning kommit allt längre från varandra. Brunet betraktar Mathieu och ser en man som upptäckt att ”han har levt på idéer som inte

betalar sig”. Brunet blir orolig för Mathieu och föreslår honom medlemskap i kommunistpartiet. Inte för partiets skull (”intellektuella, det har vi så gott om att vi kan sälja dem billigt”) utan för Mathieus egen skull. Ty vad nytta har en människa av friheten om hon inte förstår att använda den. Med en allusion på skriftens ord säger Brunet:

”– Du har avstått från alltting för att vara fri. Gå ett steg längre, avstå från själva friheten: så skall också allt detta andra tillfalla dig.”

Mathieu anar att Brunet har rätt, oroas av dennes profetia om att kriget snart är här – men tvekar ändå, vill ha betänketid. Och det är ju för övrigt Brunets hjälp han behöver, inte Marx’.

Brunet har dock inte tid med vänskap, han har sina vänner i partiet och kan inte ta hänsyn till att vänskapen för Mathieu innebär en livets djupaste mening. Mathieu avvisar Brunets erbjudande men är den som känner sig avvisad. Skall han då dö utan att ha levat?

I stället för att nyttja sitt liv till verkliga handlingar låter Mathieu dagarna rinna förbi i meningslöshet. I stället för att ta ansvar för sitt väntade barn och för Marcelle smiter han undan, börjar lägga ut krokarna för en ung studentiska vid namn Ivich och stjälar slutligen ihop pengar till abort. Marcelle vägrar dock ta emot ”gåvan”. Hennes kärlek till Mathieu slocknade i samma stund han sade ”vi kan väl ta bort det, vad?”. Men hon vill ändå ha barnet, ser ingen frihet i att utsläcka detta oskyldiga människoliv. Och precis som i fråga om det politiska engagemanget plågas Mathieu av samvetets kval. I en yttersta känsla av desperation skär han, och Ivich, under en krogkväll sönder sina handflator med en kniv. Surrogathandlingar i stället för verkliga handlingar.

”Mogen ålder” är en skildring av ett skenliv, en väntan på det verkliga livet sommarens 1938 då luften redan börjar få en ”försmak av olycka”. Livet börjar kännas ”förskämt”, både Mathieu Delarues och Europas liv under denna ”fadda och olycksbådande fred”. Romanen slutar utan upplösning, i ovisshet. Ma-

thieu anar att man inte är fri bara för att man överger en kvinna och ett ofött barn. Likt Orestes i dramat ”Flugorna” längtar han efter att begå en oåterkallelig handling men tycker sig ha försumtat alla chanser, spilt ut sin frihet till ingen nytta:

”Han gäspade, han hade slutat sin dag, han var färdig med sin ungdom. Redan erbjöd honom olika slag av beprövade moraläror takfullt sina tjänster, där fanns den illusionsfria epikureismen, det småleende överseendet, resignationen, allvaret, stoicismen, allt det som låter en minut för en minut smaka på ett förfelat liv som en konnässör. Han drog av sig kavajen, han började knyta upp slipsen. Han upprepade med en gäspning: ’Det är sant, det är i alla fall sant: Jag har nått mogen ålder.’”

Första delen av ”Frihetens vägar” är en skildring av den företeelse Sartre i sina filosofiska verk kallar ”mauvaise foi” (ond tro), dvs självbedrägeri, falskt medvetande, ouppriktighet. Men författaren faller inte själv domen över sina romanpersoner. Han skildrar dem genom deras eget medvetande och överlämnar åt läsaren att själv göra sina tolkningar. Där finns ingen allvetande berättare närvarande i texten, inga allvetande vittnen till skeendet, bara romanpersonerna ensamma i kamp med tillvaron.

III.

Dramat ”Flugorna” brukar beskrivas som en vändpunkt i Sartres författarskap, som det första skönlitterära uttrycket för den omprövning världskriget framtvingade. I Simone de Beauvoirs bok ”La cérémonie des adieux” (1981), som bl a innehåller en utskrift av ett långt samtal hon förde med Sartre sommaren 1974, beskriver han själv upplevelsorna under okkupationen så att allt han tidigare lärt, allt han tidigare skrivit inte längre tycktes ha någon giltighet. Romanen ”Mogen ålder” kan i det perspektivet ses som en uppgörelse inte bara med en viss *allmän* livsstil, en ofta förekommande politisk ansvarslöshet och indifferens, utan också mer specifik som en uppgö-

relse med författarens egen livshållning under trettioåret. Men samtidigt som världskriget markerade en vändpunkt finns där även i Sartres författarskap en stark inre kontinuitet. Upprottet ur borgerligheten gestaltas redan i romanen "Äcklet" (1938). Mathieu Delarue är – som Sartre själv framhållit – en Roquentin (så heter huvudpersonen i "Äcklet"), en Roquentin som går ett steg vidare, upptäcker friheten och börjar handla. Mathieu och Roquentin avspeglar båda olika faser i författarens egen utveckling.

I Sartres biografi finns flera detaljer som för tankarna till Mathieu Delarue. Sartre var åren 1937–39 lärare i filosofi vid Pasteurlycéet i Paris. Samtidigt hade han inlett sitt författarskap, var en "söndagsskribent" som skrev på lediga stunder och hoppades på en litterär karriär. När han i "Mogen ålder" låter den lilla staden Laon norr om Paris representera tristen i landsorten har han även där personlig erfarenhet. Studentskan Ivichs fruktan att kuggas i examen och tvingas tillbaka till föräldrahemmet i Laon speglar säkert Sartres upplevelser av livet ute i provinsen, så som han erfor det under sin tid som lärare först i Le Havre (1931–33, 1934–36) sedan i Laon (1936–37).

I Simone de Beauvoirs memoarbok "La force de l'âge" (1960) framträder tydligt likheterna mellan Sartres och Mathieu Delarues politiska hållning eller kanske snarare brist på hållning. Sartre var, berättar hon, länge apolitisk under trettioåret, röstade inte, läste tidningar ganska summariskt, sympatiserade vagt med kommunisterna men satte sitt personliga oberoende så högt att politiskt engagemang i mer konkret form var en otänkarhet. Sartre ville handla genom sitt skrivande, genom sina böcker. Och den karaktäristiken gäller också Simone de Beauvoir själv, men med tillägget att hon – fortfarande enligt hennes egna memoarer – vaknade till medvetande om omvärlden ännu senare än sin livskamrat Sartre. De var "två intellektuella småborgare som återopade sitt framtida verk för att undvika politiskt engagemang". Liksom en hel generation, en hel epok, sökte de i det längsta blunda för hoten mot freden. Visst fann de Hitlers

maktövertagande fasansfullt – men på något sätt ändå avlägset och utan riktig betydelse för deras personliga trygghet och för utvecklingen i Europa. Ännu vid folkfrontens seger i Frankrike var Sartre och Simone "åskådare", sympatisörer helt visst men ändå utanförstående, inte deltagande.

Spanska inbördeskriget framstår i Simone de Beauvoirs historieskrivning som det första grundskottet mot denna apolitiska hållning. Spanien var, utanför Frankrike, det land som låg Sartres och hennes eget hjärta närmast. De hade rest mycket där, hade många vänner, många minnen. I flera år präglade detta krig deras liv. De trodde på republikens seger, ville i det längsta bevara hoppet, men fann inget utlopp för sina förhoppningar. Till slut framstod inte oberoendet som ett värde utan enbart som en plåga, maktlöshetens och den sociala isoleringens plåga.

Det är alltså inte orimligt att i Mathieu Delarue inläsa mycket av Sartres egen attityd före världskrigets utbrott. Men inte bara Mathieu utan också Brunet har sin "motsvarighet" i verkligheten. Sartre var sedan skoltiden vän med Paul Nizan. De sågs alltid tillsammans under tjugotalet, var så oskiljaktiga att de skämtsamt kallades Nitre och Sarzan. Båda var intresserade av filosofi och hade litterära ambitioner. Men Nizan inte bara debuterade flera år före vännen Sartre. Han tog också tidigare steget till politiskt engagemang. Nizan var organiserad kommunist. Och även om han inte alls i enskildheter liknar Brunet representerade han för Sartre samma sak som Brunet representerar för Mathieu: valet, engagemanget, handlingen.

Jag tror heller inte att det är någon slump att Mathieu Delarue, när han vändas över att i vännen Brunets ögon vara en vanlig borgare, en smutsig intellektuell, använder just ordet "vakthund" för att karaktärisera sig själv. "Les chiens de garde" ("Vakthundarna", svensk översättning 1968) hette en essä utgiven 1932 där Nizan gick till storm mot borgerlighetens intelligentsia, och i synnerhet dess filosofer. Säkert har Sartre haft detta verk i tankarna när han utformade Mathieus självkritiska betraktelse.

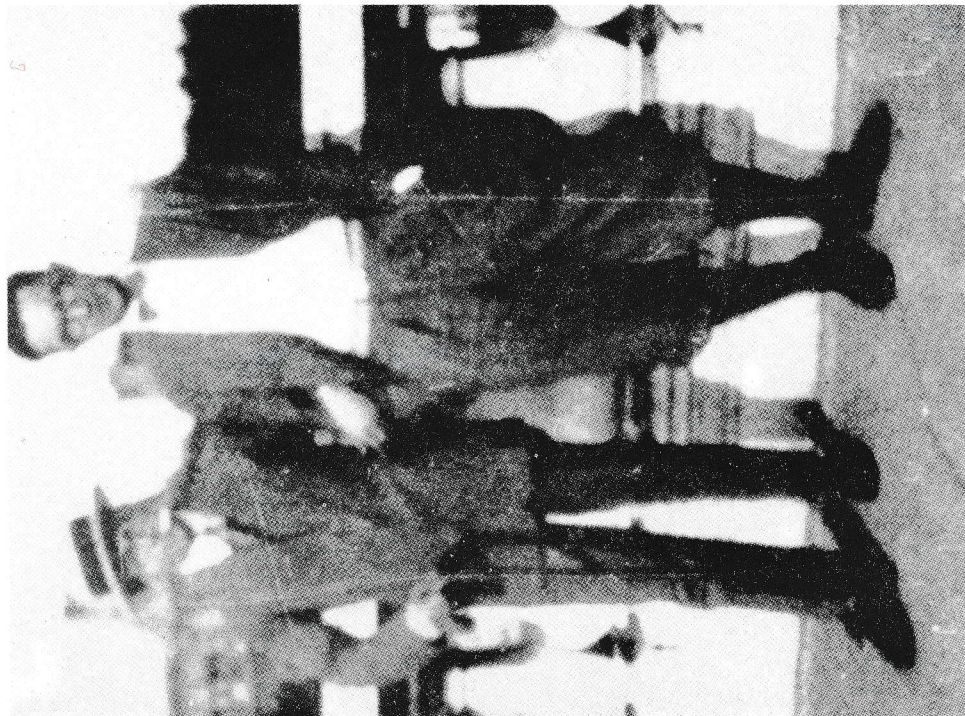

Paul Nizan, 22 år gammal, 1926.

Jag är själv ingen större vän av den sortens litteraturvetenskap som närsynt sysslar med att i detalj utpeka "förebilder" till olika litterära gestalter. Ofta tjänar detta kartläggningsarbete bara till att dölja hur det litterära verket som helhet förhåller sig till verkligheten. I fallet "Mogen ålder" tror jag ändå att det är befo- gat att peka på den personliga inspirationskäl- lan till förhållandet Mathieu–Brunet – dvs att Sartre och Nizan sedan ungdomen var fören-

ade i djup vänskap; att det från Sartres sida var en vänskap "våldsamare än en passion"; att Sartre i viss mening kände det som att kommunistpartiet "tog ifrån" honom hans vän; att Nizan under trettioåret visade prov på ett ställningstagande som Sartre på samma gång avundades och undvek.

Nizan tog steget till politiskt handlande tidigare än Sartre. Men deras inbördes olikhet bör ändå inte överdrivas. I sina böcker kom de

Sartre (tv) och Nizan
1925, under École Nor-
male-epoken. Nizan fick
kortet av Sartre med de-
dikationen "Till min lille
kamrat som minne av 14
juli".

ofta att behandla samma teman. I romanen "La conspiration" ("Sammansvärjningen" 1938, svensk översättning 1975) har Nizan skildrat ett gäng parisiska ungdomar, borgarsöner, som vid tjugotalets slut brottas med samma problem som personerna i "Mogen ålder": deras sociala samvete väcker, de drömer om handling och aktivitet men tror länge att frihet är friheten att slippa välja och slippa handla. I romanen "Antoine Bloyé" (1933, svensk översättning 1979) har Nizan tecknat ett porträtt av en man som för sent upptäcker att livet runnit ifrån honom:

"Det krävs stor skapande kraft för att undslippa intigheten. Antoine hade inte skapat något, han hade låtit sin kraft rinna ut i sanden, han hade inte uppfunnit något, han hade inte brutit några nya vägar tillsammans med andra människor. Äntligen började han oklart förstå att det enda som hade kunnat rädda honom, hade varit en skapande insats, som hade tagit alla hans krafter i anspråk. Allt som fyllt hans liv föll i stycken, förflyktigades som damm. Sannerligen ... om han kunde leva om sitt liv och fylla det!"

I skildringen av Mathieu i "Mogen ålder" finns dessa Nizans ord närvarande som en osynlig – men fullt förnimbar – klangbotten.

IV.

Om Sartre i del I av "Frihetens vägar" kan sägas skildra "mauvaise foi" hos några enskilda individer är del II, romanen "Fristen", en skildring av "mauvaise foi" i nationell skala. Detta får konsekvenser inte minst för själva kompositionen. Där romanen "Mogen ålder" består av djupgående pejlingar av enskilda personers medvetande, långa ganska detaljerade prosamålningar som på ett suggestivt sätt lyckas fånga de olika gestalternas inre grundton, "varats täthet", tillämpar Sartre i romanen "Fristen" en helt annan teknik.

Handlingen utspelas mellan den 23 och 30 september 1938. Temat är München-mötet. Romanen skildrar hur Västeuropas ledande demokratier, Frankrike och England, genom att välja kapitulatismens väg säger ja till kriget. Det är en skildring av "ond tro" icke blott hos individer utan hos hela nationer och statsledningar, en skildring av hur krigshotet, Europas gemensamma öde, ingriper i medborgarnas liv, upphäver deras personliga framtidsplaner, ifrågasätter själva individualiteten ("kriget fanns där, runt omkring dem: det hade tagit sin boning bland dem och gjorde dem lika andra, lika alla andra"). Under den ödesdigra septemberveckan håller alla andan. Europa väntar på utgången av München-mötet, väntar på Hitlers radiotal, väntar "under kvällningar av hetta och damm och ångest". Blir det krig? Eller kommer freden att räddas i München?

För att illustrera detta *kollektiva* öde, flykten undan ansvar i världshistoriskt perspektiv arbetar Sartre med mycket snabba scenväxlingar. Ena stunden riktas kameran mot de politiska ledare som förhandlar om Tjeckoslovakiens framtid (och Sartre kan här ha haft användning av Nizans faktaspäckade skildring av München-krisen, "Chronique de septembre" 1939), andra stunden mot vanliga medborgare i Paris, i Tjeckoslovakien, på franska rivieran. ... Det kan vara judar i diskussion om nazismen, kvinnliga fredsvänner som samlar namnunderskrifter till förmån för fort-

satta eftergifter, mobiliserade fransmän på väg till sina förband, kommunister, pacifister, borgare, arbetare, sjuka, friska. Och mitt i detta myller av människor dyker också de personer upp som läsaren redan känner från "Mogen ålder": alla representanter för de 1938 års européer som väntar skräckslagna "vid tröskeln till en ohygglig framtid".

Romantekniken är alltså helt olik den i del I. Snabba bildväxlingar, där de personer som beskrivs i början av en mening i slutet av samma mening kan vara utbytta mot helt andra och där hastigheten ökar i takt med att spänningen stiger. Omväxlande med denna kalejdoskopiska montagemetod finns dock också en motsatt tendens, en strävan att fånga tiden genom att frysa den till en enda sekund: "en människosekund, den tretusende sekunden på den tjugonde timmen på den tjugofjärde dagen i september 1938".

I "Fristen" möter vi Mathieu Delarue solbaddande på plagen. Han har ferier och bor hos sin bror i en villa vid havet. På ytan är allt idyll: solken, semester, lugn. Men det kommande kriget är redan närvarande som ett osynligt faktum, skräcken håller redan på att upplösa tillvaron:

"Han kastade en sista blick ut över havet: kriget hade ännu inte brutit ut; människorna åt middag i lugn och ro i villorna; inte en kanon, inte en soldat, ingen taggtråd, flotan låg på redde i Bizerte och Toulon; det var ännu tillåtet att se havet glöda, en av dessa sista fredskvällars hav. Men det låg orörligt och neutralt: en väldig yta salt vatten som krusade sig litet, det sade ingenting. Han rymde på axlarna och gick uppför stentrappstegen: sedan några dagar tillbaka lämnade tingen honom, ett efter ett."

När mobiliseringsordern kommer känner Mathieu det som att hans liv dör. Framtiden dör, världens framtid och hans egen. Han upp-täcker att han varit lurad utan att veta om det. Genom att han inte varit på sin vakt, genom att han inte i tid velat se kriget har han förlorat allt, berövats allt:

"Han tänkte: De har befriat mig från mitt liv. Det var ett ynkligt och förfelat liv, Marcelle, Ivich, Daniel, ett uselt liv, men det gör mig detsamma nu, eftersom det är dött. Från och med denna morgon, ända sedan de klistrade upp de här vita plakaterna på husväggarna är alla liv förfelade, är alla liv döda. Om jag hade gjort vad jag ville, om jag en gång, en enda gång, hade kunnat vara *fri*, ja, då skulle det i alla fall vara ett förbannat skoj, eftersom jag skulle ha varit fri för freden, denna bedrägliga fred, och jag nu i alla fall skulle stå här och se ut över havet med armbågarna mot raket, med de där vita plakaterna bakom ryggen på mig; alla dessa plakat som talar om mig på alla husväggar i Frankrike och som säger att mitt liv är dött och att det aldrig har funnits någon fred: det lönade sig inte att jag gjorde mig så mycket besvär, det lönade sig inte att ha så mycket samvetskal."

Mathieu klär av sig "kläderna, sitt yrke, sin identitet" och glider in i "namnlöshetens mörker". Viljeloöst går han ut i kriget – som offerlammet till slaktbanken.

Men innan Mathieu lämnar sitt gamla liv bakom sig träffar han Gomez. Och det är ett viktigt möte, en nyckelscen av samma betydelse som mötet med Brunet i "Mogen ålder". Gomez är också en av Mathieus vänner. Han är spanjor, konstnär, gift med en fransyska och, när Mathieu möter honom i september 1938, officer på tillfällig permission från den spanska fronten. Vid mötet med Gomez vaknar åter hos Mathieu alla hans gamla samvetskal som han känt vid tanken på Spanien och sitt eget svek. Gomez kommer direkt från striden. Han är full av föräkt visavi fransmännen ("de begriper ingenting; de är rädda"). Medan man utanför Spanien helst tycks föredra att blunda för sanningen vet redan Gomez, och hans soldater, att kriget är förlorat. Ändå reser han tillbaka, försätter kampen till slutet. Gomez och Mathieu möts på en restaurang. Hovmästaren bär in mat och vin, musiken spelar. En stund av njutning, dock inte för Mathieu:

"Tournedosfatet stod på bordet; en åt ho-

nom och en åt mig. Han har rättighet att riktigt avnjuta sin, han har rättighet att tugga sönder den med sina vackra vita tänder, han har rättighet att titta på den vackra flickan till vänster om sig och tänka: tjugig flicka! Men det har inte jag. Om jag äter så flyger hundra döda spanjorer i strupen på mig. Jag har inte betalat priset."

Gomez och Mathieu samtalar. Gomez är den som ser klart, som förstår att "vad Hitler vill det är varken Prag eller Wien eller Danzig, det är Europa". Mathieu däremot söker blunda för att Tjeckoslovakiens och Österrikes och Polens frihet också har ett samband med Frankrikes och hans egen frihet. Gomez kan inte blunda. Han har sett för mycket, och det han sett var så förskräckande att han, konstnär till professionen, aldrig mera tror sig kunna måla.

Många andra personer med andra attityder virvlar förbi i romanen. Brunet, kommunisten, inser liksom Gomez följden av München-politiken men söker bemästra sin egen skräck genom att fasthålla tanken "vad som än händer är Sovjet på vår sida". Daniel, en annan av Mathieus vänner, struntar i om kriget kommer eller inte. Jag är pederast, tänker han full av självförakt, och "hur skulle kriget kunna förändra det". Ivich, studentiskan, rasar i nyväckt harm mot ödet eftersom hon tycker sig ha rätt att leva. Latin har hon minsann fått lära sig men ingenting som hjälper henne nu. Plötsligt inser hon sin totala maktlöshet, inser att det är *andra* som fattar beslut om hennes liv, andra människor som inte ens känner henne. I ren desperation ger sig Ivich iväg mitt i natten från föräldrahemmet i Laon. Hon mår te hinna se Paris en sista gång, hon är övertygad om att allt skall brinna, att alla skall dö.

I denna sinnessstämmning låter Ivich sig våldtas ("I alla fall dör jag inte som jungfru"). Våldtäkten äger rum natten mellan den 29 och 30 september, samtidigt som Tjeckoslovakiens representanter i München mottar sin nations dödsdom. I ena meningen gråter Ivich av sorg och förtvivlan. I andra meningen upphör 1918 års Tjeckoslovakien att existera. I blyxtbelysning illustreras här sambandet mellan indivi-

dens handlande (eller brist på handlande) och den historiska utvecklingen. Genom att trettioåtlets européer vägrade se världsläget sådant det var och invaggade sig i falsk säkerhet stod Tjeckoslovakiens folk i september en- samt, utan stöd:

"– Väntar ni på en deklaration eller ett svar från min regering? frågade Masarik.

Daladier svarade inte. Léger böjde huvudet och yttrade mycket hastigt:

– Signor Mussolini måste tillbaka till Italien senast i morgon bitti; vi har inte mycket tid på oss.

Masarik såg alltiämt på Daladier. Han sade:

– Inte ens något svar? Bör jag fatta det så att vi är *tvungna* att acceptera?

Daladier gjorde en trött åtbörd och bakom honom svarade Léger:

– Vad annat kan ni göra?"

Ivich våldtas. Tjeckoslovakien våldtas, för fredens skull enligt den officiella propagandan. Och Västeuropas folk lät sig duperas. När Frankrikes regeringschef Daladier återvände från München hälsades han på flygplatsen med blommor och jubelorden "Leve Frankrike! Leve freden!". Att Münchenmötet säkrat "fred i vår tid" trodde dock inte ens Daladier. Han kände överenskommelsens innebörd och mumlade vid åsynen av sina jublande landsmän: "Förbannade kräk!" Dessa ord utgör romanens slutpunkt. Kräk var inte bara de Västeuropas ledare som gav Hitler fria händer i Europa. Kräk var också alla de helt vanliga medborgare som tigande eller jublande gav sitt samtycke.

Människorna i "Fristen" framstår i viss mening som maktlösa offer, sprattlande marionetter vars liv beror av de herrar som rycker i trådarna. Strider då inte detta mot Sartres hela filosofi? Motsäger det inte hans tankar om människans frihet och livet som en serie av val? Menar då Sartre att människan inte har någon fri vilja? Nej, en sådan tolkning vore djupt oriktig. Romanen "Fristen" gör aldrig gällande att människan *är* en viljelös marionett. Däremot visar den vad som händer, vad

som kan hända och vad som faktiskt har hänt om människorna *tror sig vara* marionetter.

Klarast framträder existencialismens budskap i skildringen av Mathieu. När han erfår krigets närhet och upptäcker att han levat på falska premisser tycket han sig först dö. Men just i detta själsliga dödsögonblick föds en insikt:

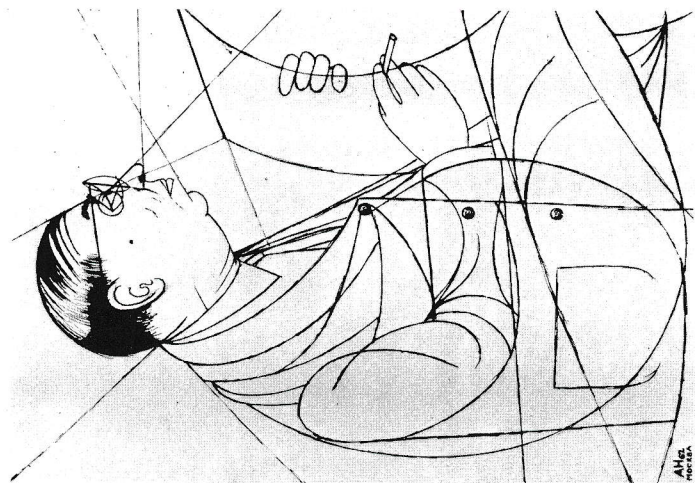
"Jag är fri", sade han sig plötsligt. Och hans glädje förvandlades med ens till en förkrossande ångest."

Jag är min egen frihet. Jag är dömd att vara fri. Genom Mathieus mun formuleras här själva kärnan i Sartres filosofi. Friheten föds i ångest. För Mathieus del är upptäckten av friheten först förenad med en längtan att begå självmord. Han fullföljer dock aldrig tanken (ett självmord måste för övrigt i existencialismens föreställningsvärld vara något djupt orätt, eftersom den enskilda människan alltid bör fråga sig vad som skulle hända om hennes egna handlingar gjordes till norm för hela mänskligheten). Men Mathieu finner i "Fristen" heller ingen användning för sin frihet. Han är mannen som upptäckt att han är fri men som ännu är fri "förgäves".

V.

Vid trettioåtlets slut representerade den apolitiska hållningen för Sartre inte längre något eftersträfvansvärt. Utvecklingen i världen ingav nu bara förtvivlan över den egna svagheten och maktlösheten. I Frankrike folkfrontens sammanbrott. I Spanien fascismens seger. I Sovjetunionen processer och begynnande massteror. Fanns det då inte längre ett enda hörn i världen där hoppet kunde bita sig fast?

Det var framför allt Spanien som fick Sartre och Simone att uppfatta sig själva som *ansvariga*. Noninterventions-komedien tycktes dem för varje dag allt mer skändlig. Men de fann i sin isolering ingen möjlighet att påverka skeendet. Problemet var dock ständigt närvarande. Vänner Nizan reste 1936 till Spanien på reportage-uppdrag. Vänner Fernand var en av dem som reste dit som frivillig. Vänner Bost ville också resa men avrättades av Mal-

Adolph Hoffmeister: Jean Paul Sartre. 1962.

tryckte sina önsknings i handlingar?

Hitlers inmarsch i Österrike våren 1938 in-
nebar för Sartres del att han förlorade sina
sista illusioner om möjligheten till fortsatt
fred. Det var vid den tidpunkten han fick upp-
slag till en ny roman som skulle handla om
"friheten". Titeln skulle vara "Lucifer" och
romanen skulle bestå av två delar: "La révol-
te" ("Revolten") och "Le serment" ("Eden").
Mottot skulle lyda: "Det olyckliga, det är att vi
är fria." Detta uppslag utmynnade sedan i svi-
ten "Frihetens vägar".

Efter Österrike stod Tjeckoslovakien på tur
att slukas av Hitler. Den vecka i september
som skildras i "Fristen" framstår också i Si-
mone de Beauvoirs memoarer som mörka da-
gar av idel väntan. Kriget tycktes nu oundvik-
ligt, och Simone hyste – i "ond tro" – uppfatt-
ningen att Frankrikes och Englands förräderi
mot Tjeckoslovakien visserligen var djupt
orättfärdigt men att även den grövsta orätt var
bättre än ett krig. För henne innebar Mün-
chen-överenskelsen därför en tillfällig
lättnad. Hon trodde liksom en stor del av
Västeuropas folk att freden nu var räddad. För
Sartre var frågan mer motsägelsefull. Han vil-
le gärna tro att München gav dem ytterligare
en frist (så beskriver han det åtminstone i sina
samtal med Simone de Beauvoir sommaren
1974). Men när människor i hans närhet fram-
förde tanken att "allt är bättre än krig" svarade
han ändå: "Inte alls, inte fascismen." Medan
Simone ännu hängde sig fast vid radikalpaci-
fismens "fred till varje pris", en hållning hon
sökte stöd för i första världskrigets erfarenhe-
ter, såg Sartre den förändrade situationen. Nu
gällde det dem. Om Hitler inte mötte motstånd
skulle Frankrike inom kort gå Österrikes och
Tjeckoslovakiens öde till mötes. Men, bruka-
de då Simone invända, är inte ett Frankrike i
krig ett värre ont än ett nazifierat Frankrike?
Nej, svarade Sartre och skakade på huvudet:
"Jag vill inte att man tvingar mig att äta upp
mina manuskript. Jag vill inte att man sticker
ut ögonen på Nizan."

Bland alla dessa trettioåtta européer som
med olika grad av klarsyn eller "mauvaise foi"
vandrar mot världskriget i romanen "Fristen"
finns även Jean-Paul Sartre och Simone de

Beauvoir, inte som namngivna personer men
som mänskliga medvetanden. Deras politiska
fel var inte bara ett par enskilda individers
utan en hel epoks.

VI.

Romanen "Med döden i hjärtat" utspelas som-
maren 1940. Valet av tidpunkt är inte slump-
mässigt. I del III av "Frihetens vägar" skildras
följderna av den München-anda som var te-
mat i del II. I romanens öppning återfinnet vi
Gomez, spanienkämpen, i exil i New York.
Det är den 15 juni och radion har just meddelat
att tyskarna under natten gått in i Paris. Mar-
ken gungar under fötterna på Gomez. En kom-
mentar från en bekant, en amerikan, får ho-
nom att explodera:

"– Ni européer, sa Ritchie, ni hänger alltid
fast vid symboler. Att Frankrike var beseg-
rat, det har man ju vetat i en vecka redan.
Nå – du har bott där, du har minnen där, jag
förstår att du är ledsen. Men att Paris är
taget? Vad gör det dig, eftersom staden är
intakt? När kriget är slut far vi tillbaka dit.

Gomez kände sig uppfyllt av en våldsam
och vredgad fröjd.

– Vad det gör mig? frågade han med en röst
som skalv. Jag är glad för det! När Franco
gick in i Barcelona, så ruskade de på huvu-
det och sa att det var ju synd, men det var
inte en som rörde ett finger. Jaha, nu är det
deras tur, det kan de tugga i sig! Jag är glad
för det, skrek han när den dånande bussen
stannade vid trottoaren, jag är glad för
det!"

Gomez som just fått en chans att förtjäna
sitt levebröd som konstkritiker i USA känner
nu bara vämjelse vid åsynen av den samtida
konsten. Varför ställer aldrig konstnärerna
några *besvärande* frågor? Hur kan de måla
som de gör när människor i samma stund
fängslas och skjuts ned?

Mathieu Delarue, filosofläraren, är i juni
1940 fortfarande mobiliserad. Han är en av
dessa "nederlagets soldater" som anförtröts
kriget men förlorat det. Frankrike står inför
sitt sammanbrott. Medan en del fransmän än-

nu får order att låta sig skjutas ned håller andra
redan på att underteckna stillståndsfördrä-
get. Hittills har det varit en självklarhet att
vara fransman, något man inte ens reflekterat
över. Först när denna självklarhet ifrågasätts
blir Mathieu medveten om sin nationella iden-
titet. Först när Frankrike dör föds han som
fransman.

I juni 1940 tvingas Mathieu tömma den kalk
han själv i omedvetenhet tillrett. Genom att
inte välja har han valt detta krig, detta neder-
lag, blivit en sprattlande marionett, en kome-
diant som förgäves sparkar mot Absurditetens
och Ödets murar. Han får se officerarna
schappa och lämna soldaterna i sticket. Han
och hans kamrater finner sig övergivna av alla.

I denna situation tänker Mathieu tillbaka på
sitt liv och på de meningslösa gester han tagit
för frihet. Finns då ingen utväg? Måste männi-
skan först förlora allt, även hoppet, innan hon
kan se friheten födas? För att slutligen krossa
det ofrihetens skal han känner sig omsluten av
anmäler sig Mathieu frivilligt till ett själv-
mordsuppdrag. Från kyrktornet i en liten by
skall han öppna eld mot de invaderande tys-
karna. Han vet att han riskerar livet, vet att
Frankrike redan är förlorat, vet att hans hand-
ling inte kan leda till nationens räddning utan
bara uppskjuta nederlaget med högst femton
minuter. För första gången gör han ett medve-
tet val utan samvetsqual. Han slår fast att
döden är "den hemliga meningen" med hans
liv. Han "dör för att vittna om att det är omöj-
ligt att leva". Till slut är Mathieu ensam kvar i
kyrktornet. Hans kamrater är döda. Han fort-
sätter att skjuta. Med varje skott tar han
hämnd på sitt gamla liv, sina gamla skruler
och vanföreställningar, allt han velat men inte
vågat eller förmått göra: "Han sköt: han var
ren, han var allsmäktig, han var fri."

I romanens andra del är kommunisten Bru-
net huvudperson. Han har tillfångatagits av
tyskarna, väntar på transport till ett läger i
Tyskland. Hans handlingsfrihet är besuren
men handlingslusten intakt. Han ser sig om
bland medfångarna, betraktar sitt "material",
spanar efter partikamrater, börjar göra försök
att leda och organisera. Men medfångarna in-
tresserar honom endast i den mån de kan vara

till nytta, *politisk* nytta. Han bryr sig inte om dem för deras egen skull och ser oväntade ljuspunkter i fångtillvaron (extra matilldelning och familjebesök) enbart som irriterande störningar. Sådana oväntade glädjeämnen komplicerar bara hans arbete, tjänar endast till att hugsväla "fega hjärtan".

Situationen är mörk, men Brunet är övertygad om att Sovjet snart är med i kriget och då kommer allt att förändras. Det är särskilt en av medfångarna som Brunet diskuterar det politiska läget med. Han heter Schneider och beskriver sig som kommunistympatisör. Denne Schneider söker sig till Brunet – men inte utan reservationer. Schneider anklagar Brunet för att förakta sina medfångar. Brunet anar att han är igenkänd. Som redaktör i kommunisternas tidning L'Humanité har han ofta varit porträtterad på förstasidan. Schneider oroar honom, stör hans världsbild, och i ett anfall av hungerhallucinationer tycker han sig plötsligt genom Schneider höra Mathieus röst ("du älskade oss inte tillräckligt"), denne Mathieu som han bryskt avvisat till förmån för kamraterna i partiet.

Schneider oroar Brunet genom att börja diskutera icke angreppspakten mellan Tyskland och Sovjetunionen. Schneider pekar på de verkningar denna pakt kan få på det franska kommunistpartiets politik ("om jag var i ditt ställe, så skulle jag inte vara så säker på att Partiet kommer att inta en fast hållning mot nazisterna"). Brunet försöker skaka av sig Schneiders ord, intalar sig att dessa farhågor bara finns i huvudet på en pessimist, en negativist, en intellektuell. "Partiet kan inte överge oss." Men Schneider har känt igen Brunet, han vet att denne i augusti 1939 hyllade paktens i L'Humanité. Nu anklagar han Brunet och kommunistpartiet för att ha berövat fransmännen hans motiv att försvara landet. Denna anklagelse utgör romanens centrum och tillhandahåller dess titel:

"han avskydde krig men han gick in för det för att han trodde han hade skäl att slåss och jag kan lova dej att han inte var någon fähand och ... och titta vad du har gjort av honom. Ni är överens hela gänget, Pétain

med Hitler, Hitler med Stalin, allihop förklarar ni för dem att de är dubbelt brottsliga: skyldiga till att ha kämpat och skyldiga till att ha förlorat kriget. Alla de skäl de trodde de hade att kämpa, dem håller ni nu på att ta ifrån dem. Den där stackars killen inbillade sig att han drog ut på korståg för rätt och rättvisa, och nu vill ni övertyga honom om att han utan att tänka sig för har gett sig in i ett imperialistiskt krig; han vet inte längre vad han vill, han känner inte längre vad han har gjort. Det är inte enbart hans fienders armé som triumferar; det är deras ideologi; men han sitter där, utanför världen och historien, med döda idéer, han försöker försvara sig, tänka om situationen. Men med vad? Till och med hans tankeverktyg är förråddade: han har döden i hjärtat tack vare er."

Brunet söker hålla stånd mot Schneiders anklagelser, intalar sig att "när man går in i Partiet så är det bara Partiet, som räknas". Brunet skjuter Schneiders ord ifrån sig, förnekar deras giltighet men kan inte hindra att de ändå börjar arbeta i hans inre. Vid romanens slut rullar läget med de franska krigsfångarna mot Tyskland.

VII.

1939 inkallades Sartre i militärtjänst, som fältmeteorolog. I mitten av september meddelade han i brev till Simone de Beauvoir att han befann sig i en lugn by i Alsace med viss möjlighet att skriva. När hon fick tillstånd att besöka honom under hösten läste han ett avsnitt ur första delen av "Frihetens vägar". I februari 1940 kom Sartre till Paris på permission. Simone noterade i sin dagbok att han var mycket förändrad. Han tänkte ofta på den tid som skulle komma efter kriget. Han var fast besluten att aldrig mera undandra sig sitt politiska ansvar. Filosofiskt knöts denna ståndpunkt till begreppet "autenticitet". Människan måste "påtaga sig sin situation", och överskrida den genom att gå in i en handling. Endast så når hon "autenticitet". Allt annat är flykt eller bedrägeri grundat på "ond tro".

Sartre visste ännu inte exakt hur hans poli-

tiska engagemang skulle uttrycka sig. Men han talade mycket om ansvaret gentemot de yngre, ville inte att detta krig liksom det föregående skulle skapa en "förlorad generation".

I juni 1940, efter invasionen, rådde Sartre i tysk fångenskap. Några månader senare överfördes han samman med många andra fransmän till ett fängläger i Tyskland.

Muycket av det politiska stoffet i romanen "Med döden i hjärtat" återfinns också i Simone de Beauvoirs memoarer. Förhållandena i Sovjet var, skriver hon i "La force de l'âge", alltså Moskva-processerna en ständig källa till oro. När Molotov-Ribbentrop-pakten tillkännagavs uppfattade hon det för sin del inte alls som att Sovjet därmed säkrade sig en *frist* utan snarare som att Stalin genom paktens gav Hitler fria händer att attackera Västeuropa. De sista förhoppningarna om den sovjetiska revolutionen slocknade nu definitivt, skriver hon. Det blev noll på jorden. Under inflytande av dessa händelser bestämde Sartre att han i tredje delen av "Frihetens vägar" skulle låta Brunet utträda ur kommunistpartiet i protest mot paktens och söka stöd hos Mathieu. Alltså precis det omvända förhållandet mot i den första delen, där det är Mathieu som är i trängande behov av Brunets hjälp. När Sartre sedan skrev ut romanen reviderades dock planen något. Brunet stannar kvar som partimedlem och i stället introduceras Schneider i handlingen.

Trots denna förändring framstår det klart att det är Nizans öde som avspeglas i romanen. Nizan hade redan i samband med Moskva-processerna börjat ställa sig undrande till Sovjets utveckling. Men han var ännu partimedlem och ansvarig för utrikespolitiken i den av Aragon ledda tidningen Ce Soir. Med paktens kom brytningen. Nizan begärde sitt utträde. Han fann Sovjets inmarsch i Polen "oacceptabel", men det var ändå inte i första hand själva paktens som orsakade brytningen utan snarare det franska kommunistpartiets slutsatser av paktens, dess osjälvständiga politik i förhållande till Moskva. Simone de Beauvoir förmodar också att Nizan sårats "till döds" av att de mer informerade kamraterna inte med ett ord antytt vad som var på gång. Vid brytningen var

Nizan redan mobiliserad soldat. Han dödades av tyskarna vid invasionen, i maj 1940 vid Dunkerque. Hans stämma tystnade. Han kunde inte längre själv försvara sig mot partiets motangrepp. Nizan dog men Sartre fortsatte att föra hans talan – bl a genom romansviten "Frihetens vägar".

VIII.

I kapitlet "Drôle d'amitié", det enda riktigt färdiga avsnitt som föreligger av "Frihetens vägar" del IV, befinner sig Brunet i Tyskland som krigsfånge. Det är tidig morgon. Han är ensam vaken bland 200 döda baracker och 30 000 sovande män. Han känner en lukt av lycka. Klockan fem väcker han de andra, fästänkarna kräver uppstigning först klockan sex. Denna tidiga morgontimme är hans, sedan börjar "allas" morgon. Det är därför han är lycklig. Han har genom sitt arbete i läger återgett medfångarna hatet och glädjen, väckt dem ur deras passivitet och resignation. Den allra bästa stunden på dagen är när han går in till sina sjutton kommunister, tänder pipan och småpratar om läget. T o m Schneider, den negativisten, har han lyckats ingjuta lite glädje i.

När en ny transport av franska fångar anländer till lägret förändras dock situationen totalt. Brunets nyvunna jämvikt rubbas. Bland de nya fångarna finns några kommunistar. En är Chalais, deputerad från kommunistpartiet 1939. Av de nyanlända får Brunet veta att kommunisternas tidning L'Humanité nu utkommer då och då, att Tyskland i dess spalter sägs dansa efter Sovjets pipa och att lillefar Stalin snart skall förmå Hitler att släppa de franska krigsfångarna. Goda nyheter tänker Brunet som också hoppas att han av Chalais skall få hjälp att avgöra hur man bör ställa sig till de Gaulles motståndsrörelse La France Libre, Det Fria Frankrike.

Det hela utvecklar sig dock inte alls som Brunet hoppats. Chalais igenkänner i Brunets vän Schneider den Vicarios som utträdde ur partiet i samband med den tysk-sovjetiska paktens 1939. Denne Vicarios, redaktör för en kommunistympatiserande tidning i Oran, hade offentliggjort sin utträdesanmälan och även

Tahitisk kvinna. Träsnitt av Paul Gauguin.

publicerat tre mot partiets kritiska ledare. Detta var tillräckligt för att han skulle betraktas som "förrädare". Utan några som helst bevis anklagades Vicarios för att ha lämnat rapporter om partiets till polisen. När Brunet får höra allt detta är det som om han får bud om Schneiders död. "Att dö eller lämna Partiet, det är samma sak." Brunet tvingar sig själv att se Schneider med partiets ögon, intalar sig – trots stort inre motstånd – att han inte längre kan andas samma luft som denne "förrädare".

Varför har du ljugit för mig, frågar Brunet nästa gång han träffar Schneider. Därför att jag känner partiet och vet att det aldrig glömer eller förlåter, blir svaret. När Brunet utpekar Schneider som polisspion svarar denne blott: "Min stackars Brunet!"

De nya kommunisternas ankomst till lägre innebär också en katastrof i ett annat avseende. Brunet får nu plötsligt veta att partiet slagit

in på en väg som helt avviker från den linje han själv propagerar bland sina medfångar. Chalais blir ursinnig när han får höra att Brunet går omkring och säger att kriget för Frankrikes del inte är slut, att Sovjet skall krossa Hitler och att arbetarklassens uppgift är att vägra godta vapenvilan. Du har fått *allt* om bakfoten, säger Chalais. Enligt partiet är den största fienden inte alls den tyska ockupationsmakten utan "de franska generalerna och de 200 familjernas imperialism", alltså den inhemska bourgeoisie. Och de Gaulle är bara en suspect militär uppbackad av det engelska finanskapitalet. Vad skall då den franska kommunist göra, frågar Brunet. Kämpa för undertecknade av fredsavtal med tyskarna och för en legalisering av kommunistpartiet, ta avstånd från alla motståndshandlingar riktade mot ockupationsarmén svarar Chalais. Schneider fick alltså rätt till slut ändå, tänker Brunet. Men, hej-

dar han sig, det finns ju ingen Schneider längre, bara Vicarios, "förrädaren"...

Brunet försöker till en början följa den nya partilinjens, intalar sig att "man tänker inte mot Partiet, tankarna är ord, orden tillhör Partiet, det är Partiet som definierar dem, det är Partiet som tillhandahåller dem; Sanningen och Partiet utgör bara en och samma sak". Men Brunet har ändå blivit osäker, känner sig övergiven, ensam, rädd. Det förtroende medfångarna tidigare haft för honom upplöses med ens när han nu själv börjar bespotta de värden han tidigare hyllat. Vem skall de sätta sin tilltro till, den gamle Brunet eller den nye? Patriotism och antifascism Brunet eller den Brunet som nu brännmärker allt motstånd mot tyskarna?

Brunet tittar på Schneiders likbleka ansikte, ser sitt eget ansikte, tänker att alla människor är ensamma, att alla liknar varandra i detta. När Schneider misshandlas av ett par kommunister i lägre blir det för mycket för Brunet. Han beslutar att försöka fly tillsammans med Schneider, fixar civila kläder åt dem båda och en kompass. För Schneider är flykten hans enda utväg, han går inte längre säker i lägre, han måste bli fri för att kunna försvara sig. Han vill inte att hans son skall få höra av främlingar att han är barn till en "förrädare" och "polisspion". Är då inte vänskap möjlig, frågar Schneider och berättar hur tre av hans bästa vänner i partiet förra året kom till hans fru, också hon partimedlem, och bad henne underteckna en skrivelse där han själv beskrevs som ett avskum. Efter denna händelse blev Schneider en skugga, ensam, frusen, halvt utan existens. För att få lite värme sökte han sig i fångenskapen till Brunet.

En blåsig natt gör de båda sitt flyktförsök. Och "Brunet är lycklig för att Vicarios går bredvid honom". Men någon i lägre har tjuvat. De beskjuts just när de tror sig vara i säkerhet. Schneider dör utropande "det är partiet som dödat mig!". Med den döende Schneider i sina armar tänker Brunet att ingenting längre betyder något. Han ger sjutton i Chalais och i partiet. Ingenting existerar utom detta huvud med slutna ögon. Även om Sovjet skulle vinna kriget är människan ensam, ensam i sitt ansvar. Förtvivlat ropar han till den

döende eller redan döde Schneider: "Partiet, det struntar jag i, du är min ende vän!". Han ropar som om han trodde att de två, Schneider och han, tillsammans skulle kunna besegra ensamheten genom sin vänskap. Men Schneider finns inte längre i livet och Brunet reser sig för att gå tyskarna till mötes. "Hans död har just börjat."

I del I av "Frihetens vägar" representerar Brunet det politiska engagemanget, den övertänkta handlingen, det medvetna valet, allt det som för Mathieu – och Sartre själv – är något eftersträvanvärt i en tid då Europas folk genom passivitet och "ond tro" håller på att säga ja till ett nytt världskrig. I del IV har frågan om medlemskap i kommunistpartiet drastiskt komplicerats, inte på grund av några teoretiska betänkligheter utan på grund av verkligheten själv. Brunet finner sig 1940 tillhöra ett parti som tar avstånd från det patriotiska motståndets väg. Han som tidigare alltid sagt att partiet inte kan överge sina medlemmar tvingas nu äta upp sina egna ord. Övergivnen, totalt ensam under himlen står han med sitt samvete. Han fruktar ensamheten men tvingas inse att ensamheten är människans lott, att hon inte kan överlåta sitt eget ansvar på ett parti eller en stat. *Människan är själv ansvarig för sina handlingar*. Vad som återstår är att söka politiskt samarbete mellan fria människor grundat på sanning, förtroende, ärlighet. Ett annat förhållande än den "dröle d'amitié", den underliga vänskap Schneider fick erfara när han begärde sitt utträde ur kommunistpartiet, ett annat förhållande mellan människor än den sorts vänskap som kan förvandla svart till vitt och lögn till sanning.

När Brunet i del IV av "Frihetens vägar" utropar till den döende Schneider "Jag struntar i Partiet, du är min ende vän", då är det lika mycket Mathieu dessa ord gäller, den Mathieu som i del I blev avvisad, bortstött i en för honom krisartad situation. På det viset utgör "Frihetens vägar" en avslutad helhet, trots att den fjärde delen är ofullbordad. Ett tema har förts till sitt slut, till sin upplösning, samtidigt som andra frågor fortsätter att klinga obesvarede.

Sommaren 1940 överfördes Sartre till ett läger i Tyskland, Stalag XII D. Även om maten var otillräcklig och hungern ibland gav hallucinationer led han i allmänhet ingen extra nöd. Han kommanderades inte till tvångsarbete utan kunde t o m läsa och skriva lite grand. En tysk officer försåg honom med Heideggers skrifter. Och till julen skrev han ett drama att uppföras av fångarna i lägret. Fångenskapen varade till april 1941, då Sartre genom att låtsas sjuk släpptes fri tillsammans med en grupp civila fransmän. Om han inte blivit fri den vägen hade han säkert gjort som många andra: försökt fly över gränsen till Luxemburg. I lägret fanns en hemlig organisation som arbetade med att skaffa fram kartor och kläder åt dem som ville fly. Medlemmarna i denna organisation riskerade sitt eget liv men de som nyttjade deras tjänster löpte inte samma risk. Upptäcktes de förpassades de bara tillbaka till lägret.

Tiden 1939–40 brukar i Frankrike betecknas som "la drôle de guerre" (det underliga kriget) till skillnad från det riktiga som började senare i och med att motståndet tog fart. Under detta "underliga krig" var mycket oklart, inte minst kommunisternas hållning. Å ena sidan fanns enskilda kommunister, Charles Tillon t ex, som från invasionens första dag manade till motstånd. Å andra sidan fanns partiet som till en början inte alls manade till motstånd utan utmålade den franska borgertligheten som huvudfiende och undersökte olika sätt att genom samarbete med tyskarna få partiet legaliserat. Även i de fall kommunisterna inte uppträdde som direkta kollaboratörer uppvisade de ofta ett slags "neutral" hållning visavi den tyska ockupationsmakten.

I "La force de l'âge" berättar Simone de Beauvoir om ett möte med en kommunist som suttit i samma läger som Sartre. Denne kommunist talade med avsmak om de Gaulles motståndsrörelse som, enligt honom, bara var en sak som kunde attrahera gamla sentimentala damer. När Simone förde Nizan på tal mörknade kommunistens ansikte. Han kallade genast Nizan "förrädare" och påstod att denne uppbar lön från Inrikesministeriet för att spio-

nera på kommunistpartiet. Men hur vet man det? Var är bevisen, frågade Simone. Svaret löd: "man vet" och för resten, hade inte Nizan begärt sitt utträde ur partiet?

När Sartre återvände från Stalag XII D till Paris våren 1941 var han ytterligare förändrad. Fångenskapen hade brutit hans sociala isolering. I den påtvingade fysiska gemenskapen med människor ur andra samhällsklasser hade han upptäckt *solidaritetens* nödvändighet. Han sökte bevara den kompromisslöshet han tillägnat sig i lägret också i det civila livet. Han förebrådde Simone att hon handlade på svarta marknaden, förebrådde henne att hon skrivit under ett intyg bekräftande att hon inte var jude eller frimurare. Ute i friheten återupptog Sartre sitt läraryrke och började undervisa i filosofi vid Condorcet-lycées i Paris. Han avslutade romanerna "Mogen ålder" och "Fris-ten" men lät dem ligga i skrivbordslådan tills vidare "i väntan på bättre dagar för det fria ordet" (för att nu citera Thure Stenströms avhandling "Existentialismen" 1966). Sartre tog också kontakt med andra antinazister i syfte att bryta sin tidigare politiska isolering. Resultatet blev ett politiskt program som sammanfattades i orden "Socialism och frihet". I Simone de Beauvoirs bok "La cérémonie des adieux" berättar Sartre att det var kriget som på allvar fick honom att upptäcka klasskampen. Han uppfattade nazismen som riktad främst mot arbetarklassen. Därför kombinationen *socialism och frihet*.

Sartre sökte vid denna tid även samarbete med kommunisterna. Men de var ointresserade, kallsinniga. De misstrodde folk utanför deras eget parti och speciellt "intellektuella småborgare". Det fanns t o m sådana som spred ut ryktet att Sartre måste ha samarbetat med tyskarna i lägret eftersom han kunde bli fri och att han nu var utsänd av nazisterna för att infiltrera motståndsrörelsen. Sartre och Simone kände sig åter maktlösa och isolerade.

Först i början av år 1943 förändrades läget. Då hade kommunistpartiet ändrat attityd och börjat intressera sig för kontakter med oberoende antifascistiska intellektuella av Sartres snitt. Han började delta i CNE:s möten (Comité National des Ecrivains, Författarnas national-

Landskap från Martinique. Tuschteckning av André Masson.

la kommitté) och medverka i dess underjordiska tidskrift Les Lettres Françaises Clandestines. Isoleringen bröts. Andarna vaknade och det var åter en lust att leva.

X.

Men varför fullbordade aldrig Sartre romanen "Frihetens vägar"? Varför lät han den fjärde delen förläbli oavslutad? I "La force de l'âge" ger Simone de Beauvoir sitt svar, och detta svar säger mycket om Sartres hela estetik. Romankonsten innebär för honom ett *ifrågasettande*. Romanförfattaren bör – för att tala med konstnären Gomez i "Med döden i hjärtat" – se som sin uppgift att *ställa de besvärande frågorna*. Och när utvecklingen gick från det "underliga kriget" 1939–40 till det verkliga kriget med motståndsrörelsen som en kämpande kraft, då fanns inte längre några

riktigt svåra frågor att ställa. Motståndet var, från Sartres synpunkt, inte problematiskt. Det krävde naturligtvis mod i stora mängder men erbjöd inga komplicerade moraliska problem. Därför kunde det heller aldrig intressera honom som litterärt ämne på samma sätt som den diffusa perioden dessförinnan.

I och med episoden "Drôle d'amitié" är spelet redan spelat. Den kritiska punkten i Ma-thieus och Brunets utveckling är nådd. Ma-thieu har insett tomheten i sitt gamla liv, han har gått från en abstrakt frihet till verklig frihet. Brunet å sin sidan har genom upplevelsen av den totala ensamheten upptäckt sig själv och tvärsig genom alienationens tjocka dimma återfunnit friheten i engagemanget. Båda har demonstrerat sin väg till "autenticitet". Vad som återstod efter episoden "Drôle d'amitié" var, för att åter citera Simone de Beauvoir,

bara att plocka mogna frukter. Och det var ju förarbetet, planteringen som mest intresserade Sartre, inte själva skörden.

Planerna på del IV, "La dernière chance" hade dock kommit så långt att alla handlings-trådar var utarbetade i koncept. Mathieu skulle, så var författarens mening, inte alls ha dött i kyrktornet vilket läsaren av del III förleds att tro. När Brunet efter Schneiders död förbereder ett nytt flykthänsök ur det tyska fängsläget söker han upp ledaren för den hemliga flyktorganisationen. Och denne visar sig vara identisk med Mathieu, Brunets gamle vän, som tröttnat på att vara fri "förgäves" börjat handla. Mathieu hjälper Brunet att fly. Och åter i Paris upptäcker Brunet att hans parti, efter Sovjets inträde i kriget, nu fördömer all kollaboration med tyskarna. Brunet lyckas rehabilitera Schneider och engagerar sig själv i motståndet. Mathieu går samma väg, sedan han själv sluppit ur lägret, men arresteras av tyskarna och torteras till döds. Han dör som hjälte men inte för att han fötts som sådan utan för att han, med existentiellismens språkbruk, gjort sig själv till hjälte.

Så såg konceptet för del IV ut, och det drojde också länge innan Sartre helt övergav tanken på att fullborda romansviten. I Pleiade-utgåvan av Sartres romaner, "Oeuvres romanesques", som utkom 1981, ett år efter författarens död, finns flera hittills opublicerade avsnitt tänkta att ingå i del IV av "Frihetens vägar". Dessa avsnitt är dock inte fullbordade, inte slutbearbetade för publicering och har därför inte samma definitiva karaktär som kapitlet "Drôle d'amitié".

Ett av dessa fragment skildrar mötet mellan Brunet och Mathieu i det tyska fängsläget. Det är en scen som är en omvänd pendang till de båda vännernas möte i "Mogen ålder". Brunet är förkrossad efter Schneiders död. Han vill lämna partiet. Men nu är det Mathieu som råder Brunet att stanna kvar och kämpa inifrån för att en riktig politisk segra. Ensamheten, utanförskapet är ingen lösning förklarar Mathieu. Man är endast människa tillsammans med andra.

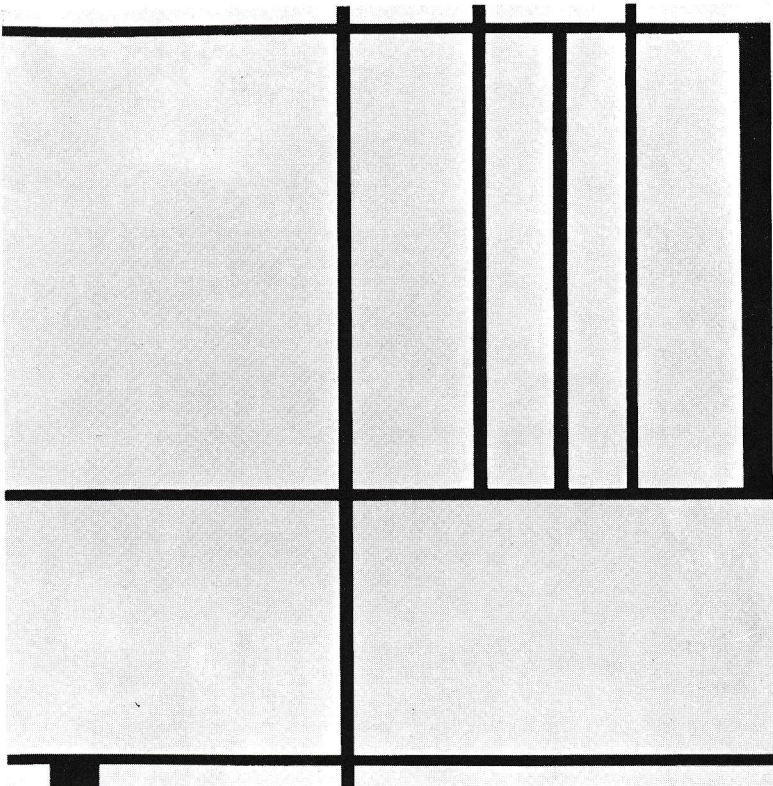
Om denna scen framstår som mindre övertygande än mötet mellan Brunet och Mathieu i

"Mogen ålder" kan det bero på textens ofullbordade karaktär. Men det kan också avspeglade nya komplikationer i Sartres politiska position vid fyrtioåtta års slut. Det är en scen som pekar framåt mot 1952 och författarens närmande till Sovjet och det franska kommunistpartiet. Och det steget var kanske förklarligt utifrån rådande världsläge – men det var inte helt oproblematiskt. Sartre kände sig då tvungen att ta ställning mellan blocken. Han valde Sovjet inte för att han gillade den stalinistiska politiken utan för att han bedömde Sovjet som mer intresserat av att bevara världsfreden. Han valde det minst onda. Ett negativt val således.

Sartre lekte vid denna tid med tanken att låta "Frihetens vägar" fortsätta efter Frankrikes befrielse, in i efterkrigstiden. Men, som Michel Contat skriver i en kommentar i "Oeuvres romanesques", närmandet till Sovjet blev honom ett hinder. Det gick inte att blunda för lägren. Här rymdes en konflikt som – vid sidan av de argument Simone de Beauvoir presenterat – kanske förklarar varför romansviten blev oavslutad. Men, som Michel Contat också påpekar, det är egentligen inte en brist att "Frihetens vägar" är ofullbordad. Det är snarare följdriktigt. Friheten återstår alltid att erövra. Spelet är inte spelat. Läsaren har kvar sitt val.

XI.

Med "Frihetens vägar" slog Sartre igenom som författare. Entusiasmen var stor, speciellt för de två första delarna. Existentialismen blev med ens i efterkrigstidens Frankrike den filosofi som stod i centrum för det intellektuella livet (1943 kom det filosofiska verket "L'Être et le néant" och dramat "Flugorna", 1946 "Existentialismen är en humanism"). Men Sartres genombrott innebar inte att han var en av alla accepterade och lovprisade författare. Simone de Beauvoir beskriver saken så här. Existentialismen svarade mot djupt behov. Man hade under kriget förlorat tron på den eviga freden, man hade upptäckt historien i dess mest hemiska uppenbarelse, man sökte en moral, ett sätt att bevara den mänskliga värdigheten i en omöjlig situation. Existentialismen tycktes uttrycka de erfarenheter som

Komposition i vitt, svart och rött. Målning av Piet Mondrian.

lagrats under ockupationen. Men alla Sartres läsare ville inte vandra den väg han anbefallde. Existentialismen blev kontroversiell. Många kände sig hotade, ryggade för det ansvar den lade på människorna. Sartre pekade på proletariatet, men den vägen ville inte borgerligheten gå. Sartre blev besvärlig. Han talade borgarnas språk, ställde samma frågor som de ställde sig själva men gav svar som sårade och skrämde. För borgerligheten var det på sitt sätt lättare att tala de kommunistiska författarna: dem visste man ju i alla fall var man hade!

Redan vid krigsslutet sommaren 1945 började attackerna mot Sartre. Från kyrkligt, katolskt, håll utmålades existentialismen som en fara allvarligare än både 1700-talets rationa-

lism och 1800-talets positivism. Men kritiken kom också från vänster. Även i det kommunistiska lägret väckte existentialismen anstöt. Och för Sartre var den kritiken mycket mer orädd. Han hade ju samarbetat med kommunisterna i motståndet mot fascismen, röstat med dem efter kriget och trodde att allt gämsamt förtal var glömt. Men icke. Han kritiserades nu för att försöka tala på frågor som för marxister var självklara. Han kritiserades för att dölja de verkliga problemen. Självt ville han dialoga men kommunisterna svarade med att kasta över honom högers förolämpningar. Bland de kommunistiska intellektuella som kritiserade Sartre var Henri Lefebvre (för-dömde hårt boken "L'Être et le néant"), Jean Kanapa (skrev en motståndsrörelse där Sartre

figurerade som en feg uppblåst fjant, ja nästan en provokator), Roger Garaudy (sade att Sartre genom existensialismen hindrade folk att ansluta sig till kommunistpartiet), Elsa Triolet (förklarade att Sartre var "filosof, alltså anti-kommunist").

Kommunisterna kritiserade också Sartre för att vara pessimist, en klassisk anklagelse som löper genom hela 1900-talets marxistiska litteraturdebatt. Sartre ansåg sig missuppfattad. Han hyllade ju också optimismen, men på sitt sätt. För honom fanns inget hopp "a priori". Endast genom handling möjliggörs hoppet. Det svartaste, det mest pessimistiska verk kan vara optimistiskt ifall det appellerar till friheten. Författaren skall inte utlova en sjungande framtid utan måla verkligheten sådan den är, så att lusten att förändra den väcks. Själv formulerade Sartre konflikten så här:

"Kommunisterna har rätt. Jag har inte fel. För krossade, trötta människor är hoppet alltid nödvändigt. De har bara alltför många anledningar att misströsta. Men man måste också bevara möjligheten till ett handlande utan illusioner." (citerat ur Simone de Beauvoirs "La force des choses" 1963)

Förhållandet till kommunisterna förbättrades inte av att Sartre 1947 undertecknade en protest mot partiets förtal av Nizan. I detta upprop begärde undertecknarna (förutom Sartre bl a Raymond Aron, André Breton, Simone de Beauvoir, Albert Camus och Maurice Merleau-Ponty) att kommunistpartiet skulle lägga fram *bevis* för att Nizan verkligen var polisspion och avlönad av Inrikesministeriet. Men några sådana bevis kom aldrig. I stället fortsatte kommunisterna sina anklagelser, och i romanen "Les communistes" (1949-50) utmålade Aragon åter Nizan som förrädare. Nizans "brott" var att han lämnat partiet. De övriga anklagelserna var lögnhistorier fabricerade för att svärta ned en kommunistisk författare som valde att följa sitt eget samvete i en för nationen avgörande stund i stället för att böja sig för partidirektiv. Och det mest skrä-

mande i historien är att denna lögnkampanj mot den döde Nizan gav resultat så till vida att hans författarskap föll i glömska. Nizan begravdes en andra gång, som det uttrycktes i uppropstexten. Först i och med nyttgåvan av boken "Aden Arabie" 1960 (försedd med ett långt och lysande förord av Sartre) återtog Nizan sin plats bland de *levande* författarna i den franska 1900-talslitteraturen.

Vad gäller kommunisternas kritik av existentialisten Sartre avtog den först på femtiotalet i och med att han då närmade sig partiet och uttalade sig vänligare om Sovjetunionen. Åren efter världskrigets slut kan hans situation beskrivas så att han var suspekt både i borgarnas och kommunisternas ögon. Han fördömdes i Pravda och sattes på index av katolska kyrkan. Han hade *ingen publik, bara läsare*. Men denna "ensamhet" var en utmaning som tiltalade honom och frigjorde hans skaparkraft.

XII.

Jag har i denna presentation ofta hänvisat till Simone de Beauvoirs memoarer. Men det finns också en central Sartre-text som inte bör glömmas bort. Det är en programförklaring med titeln "Situation de l'écrivain en 1947", alltså "Författarens situation 1947", en programförklaring sprungen ur världskrigets erfarenheter och utformad för efterkrigstidens behov. Denna text ingår som ett fjärde och avslutande avsnitt i den långa essän "Qu'est-ce que la littérature?" ("Vad är litteratur?"). Men den uteslöts i den svenska utgåvan (René Coeckelberghs Partisanförlag 1969). Man kan spekulera över orsakerna till denna stympning av originaltexten. Översättaren själv, Mario Grut, motiverade saken så att dels handlar det utelämnade avsnittet om franska förhållanden som inte är tillämpliga på Sverige, dels är avsnittet i fråga så starkt präglad av fyrtiotalets värderingar att det i många stycken blivit inaktuellt. Och som sista motiv för stympningen: Sartre skulle själv senare ha tagit avstånd från de uppfattningar han där gav uttryck åt.

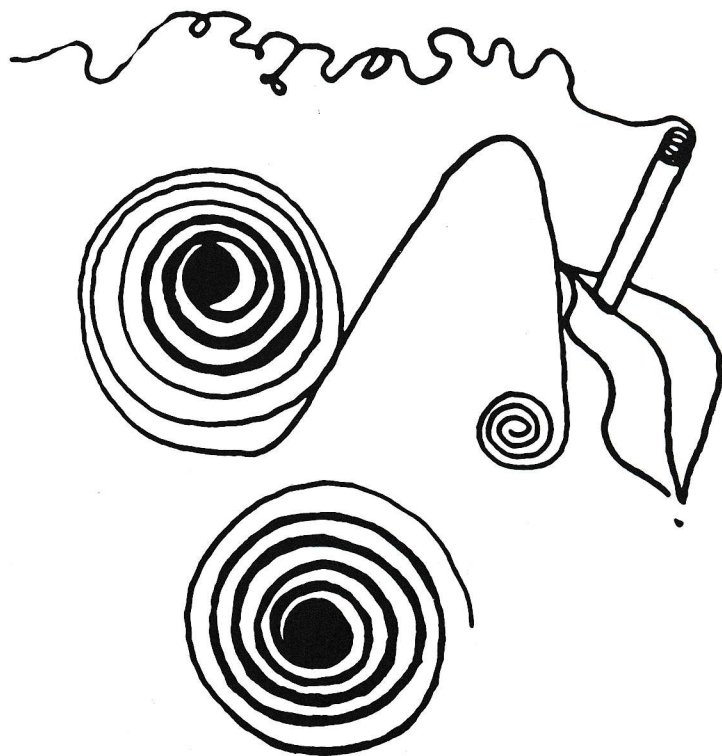
Men för forståelsen av romansviten "Frihetens vägar" är essän "Situation de l'écrivain en 1947" av utomordentlig betydelse. Sartre

tecknar där bilden av den generation han själv tillhör, de författare som började skriva i samband med kriget eller strax före. De hade att skriva för människor i livsfara, människor som väntade på katastrofen, människor som i fascisismen, i tortyren och lägren skådat det ondas ansikte. Författarna kunde inte kringgå dessa erfarenheter. Litteraturen var, och måste vara, oupplösligt förbunden med ett Frankrike i fara. Det var en tid av extrema upplevelser, av extrema situationer. Människor torturerades. Många motstod tortyren. "De teg och människan föddes ur deras tystnad." Om detta måste författarna skriva. De måste skapa "de stora ögonblickens litteratur", analysera människans plats i historien, förhållandet mellan

moral och politik, de individuella handlingarnas betydelse för utvecklingen.

Under ockupationen medverkade många författare i motståndsrörelsens tidningar, utformade flygbladstexter etc. De skrev för "allmänheten". Och denna erfarenhet bör, menar Sartre, författarna ta med sig in i efterkrigstidens litteratur.

Författarna skall inte behaga. De skall irriteras, oroa, ställa frågor. Vi är, skriver Sartre, inte längre med dem som vill äga och behärska världen. Vi är med dem som vill förändra den. Och det är i förändringen världen avslöjar sitt varas hemlighet. Men författarna kommer oftast ur borgerligheten. Deras uppgift blir därför att spegla den egna klassens dåliga sam-

Jean-Paul
Sartre. Teck-
ning av Alex-
ander Calder.

vete, att vara sin egen klass' dödgrävare. Samtidigt är författarna avskurna från arbetarklassen, som borde vara deras publik, avskurna dels genom babylonisk språkförbistring, dels genom kommunistpartiets dominerande inflytande.

Borde då inte en lösning vara att författarna går in i kommunistpartiet? Sartres svar utgår från situationen 1947 och från förhållandena i Frankrike. Han uttalar sig inte generellt. Han uttalar sig med utgångspunkt från det existerande franska kommunistpartiet och från världsläget strax efter krigsslutet. Två stormakter kämpade då om hegemonin i världen. Den ena segen skulle innebära etatismens och den internationella byråkratins seger, den andra kapitalismens triumf i världsskala. I Europa höll Sovjet då som bäst på att utsträcka sitt valde. Nationerna föll som mogna frukter. Och det franska kommunistpartiet linjerade sin politik efter Sovjets. 1939–40 såg vi kriget ruttna bort, skriver Sartre. Nu ser vi en revolutionär situation ruttna bort genom kommunistpartiets politik. I det läget kan en författare inte bli kommunist och samtidigt vara författare. "Den stalinistiska kommunismens politik går inte att förena med ett hederligt litterärt arbete."

Se bara på fallet Nizan! De kommunistiska intellektuella *diskuterar inte* med dem som har en avvikande mening. De *förtalar* meningsmotståndaren, kallar honom eller henne fascist, polisspion eller förrädare utan att förete några bevis. De ser bara det de vill se, glömmar avsiktligt, tiger när det passar. De kommunistiska intellektuella uppträder som den officerskår vilken på basis av hemliga aktstycken dömde Dreyfus.

Och följer författarna partiets linje blir de i alla fall inte älskade. De intellektuella är ur partiets synvinkel onyttiga människor som inte producerar och de blir hela tiden påmind om det.

Om kommunistpartiet vore verkligt revolutionärt och inte slaviskt följde efter Sovjet, skulle kanske svaret bli annorlunda. Men i 1947 års Frankrike kan en författare enligt Sartre inte förena sig med partiets "vakthundar". Ibland brukar de icke partianslutna för-

fattarna anklagas av kommunisterna för att inte ta ställning för proletariet. Men det är en felaktig anklagelse. Vi tar visst parti för proletariet, skriver Sartre, men vi kan inte hjälpa att det franska kommunistpartiet inte är revolutionärt. Att välja mellan borgerligheten och kommunistpartiet är därför en omöjlighet. Lika omöjligt som att välja mellan väst- och östblocket, mellan de makter som förbereder ett nytt krig. Att välja Sovjet det är att uppge de medborgerliga friheterna utan att ens hoppa att nå de materiella. Vad som återstår är att gå den tredje vägen, att ropa i öknen, skriva i motvind.

Vad kan då en författare göra? Motverka all språklig mystifiering. "Kalla en katt en katt. Om orden är sjuka, måste vi bota dem." Eftersträva frihetens seger genom socialismen. Brännmärka både Sovjets och USA:s brott. Eftersträva ett socialistiskt Europa, fria stater med demokratisk och kollektivistisk struktur.

Sartre är dock noga med att betona att hans ord inte är något manifest. Han vill inte skriva författarna hur deras litterära verk skall se ut. Hans analys gäller litteraturens möjlighet i en epok då författaren inte har någon publik, bara läsare. Det är utgångspunkten. Sedan må var och en finna sina motiv, sin stil, sin teknik. Efterkrigstidens litteratur är dock förbunden med Europas öde, med socialismen, demokratin, freden. Blundar författarna för detta förhållande reduceras litteraturen till propaganda eller underhållning.

XII.

Idag, vid åttiotalets början, är de stora frågorna åter hoten mot demokratin, friheten och freden. Vi står som trettiotalets européer i en situation då vi måste välja: mellan att som fria människor ta vårt ansvar för utvecklingen eller acceptera den sprattlande marionettens lott. I "Frihetens vägar" visar Sartre vart Mathieus attityd leder, visar hur den historiska utvecklingen påverkas om en hel epok väljer marionettens skenbara rörelsefrihet. Men Sartre visar också på ohållbarheten i Brunets hållning. Det räcker inte att välja den politiska handlingen. Människan måste också i engagemanget bevara sitt eget ansvar. Hon kan inte

överlämna ansvaret till ett parti eller en stat. Med denna insikt blir "besvikelsen" en omöjlighet. Utgår vi från att människan är ensam i sitt ansvarstagande, och att denna "ensamhet" är en förutsättning för det nödvändiga,

organiserade politiska arbetet, då kan vi inte skylla ifrån oss på urspårade partier eller urspårade revolutioner. Då kan "besvikelsen" aldrig bli en förevändning för flykt undan historien.

Kommentar till illustrationerna:

I trilogin "Frihetens vägar" förs också en diskussion om bildkonst. Sartre låter Mathieu konfronteras med olika konstverk och konstnärer för att på så sätt belysa hans sökande efter friheten. I första delen besöker Mathieu tillsammans med vänninen Ivich en utställning av Paul Gauguains konst från 1890-talet. Han fascineras av konstnärens flykt från det "borgerliga samhället" och sin familj i Paris till söderhavets Tahiti. Hans förhållande till målaren Gomez är fyllt av skamkänslor, eftersom denne uppför sig som om han lämnat sitt måleri för att delta i försvaret av republiken i Spanien. I den tredje delen skildrar Sartre hur Gomez lever i exil i New York efter kam-

pen mot Francos uppror. Han arbetar som konstkritiker och attackerar den nonfigurativa modernismen bl a Piet Mondrians måleri, för dess sterila, svala ordning, som han anser representerar en falsk verklighetsbild. Samtidigt längtar han tillbaka till sina ofullbordade konstverk i Paris. Bland de konstnärer som Sartre kände personligen kan nämnas Alexander Calder, Alberto Giacometti, André Masson och Wols. (Mer om Sartres konsteori kan man läsa i "Sartre and the artist" av G.H. Bauer, Chicago 1969, och "Werden und Wirken des Kunstwerks" av D. Schmidt-Schweda, Meisenheim am Glan 1975.)

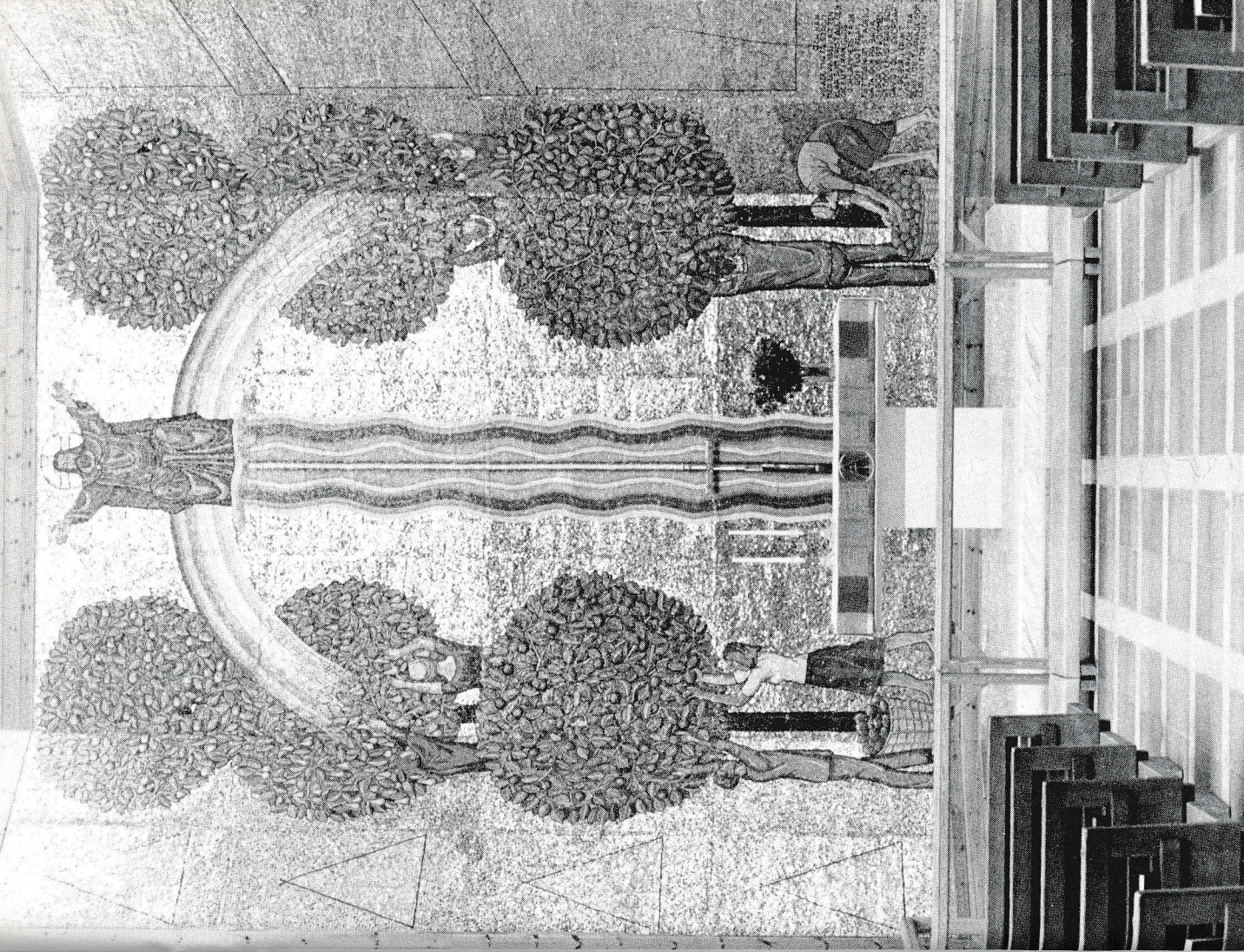
A.L.

Sven Ljungbergs utsmyckning av Gottsunda kyrka Skisser och förlagor

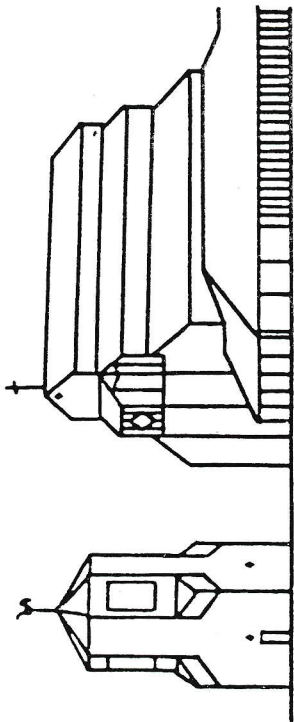
av Anne Lidén

■ Gottsunda kyrka invigdes 1980 av ärkebiskop Olof Sundby. Det är den första nybyggda församlingskyrkan i Uppsala på över 600 år. Arkitekt har varit Carl Nyrén och den konstnärliga utsmyckningen har utförts av konstnären Sven Ljungberg. Artikeln bygger bland annat på samtal med kyrkoherde Börje Jansson och med Sven Ljungberg.

"Ett folk på väg" var församlingens motto för den konstnärliga utsmyckningen, när den nya kyrkan i Gottsunda planerades 1976. Mottot kan tolkas ur olika aspekter. Kyrkoherde Börje Jansson betonar det kristna budskapet, att människan genom en stark tro kan nå himmlandet, "låt Gottsunda kyrka få fyllas av detta stora, som bär generationers flyende ögonblick fram mot himmelens glädje." Församlingens grafiska symbol, ett tält, symboliserar hur människorna i en modern värld som Gottsunda befinner sig på vandring och endast stannar där för en kortare tid. Mottot har också tolkats som kyrkans historia i Uppsala från missionstiden och Gamla Uppsala kyrka till våra dagar. Eftersom Uppsala Domkyrka med den kringliggande staden alltid har haft en central ställning i det svenska historiemvetandet, kan mottot "Ett folk på väg" innefatta hela det svenska folkets historia. I sin konstnärliga utsmyckning av Gottsunda kyrka har Sven Ljungberg lyckats åskådliggöra alla dessa tolkningar, men även givit det en vidare och djupare mening genom sin personliga prägel.

Absidmosaiken. Foto Tommy Arvidson.

Gottsunda kyrka med den fristående klockstapeln sedd från nordost.

och gröna färgen tas upp av färgerna i takfri-
sarnas målningar på de mellersta takbalkarna.
Arkitekten Carl Nyrén hade tänkt sig en
konstnärlig utsmyckning "där konstnären får
måla direkt på väggarnas paneler", när han
formulerade sitt tävlingsförslag 1976.¹ Med
överraskande snabbhet och enighet antogs
dock Sven Ljungbergs förslag till konstnärlig
utsmyckning, den stora altarmosaiken. Carl
Nyrén fann glasmosaiken vara "ett överras-
kande material i en träkyrka" och ändrade
panelen i kyrkorummet så, att den skulle pas-
sa mosaiken. Trots den ljusa träarkitekturens
stämning av nordisk sommar har Sven Ljung-
berg inte lockats att måla Carl Nyréns före-
slagna takfriser i "nationalromantiskt" juva
och sommarlika färger. Istället har han följt
den uppländska kyrkokonstens finaste tradi-
tion från Albertus Pictors tid, med klara, mus-
tiga och lysande färgtoner.

Ty de buro frukt var månad

Motivet till altarmosaiken har Sven Ljungberg hämtat ur Johannes Uppenbarelse i Nya Testamentet.²

"Och han visade mig en ström med levande vatten, klar som kristall. Den utgick från Guds och Lammets tron och flöt fram mitt igenom stadens gata. Och på båda sidor om strömmen stod livsträd, som gävo tolv skördar, ty de buro frukt var månad; och trädens löv tjänade till läkeedom för folken." (Upp. 22 Kap. 1-2)

I avslutningsvisionen med det himmelska Jerusalem sammansmälts uppenbarelsen av den eviga staden med inledningsvisionen av Guds tron:

"Och jag fick se en tron vara framsatt i himmelen, och någon satt på den tronen; och han som satt därpå var till utseendet såsom jaspis-sten och karneol. Och runt omkring tronen gick en regnbåge, som till utseendet var såsom smaragd." (Upp. 4 Kap. 2-3)

Mosaikens motiv är stramt och geometriskt uppbyggt, likt traditionen från Ravenna tex absidmosaikerna i kyrkan Sant'Apollinare in Classe från 540 e.Kr. I mitten flyter den intensivt blåa livsfloden, omgiven på ömse sidor av tre runda grönskande livsträd, dignande av frukter: äpplen, apelsiner, citroner och fikor. Över träden och floden välver sig regnbågen, på vilken Kristus sitter med uppsträckta armar, klädd i en lysande blå fotsid mantel. I det omgivande guldets anges svagt två rader av abstrakta tecken, fyra trianglar för tält på den vänstra sidan och tre romboider för hustak på den högra. Under varje träd står en man och en kvinna och plockar frukter. Den högsta lyckan i paradiset är, att få skörda varje månad, tolv gånger om året. I Sven Ljungbergs gestaltning av det himmelska Jerusalem arbetar folket. Det är inget lättingarnas paradiset, men saknar heller inte motsättningar. Kvinnorna går barfota medan männen bär skor.

Fruktharheten och växandet är alltid samman-
kopplat med arbetets möda, en kvinna böjer
sin rygg i värkande krum när hon lägger apelsi-
nen i korgen. Lars Hartman skriver om Upp-
enbarelsebokens samtid, att dess syfte var
"att trösta och styrka de utsatta" och "få de
böjda att rätta på ryggen".³

Kristus som bedjare

Kristusbilden har diskuterats mycket alltså
dan Gottsunda kyrka invigdes 1980. Är det
Gud eller Kristus som avbildats? Frågan om
hur bilden av Gud skall gestaltas har varit ett
stort tvisteämne inom kristendomen ända se-
dan folkvandringstiden. Den första skissen till
Kristusgestalten gjorde Sven Ljungberg med-
vetet vag och mångtydig för att inte låsa dis-
kussionen. I mosaikens slutgiltiga version har
Sven Ljungberg låtit den tronande Kristus hö-
ja båda händerna i en bedjande gest som en
"orant", vilket är symbolen för själva tron.
Denna Kristusbild hör samman med den nor-
ditalienska traditionen både vad gäller mosa-
iker och fresker. t.ex. Baptisteriet i Florens.
Därmed betonar Sven Ljungberg Kristus roll
som "Skapare" framför rollen som "Konung"
och "Domare", vilket är i linje med frukthar-
hetsvisionen i Johannes Uppenbarelse. Där-
emot följer inte Sven Ljungberg bibeltexten i
visionen av Guds tron, där en dömande gestalt
framträder med bokrulle, fyra väsenden,
ljungeldar och tordön, likt de romanska och
gotiska framställningarna av Yttersta Domen.
Från kyrkligt håll riktades i början kritik mot
Sven Ljungbergs konstnärliga utsmyckning
med motiveringen att konstnären av de tre
trosartiklarna alltför mycket betonat den för-
sta: "Vi tro på Gud Fader allsmäktigt, himme-
lens och jordens skapare". Treenighetens
komplexerade innehåll har dock Sven Ljung-
berg gestaltat helt enligt traditionen i korsglo-
rian med tre punkter. Sven Ljungberg betonar
också Kristus roll som ljussymbol och herre
över naturens livgivande krafter, ljuset och
vattnet, vilket gör att hans Kristusbild även
omfattar den nicenska trosbekännelsen. En-
ligt ärkebiskop Olof Sundby ger utsmyckning-
en som helhet "fullgoda uttryck för alla tre
trosartiklarna" och han menar att inte minst

mosaikerna "förmödar på ett kraftfullt sätt ett
trösterikt och uppbyggligt evangelium". Kyr-
kokesökarna i Gottsunda kyrka möter i absid-
mosaikens himmelska Jerusalem en välkom-
nande Kristus, som enligt avslutningsvisionen
i Johannes Uppenbarelse inte inger gudsfruk-
tan utan väcker förtröstan: "Och ingen förban-
nelse skall vara mer".

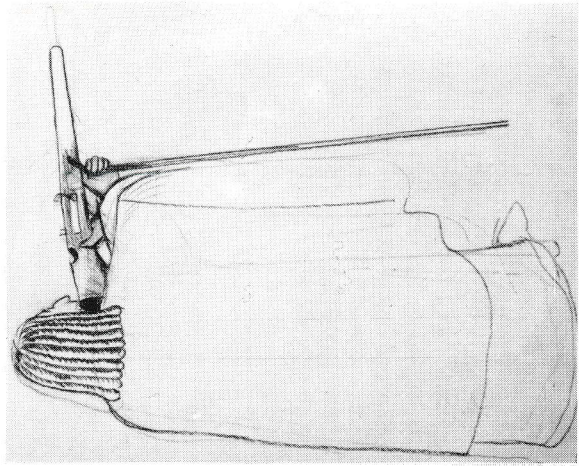
Takfriserna

I trettiösex mustiga, dynamiska och kraftfulla
bilder, högt uppe på de mellersta 17 m långa
takbalkarnas paneler, skildras kyrkans och
folkets historia från forntidens asagudar till
våra dagars statskyrka. Det övergripande te-
mat i den historiska bildsviten är kampen och
motsättningen mellan den kyrkliga och världs-
liga makten. Den norra takfrisen tar upp Sveri-
ges enande med början i fyra bilder av de
hedniska gudarna Tor, Oden och Friggs, hed-
natemplet, kungahyllning och distingsmark-
nad. Mittleden domineras av motiv ur legen-
den om Erik den helige från 1100-talet, Sveri-
ges nationalhelgon. Magnus Ladulås seger i
slaget vid Hova 1275 avslutar frisen tillsam-
mans med en målning, som visar hur samarbe-
tet kyrka och stat lade grunden för Sveriges
enande. Den södra frisen inleds och avslutas
med kyrkobyggen, Uppsala Domkyrka på
Magnus Ladulås tid 1280 och Gottsunda kyrka
1980. Däremellan illustreras samhällsutveck-
lingen i Svegie; hur den medeltida staden
byggs kring kyrkan, konflikten stat och kyrka
uppstår, reformationen segrar, furstemakten
och ämbetsstaten växer fram, upplysningsti-
dens vetenskapliga revolution uppstår jämte
historiemedvetandet, och hur industrialise-
ring och utbildning lägger grunden till den mo-
derna svenska staten.

Såväl de lysande, uppförande färgerna
som den burleska och realistiska karaktären
på målningarna har sina rötter i den medeltida
uppländska kyrkokonsten från Albertus Pic-
tors tid. Sven Ljungbergs slagkraftiga figurer
har enkla konturer och få detaljer, för att kun-
na ses på långt avstånd nerifrån kyrkgolvet.
Likt guldmosaikerna vid altaret har även takfri-
sarna påverkats av Sven Ljungbergs mångåri-
ga studium av den italienska kyrkokonsten.

Kaniken herr Bengt Olsson söker svalka vid källan, Detalj av skissen till "Uppsala brand 1437" (vänster). Drottning Kristina på harjakt i maj 1652 (höger). Denna samt övriga skisser, som återges i artikeln, har fotograferats av Sven Ljungberg själv.

Målaren Giotto från 1300-talet har säkerligen betytt mycket för Sven Ljungbergs sätt att måla mantlar och forma massiva, skulpturala figurer i bildrummet. Den hopkrupne herr Bengt Olsson i bilden av "Uppsala brand 1437" har mycket gemensamt med den slumrande Joakim i "Joakims dröm" från Scrovegni-kapellet i Padua. Likt Giotto målar Sven Ljungberg gärna uttrycksfulla rygghugger, vilket han ger exempel på i det originella och mycket omdiskuterade porträttet av drottning Christina på harjakt.

Förlagornas betydelse

Bland illustrationerna till Teddy Brunius historiska krönika i text och bild i *Ett bildverk om Uppsala* från Allhems förlag 1954 har Sven Ljungberg hämtat de flesta av sina förlagor till den historiska sviten. Träsnitten från Olaus Magnus "Historia om de nordiska folken", som utkom i Rom 1555, är välkända för tidskriftens läsare, medan Johan Peringskiölds kopparstick i "Svea och Götha Minningsmärken", "Monumenta Ullerakerensia" från 1719

är mindre kända. En del av dessa förlagor har Sven Ljungberg kopierat fråsett några detaljer. Förlagornas tidsprägel i stil och historieupplattning slår därför igenom mycket tydligt och kan verka förbryllande. Varför har Oden, Tor och Frigga renässansdräkter och varför ser hednatemplet i Uppsala ut som ett renässansslott? Varför är Erik den helige klädd i sengotisk rustning och varför bär han en krona från 1400-talet? Till den södra frisens målningar har Sven Ljungberg inte kopierat lika många förlagor utan istället utgått ifrån olika dramatiska episoder från historiska källor, dokument och brev, vilka Teddy Brunius citerar. I en bild stöter Gustav Vasa sin silverdolk i den latinska grammatiken och i en annan skildras hur han "tumlade sin häst" mot allmogens när han införde kyrkklockor. Händelsen är 1457, då ärkebiskop Jöns Bengtsson Oxenstierna byter om från mässkrud till harnesk framför själva högaltaret i Uppsala Domkyrka, har mig veterligt inte framställts tidigare i svensk kyrkokonst. Till grund för målningen av Erik XIV ligger en trägravyr från hans

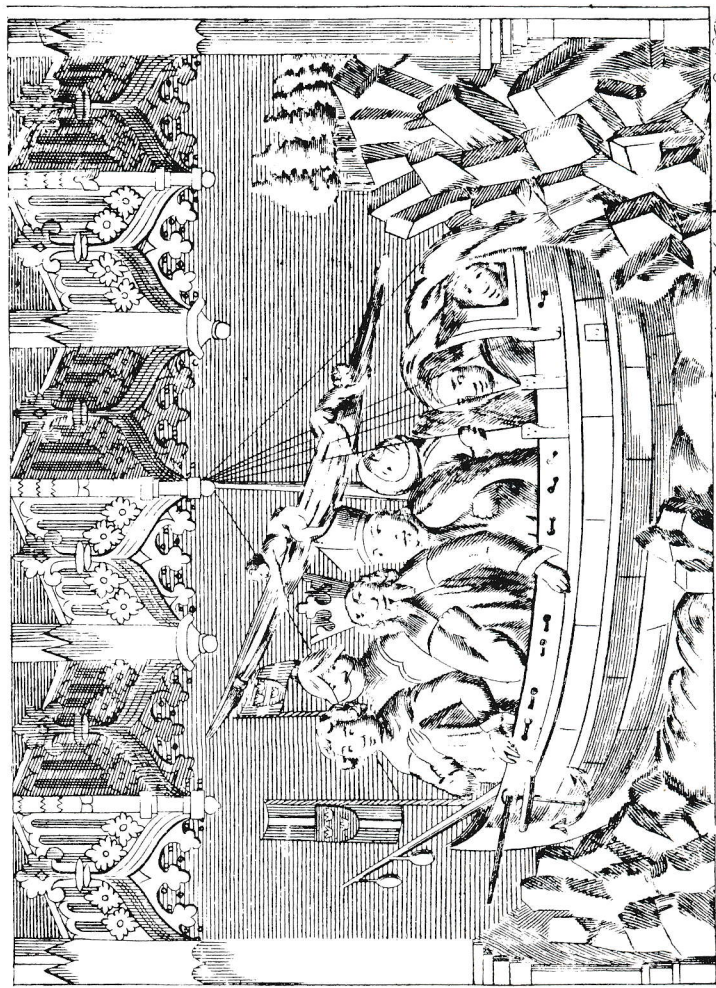
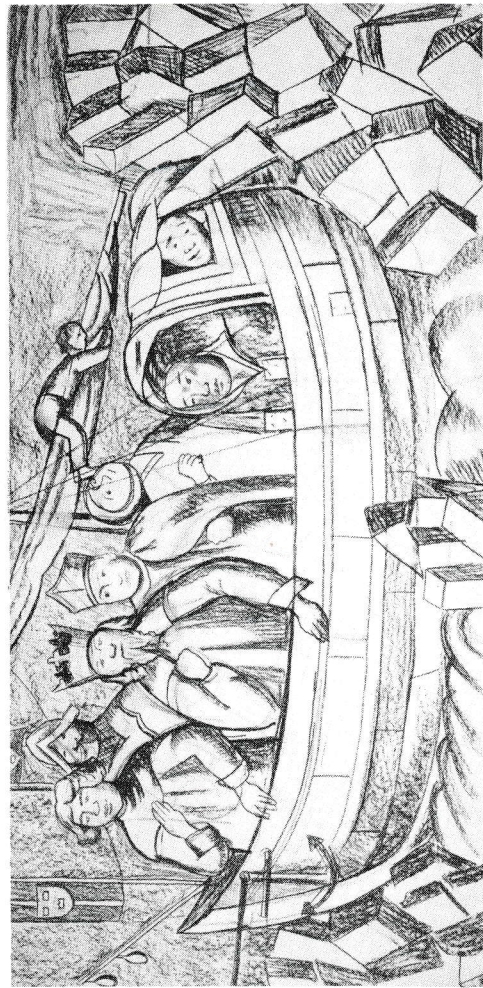
Asagudama Tor, Oden och Frigga. Träsnitt ur Olaus Magnus "Historia de gentibus septentrionalibus" 1555.

egna illustrationer i Ivar Lo-Johanssons bok "Furstarna". Fotografierna från moderna industrier i *Ett bildverk om Uppsala* har tagits av Erik Liljeroth, bl.a. från sko- och cykeltillverkningen, vilka Sven Ljungberg utnyttjat till sin bild av industrialiseringen. Märkligt nog har han i målningen uteslutit arbetaren framför den runda skomaskinen, för att kunna göra ett dekorativt mönster av maskinen. Till de olika hantverkarna och tjänstemännen i den stora avslutande målningen av Gottsunda-bygget har Sven Ljungberg haft levande modeller. Arkitekten Carl Nyréns porträtt i bildens mitt omges av träffande karaktärer. Representanterna från byggnadskommittén viftar med fingrarna, muren står statuariskt, timmermannen tittar uppåt och rörliggaren har verktyget redo. Strax bakom målaren står Sven Ljungberg själv med palett och pensel i högsta hugg.

S. Eriks tavla

Den norra frisen domineras helt av legenden om Erik den helige. Den svenske kungen Erik

Jedvardsson besegrades av danskarna vid Östra Aros år 1160 och blev därefter helgonförlärd som "Erik den helige". På 1300-talet nedtecknades Erikslegenden på latin och bilden av den milde kungen växte fram; S. Erik byggde kyrkor, stiftade lag, skipade rättvisa, för på korståg till Finland och dog sedan martyrdöden för det svenska riket och kristendomen. Som illustration till Erikslegenden hade Teddy Brunius i sin krönika om Uppsala valt en serie kopparstick från Johan Peringskiölds "Monumenta Ullerakerensia", vilka föreställde olika motiv ur S. Eriks liv och död. Han angav dock inte att kopparsticket egentligen var avbildningar av "S. Eriks tavla", det världsga senmedeltida altarskåpet i Uppsala Domkyrka, som förstördes i branden 1702. Det innebär, att Sven Ljungberg enbart utgick ifrån att förlagorna var från 1700-talet, eftersom han inte kände till att bilderna ursprungligen kom från ett sengotiskt altarskåp. I åtta mindre bilder avbildas de skulpterade nischer-na med motiv ur S. Eriks liv, vilka var placerade på insidan av altarskåpets dörrar. I fyra

Quarta materia & navigatione regis et episcopi in Finlandiam

större bilder avbildas målningarna med motiv kring helgonets död från dörrarnas utsidor, varav Teddy Brunis uteslutit de två från S. E. Eriks strid. Det var i samband med den nationella resningen mot danskarna vid mitten av 1400-talet, som Erikslegenden fick sitt genomslag i bildkonsten. Gamla Uppsala kyrka pryddes med kalkmålningar liksom senare Uppsala Domkyrka. Under ärkebiskop Jacob Ulfssons tid på 1470-talet beställdes "S. Eriks tavla" från Lybeck för att placeras i högkoret. I de stora målningarna sammankopplades den samtida striden mot danskarna med Erik den heliges strid på 1100-talet. Den senmedeltida konstnären har placerat in Karl Knutsson och Sten Sture d.ä. som huvudpersoner vid sidan av S. Erik. Efter reformationen togs "S. Eriks tavla" ned, men delar av den sattes upp igen av Johan III. Till sin kröning 1675 i Uppsala domkyrka lät Karl XI restaurera "S. Eriks tavla" och beställde ett flertal avbildningar bl.a. av Peringskiöld, som gjorde sin sista avbildning samma år som kungen dog. I sina planscher anknöt Karl XI sin egen insats i slaget vid Lund med Sten Sture d.ä:s och Erik den heliges strider. Alla kyrkans sengotiska konstverk med motiv ur Erik den heliges legend förstördes vid branden 1702. De enda bevarade avbildningarna vi har är Johan Peringskiölds kopparstick som trycktes 1719.

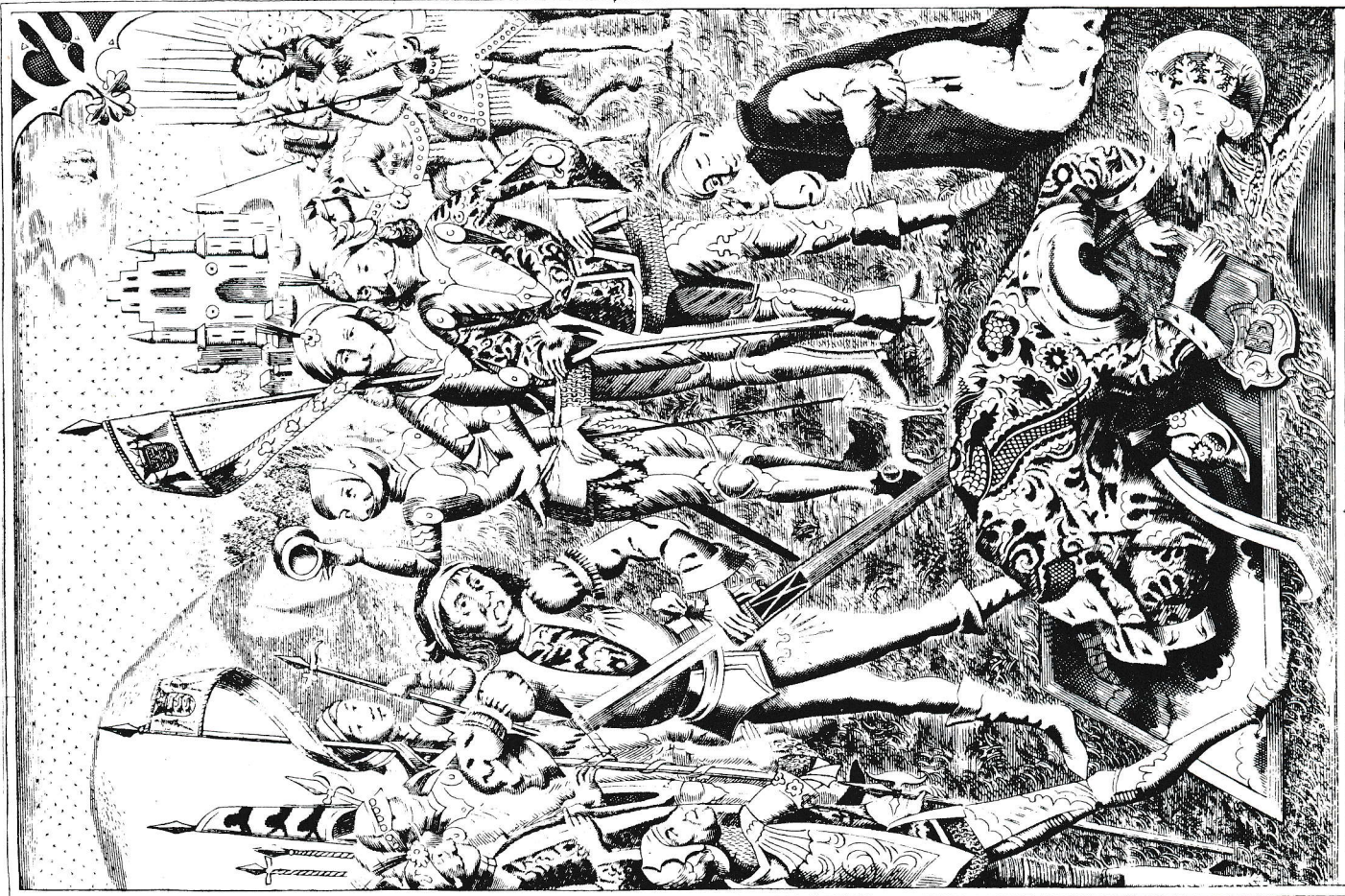
"S. Eriks och biskop Henriks korståg till Finland." Skiss till målningen på norra takfrisen (överst). Kopparstick avbildande en skulpterad nisch på flygeldörren till altarskåpet "S. Eriks tavla" i Uppsala Domkyrka, vilket beställdes omkring 1477 men sedermera förstördes i branden 1702. Ur Johan Peringskiölds "Monumenta Ullerakerensia" 1719 (nederst).

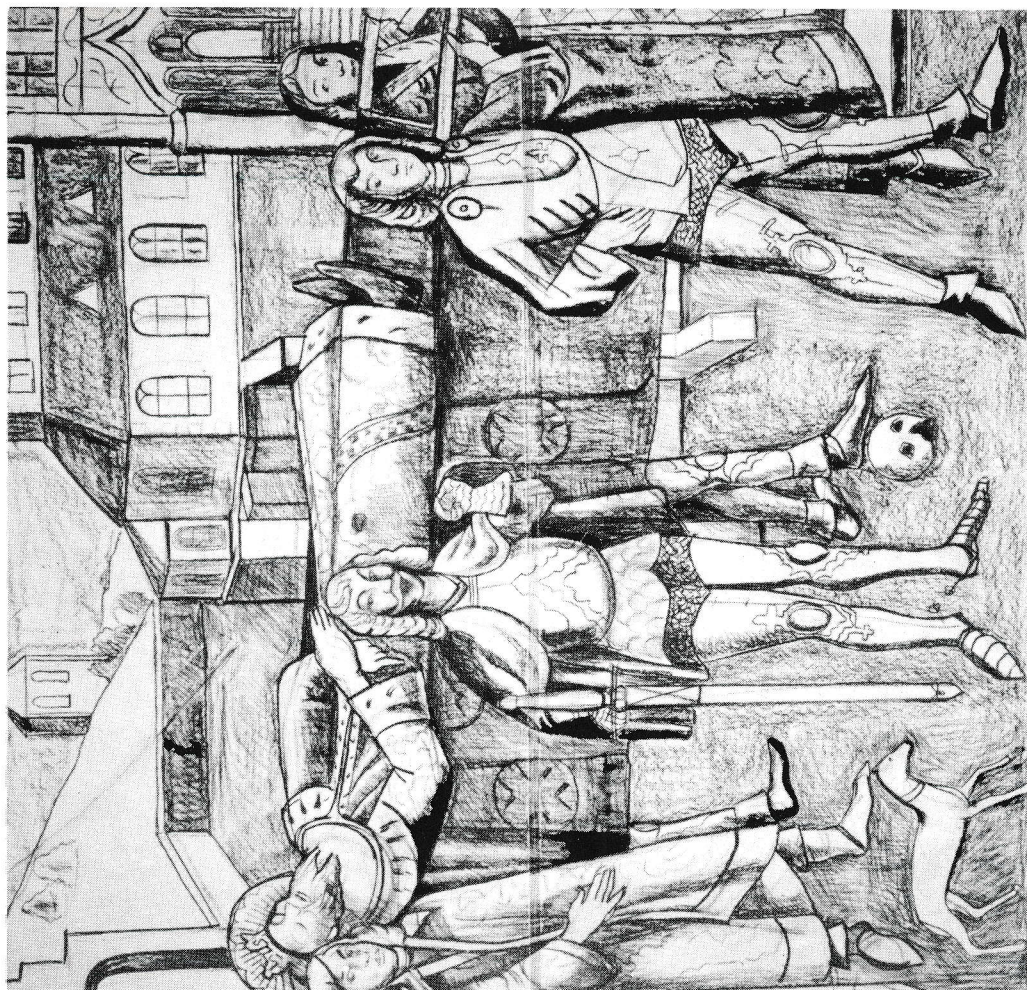
Från förlaga till målning
Eftersom Sven Ljungberg inte kände till att förlagarna ursprungligen varit bilder från 1470-talet har han använt dem mer fritt. I sin strävan att få fram den rena och enkla legendberättelsen från Erik den heliges egen tid, har han lyckats skala bort mycket av den pompösa barocktendensen i kopparstick- en. Därmed har han också närmat sig den ursprungliga stilen från sengotiken. När han tecknade av kopparsticksbilden med S. Eriks och biskop Henriks korståg till Finland tyckte han först, att de fyrkantiga "sockerbitarna" runt skeppet föreställde klippor. Senare under arbetets gång blev han mer och mer övertygad att det var fråga om isflak, vilket stämmer med den historiska krönikan. Enligt den led biskop Henrik martyriet i Finland under den hårda vintern.⁵ Det skulle också passa ärkebiskop Jacob Ulfssons korstågsplaner mot ryssarna om korståget framställdes extra heroiskt. I Sturekrönikan berättas hur Sten Sture d.ä. för med sin flotta mot ryssarna 1495 "thå hafuith fröss i Aaland".

I målningen "S. Eriks död" har Sven Ljungberg inte följt den politiska tendensen från 1470-talet, som finns i kopparsticket. Danskar och svenskar bär skilda fanor, vilket symboliserar upplösningen av Kalmarmunionen. S. E. Eriks martyrium och "himmelska seger" ska i denna bild också uppfattas som världsligt offer i den nationella kampen. Bakom S. Eriks hopfallna, huvudlösa kropp står de triumferande svenskarna. Sven Ljungberg har istället följt den ursprungliga legendberättelsen från 1100-talet och målat alla fanor i de danska röd-vita färgerna. Då framstår S. Eriks martyrium, hans heroiska offer, så mycket tydligare inför den triumferande danska övermakten och bödelns grymhet. Sven Ljungberg betonar det allmängiltiga i bilden av S. Eriks död och inte det mirakulösa. På kopparsticket springer en källa fram där S. Erik fallit, "S. Eriks källa", som dock Sven Ljungberg utelämnar helt. Den knäböjande blinda kvinnan, som enligt miraklet återfick sin syn genom att bestryka ögonen med S. Eriks heliga blod, kan även ses som en verklig kvinna, sörjande över våldets offer.

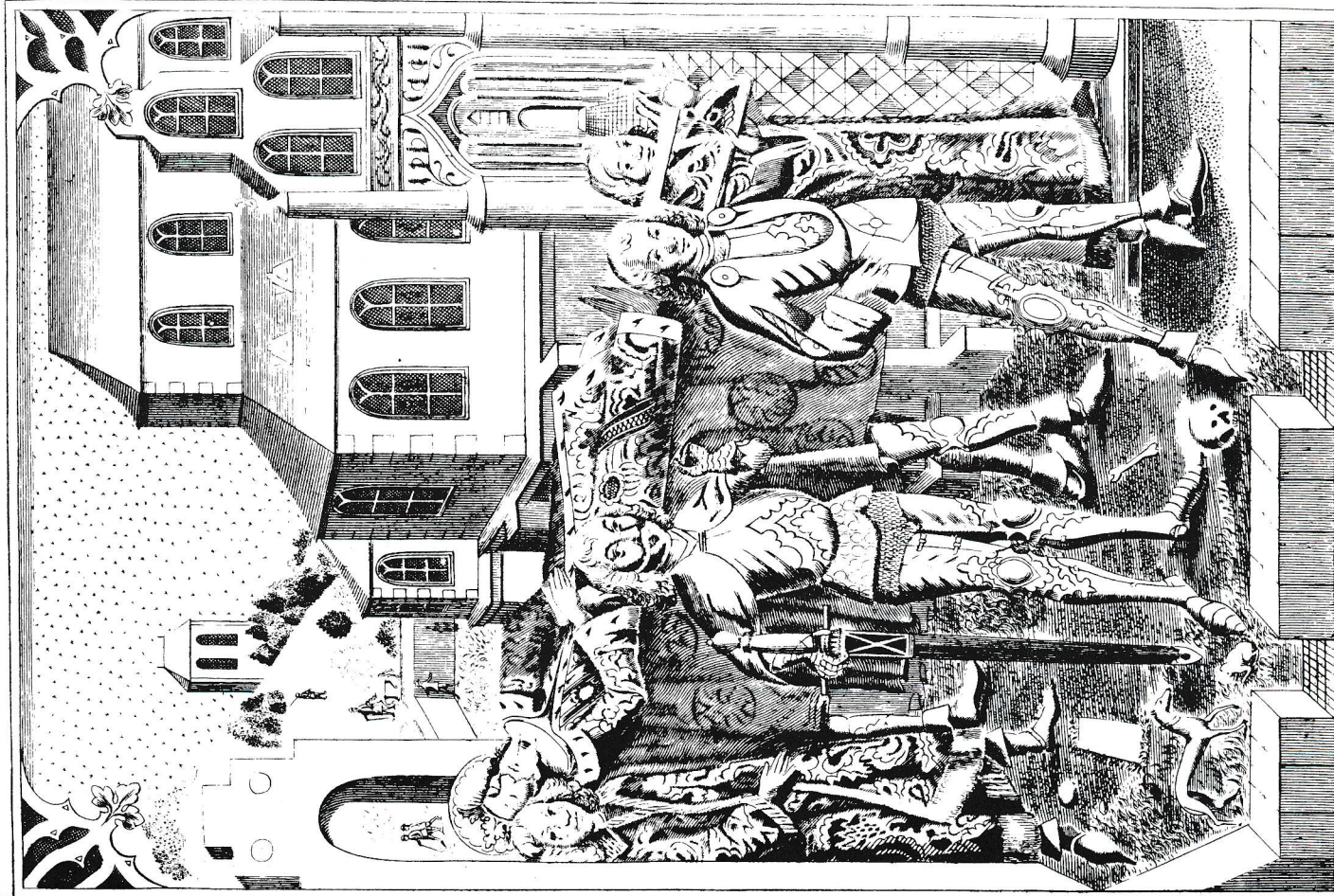

Skiss till målningen "Kung Erik halshugges" (ovan). Motstående sida: S. Eriks martyrium efter det han blivit besegrad av den danske prinsen Magnus Henriksson i slaget vid Östra Aros 1160. Avbildning av målning på flygeldörren till "S. Eriks tavla". Kopparstick ur Johan Peringskiölds "Monumenta Ullerakerensia".

Skiss till målningen "Liket bäres in i kyrkan" (ovan). Motstående sida: S. Eriks kropp bärs in i kyrkan. Avbildning av målning på flygeldörren till "S. Eriks tavla". Kopparstick ut Johan Peringskiölds "Monumenta Ullerakerensia". (Kyrkan på bilden liknar dock mer Uppsala Domkyrka än Gamla Uppsala kyrka, vilket gjort att bilden även tolkats som "S. Eriks translation".)

"S. Eriks martyrium." Detalj. Kopparstick ur Johan Peringskiölds "Monumenta Ullerakerensia". Med kyligt förakt ser bödeln ner på "S. Erik".

"Johannes Döparens martyrium". Detalj. Hinrik Funhofs målning på högaltarskåpet i Johanneskyrkan i Lüneburg ca 1484. Bödeln blickar vindögt mot skyn.

Skiss av bödeln på Johan Peringskiölds kopparstick. Bödeln tittar grymt ner på offret.

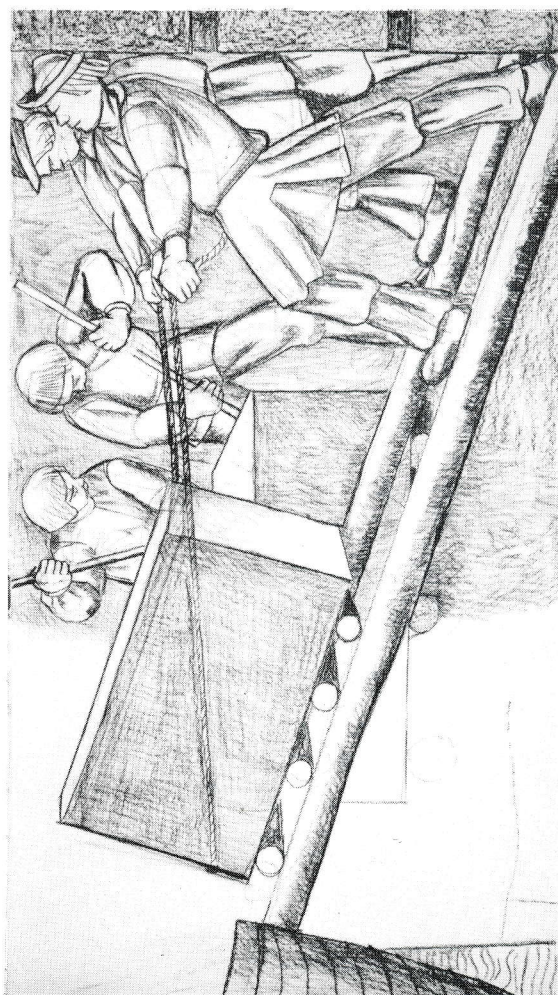
Målningen "Kung Erik halshugges". Detalj av bödelns ansikte. De ångestfulla ögonen vänds mot himlen.

Bödel i olika versioner

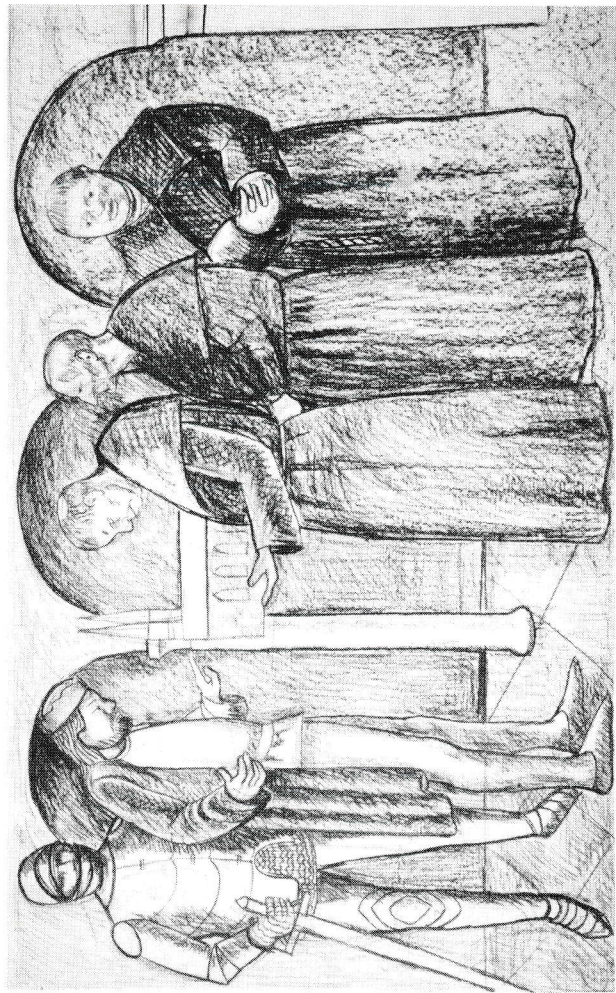
Konsthistorikerna har spekulerat kring frågan om upphovsmannen till "S. Eriks tavla". Vilken Lybeckkonstnär kan ha utfört denna väldiga altartavla? Jämförelsen mellan "S. Eriks tavla" och Bernt Notkes verk, "S. Göran och draken" i Stockholms Storkyrka och altarskåpet i Århus Domkyrka, gör det troligt att "S. Eriks tavla" är gjord i Bernt Notkes verkstad. Men även den nordtyske målaren Hinrik Funhof har föreslagits, ty båda hade kontakt med den flamländske målaren Dirk Bout, vars målning "Kejsar Otto III:s dom" bildat skola även för det gotiska formspråket i "S. Eriks tavla". Jämför man dessa konstnärers utformning av böddlar i olika konstverk, med Sven Ljungbergs tolkning av bödeln i Johan Peringskiölds kopparstick, finner man att Sven Ljungbergs första skiss håller sig nära förlagan. Den slutgiltiga versionen av bödeln i takfärgens målning har dock större likheter med

Hinrik Funhofs drastiska bödel från Johannes-kyrkans altarskåp i Lüneburg. Bödeln på kopparsticket stirrar föraktfullt och grymt ner på S. Eriks huvudlösa kropp, medan bödeln på målningen har vänt sitt ansikte mot himlen. De uppspärrade ögonen uttrycker skräck och ångest, som om han hade insett sitt grymma brott.

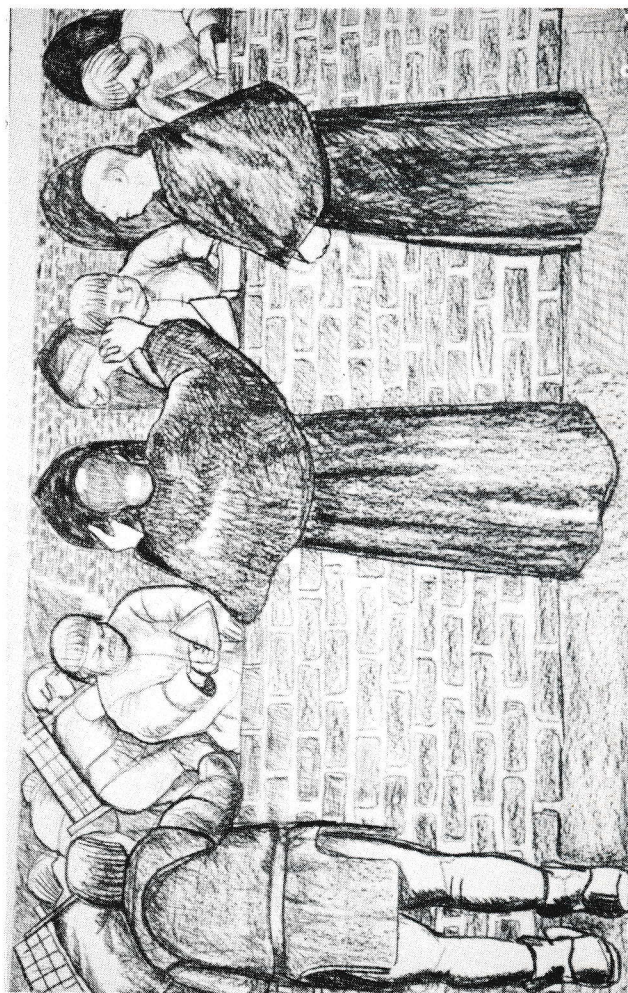
På grund av sin djupa bildkänedom har Sven Ljungberg tydligen intuitivt uppfattat det senmedeltida formspråket i kopparsticket från 1700-talet. "De har en fin komposition, det märker man när man tecknar igenom dem", var hans egen kommentar. Själva tecknandet ger ofta en rikare kunskap om bilder än vad de skrivna iakttagelserna gör, något som är helt förbisett inom konstvetenskapen idag. Tack vare Sven Ljungbergs arbete kan vi nu få en djupare inblick i bildkonsten kring Erikslegenden, som har en central ställning i svensk konst.

Skiss till målningen "Sten anländer per båt till kyrkobyggnation". En helt realistisk bild. Ingen förnuftig människa skulle väl dra ett snabbt rullande tung stenblock emot sig! "Det blev en bra bild talfall", var Sven Ljungbergs kommentar.

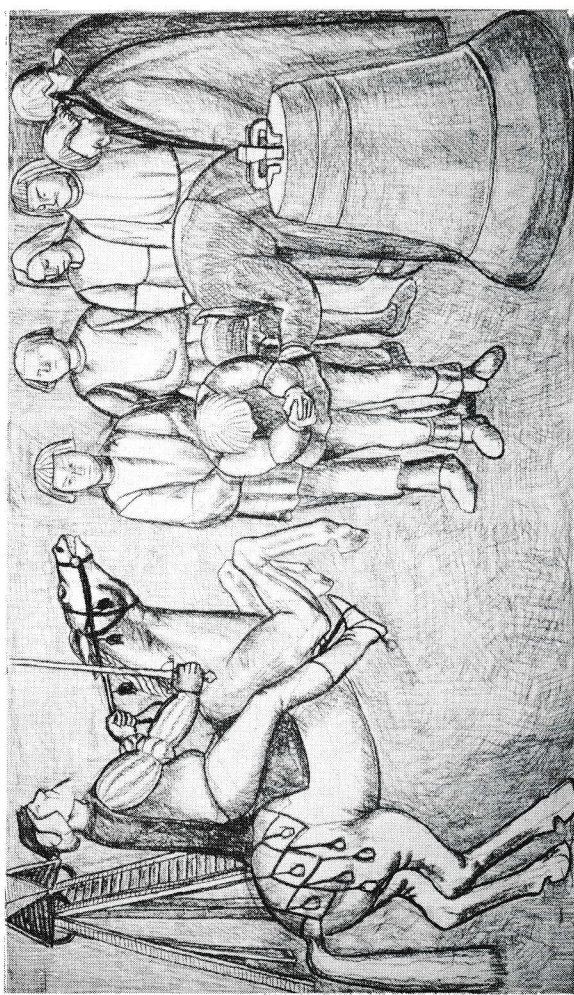
Skiss till målningen "Magnus Ladulås ser på en modell av domkyrkan".

Skiss till målningen "bygget igångsatt".

Skiss till målningen "Gustav Vasa får 'stut' av sin lärare".

Skiss till målningen "Gustav Vasa infördrar kyrkklockor i Uppsala 1531". (Gustav Vasa ser liksom Linné mycket barskare ut på skissen än på den färdiga målningen.)

Ur Ultuna leror

De, som kritiserat Sven Ljungbergs konstnärliga utsmyckning med motiveringen att den innehåller för många inslag av våld och världsliga konflikter, har inte satt sig in i bildernas djupa förankring både i den klassiska och den nordiska kyrkokonstens stora tradition. I sin okunnighet blir de därför helt oförstående inför Sven Ljungbergs konst. Kanske saknar de helt känsla för den bildrika kraft, som religionen och kyrkokonsten utövat på människors sinne under tusentals år. I sin snäva syn på kyrkoarbetet upptäcker de inte heller Sven Ljungbergs djupa respekt för den troende människan.

Arkitektur och konstnärlig utsmyckning bildar i Gottsunda kyrka en dynamisk enhet, som likt den nordiska sommaren är fylld av både realism och vision, som är både ljuv och dov, högtidlig och burlig på samma gång. Absidmosaikens gyllene paradiset, dopkorets blomstermålning och takfrisernas figurrika bildserie bildar en hyllning till växandet och markens gröda, människans och arbetets värde och till det gemensamma historiska arvet. Dopkorets målning, där de manshöga stänglarna växer så det knakar mot himlen och brister ut i ljusst rosa blommor, väckte ihop med dopfunten vid första anblicken tanken på Moses i vassen. Kanske hade jag påverkats av Teddy Brunius storslagna liknelse mellan forntidens heliga fruktbarhet längs Fyrisån vid Företts ängar och

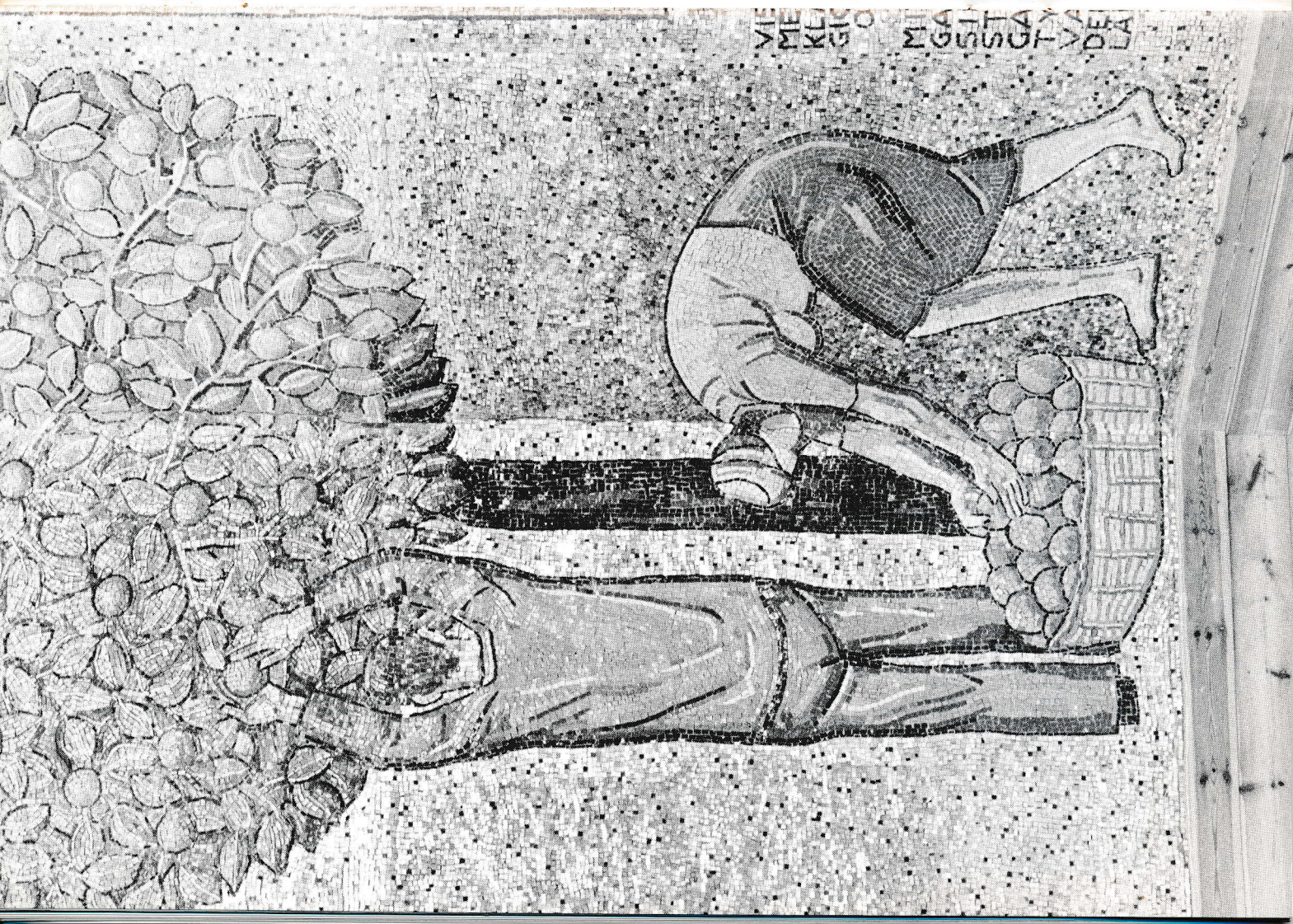
Nilens översvämmade stränder. I Gottsunda kyrka är en hyllning till jordens växtkraft också motiverad av, att kyrkan ligger omgiven av Lantbruksuniversitetets och Ultunas stora odlingsfält, där fruktbarheten är vetenskapens mål. Men de når nog inte upp till tolv skördar per år, som i Sven Ljungbergs paradiset.

Noter

1. Kyrkfönstret 1/1980, Gottsunda församlingstidning.
2. Sven Ljungberg har utgått från texten i 1917 års svenska bibelöversättning. I 1981 års översättning lyder texten:
"Och han visade mig en flod med livets vatten, klar som kristall, som rann från Guds och Lamets tron. Mitt på den stora gatan, med floden på ömse sidor, stod livets träd som bär frukt tolv gånger om året och ger sin skörd varje månad, och trädets blad är läkemedel för folket."
3. Hartman, Lars m.fl., En bok om Nya Testamentet, Lund 1979, sid. 86–87.
4. Dahlby, Folke, De heliga tecknens hemlighet, Lund 1977, sid. 36.
5. Erik den helige, Red. B. Thordeman, Stockholm 1954, sid. 64–69.

Övrig litteratur

Thor, Claes, "Mäster Ljungberg och mosaiken i Gottsunda", Folket i Bild/Kulturfront nr 9/1980, samt "Från Oden till Linné", nr 13/1980. I de två numren presenteras mosaiken och målningarna i stora färgbilder.
Jordahl, Anneli, "Utan måleri skulle grafiken stelnat", Förr och Nu nr 1/1974, "Två illustratörer" nr 1/1980.

Absidmosaik. Detalj. Foto Tommy Arvidson.

Wilhelm von Braun – en svårfångad rabulist

av Anders Björnsson

■ Anders Björnsson tecknar ett litet porträtt av Wilhelm von Braun. Denne undgår inte anklagelsen för schabloner och gester och hans politiska poesi har tillfällighetsversens prägel. Trots det har den som intresserar sig för tillståndet i det skröpliga svenska ståndssamhället alltiämt många skarpa poänger att hämta hos von Braun.

Dyker man ned i den svenska artonhundratalsradikalismen, stöter man förr eller senare på namnet Wilhelm von Braun (1813–1858). Adelsman och folkvän, militär och antimilitarist, skämtare och hädare i en och samma person figurerade han på framträdande plats i de stridbart liberala kretsarna runt sekelmitten. Han var August Blanchés och Orvar Odds förtroende. Ändå kan det vara svårt att placera honom i ett bestämt fack. Om kasten mellan lek och allvar skrev Sturzen-Becker vid hans fränfälle:

Han gärna spelade med gycklets tunga, men ej så sällan hördes ock han sjunga
En högsint bitterhet, en ädel harm;
Då var det orden icke blott och frasen,
Men övertygelse i modig barm
Och ljungeld, ej blott dån, uti extasen.
Wilhelm von Braun tillhör det svårfångade släktet rabulister. Han blev tidigt obekvämd.

brännmärker Rysslands expansionism och uppmanar till en aktiv svensk hållning. Han avslöjar fredspoliitiken och kräver Finland åter.

Under senare delen av sitt liv verkar von Braun som fri litteratör. I sitt privatliv hemfaller han åt bohemi och i sin diktning framträder han ofta som mångordig och skränig. Anklagelsen för schabloner och gester undgår han ej. (Draget var tidstypiskt – stickord Blanché.) Hans politiska posei har tillfällighetsversens prägel, men den som intresserar sig för tillståndet i det skröpliga svenska ståndssamhället har alltiämt många skarpa poänger att

hämta i von Brauns insiktsfulla och polemiska iakttagelser.

Som alla rabulister bör Wilhelm von Braun läsas i lagom doser. I sina bästa stunder är han en lyhörd förmedlare av folkliga miljöer och stämningar. Bohemen förlorade aldrig sin sociala indignation. (Von Brauns poetiska bearbetning, med noter, i "Blott frihet vi vill..." *Fem sånger ur historien* (Stockholm 1975. Hi storiska småskrifter utgivna av Ordfront och Arkivet för folkets historia).

Wilhelm von Braun.

Wilhelm von Braun, 1813–1860.

Meritlistor

av *Wilhelm von Braun*

I.

Kungens.

Vi med Guds nåde, eller den förutan,
Vi hava gjort förunderliga ting:
Vi föddes först till världen hit, och lutan
Straxt knäppte skalderna, pling, plingli, pling!
Vi äto, drucko – och vi även sovo,
Vi hörde, vart vi gingo, smickrets ljud,
Vi land och rike alltid djävuln gävo,
Och därför, värld, vi dyrkas mer än Gud.

II.

Härförarens.

Jag har slagit hundratusen man ihjäl,
Jag låtit tiotusen kvinnor skända,
Jag utsatt hatets frö i varje själ,
Och hundra städer har jag låtit tända.
Jag flera åmar utav tårar pressat,
Jag plundrat kyrkor, som en hednisk Tor,
Jag sonens dolk mot faderns bröst har vässat
Och därför, värld, just därför är jag stor.

III.

Prästens.

Jag har dömt syndare till svavelglöden,
Jag talat jämt om oförsonlig hämnd,
Jag skapt ett hiskligt benrangel av döden
Och kristenheten gjort för Kristus skrämd.
Av all förmåga har jag utstängt ljuset,
Jag *tagit* tionde och *givit* tack,
Jag slakter lärt att krypa lågt i gruset,
Och därför, värld, jag blivit *helig* ack!

IV.

Patriotens

Jag odlat hundra vilda ödemarker,
Jag endast fört med ljung och gråsten krig,
Jag sjöar tömt, planterat gröna parker,
Där fågel'n slår och mänskan svalkar sig.
Jag åt de arma gett förtjänst och föda
Och spritt förnöjsamhet och flit omkring.
Jag offrat har åt *friden* all min möda,
Och därför, värld, jag blivit – ingenting.

Dikter

av *Jaromir Svozilik*

Som en varg

slingrande utmed gator
i handen en halv kyckling
upphittad i sopnedkastet
trottoarens stenar blänker
i den varma vårsolen
det tycks att Moldau
rinner så sakta idag
Prag skakad i grunden
men alla sover
det är bara några vakna ungdomar
tyst gråtande utan röst
deras vita ansikten
liknar ölskum
deras hopplösa blickar
liknar trottoarens stenar
blänkande i den varma vårsolen

Mitt i Prag
i min mörka gårdslägenhet
utan elektricitet
bland mina tavlor
som aldrig kan ställas ut
bland alla tomma flaskor
fem meter höga stearinljus brinner
begraven levande och vansinnig
skälver jag här
skjut mig, skjut mig, skriker jag
jag är inte människa här
jag är de tavlor
som aldrig kan ställas ut

Idag går jag sakta utmed Nationalgatan
22 år gammal med nya utsikter
tvungen och besluten att
lämna det Tjeckiska landskapet
Prags gamla stan och vänner
min nio år yngre bror och pappa
sittande på hög post i partiet
splittring i känslor
längtan till friheten
önskan att bara leva
allt detta vimlar i huvudet
Nu står jag på Karls bro
darrar i vinden och lite hungrig
i byxfickan 10 kronor och 65 öre
det är 3 öl och en korv med bröd
det är allt jag har i dag

Med en tår i ögat
i tofflor och berusad
springer på Venceslavstorg
i väntan på kvällens tåg till exil
med barndom och cigaretter i fickan
med bröd och salami i en liten väska
lämnar jag landet för gott

Semester lift Prag-Östberlin-Rostock
liggande i diket utmed motorvägen
utan sockor frysand och trött
med fötterna instoppade i plastkasse
försöker somna men luften är klabbig
utkastad av poliser från vägen
som oönskvärd parasit, strunt i det
bårande Makrobiosis inom mig
icke förärvbar av fattiga makter
i fickan sextio östtyska mark
och drömmar om giffar och mjölk
sedan kluvet Berlin med denna
betongaktiga, taggtrådiga mur som
förädlar Östblockets tänkande
och jag på väg att för första gången se
havet och stora vågor i soluppgång

Jaromir Svozilik, f. 1951 i
Prostejov, Tjeckoslovakien.
Arbetar både som konstnär och
författare. Han kom till
Sverige 1974.

Jaan Kaplinski — en estländsk poet

av Mats Miljand

■ Jaan Kaplinski (f 1941) är poet och en föregångsman bland de intellektuella i dagens Estland. Han hör till efterkrigstidens generation, och är en av dem som vågat kritisera förhållandena i sovjetrepubliken Estland, i första hand de kulturella villkoren.

1977 höll han ett tal för den estniska författarföreningen som gav eko även i västpessen:

"Det kan tänkas att censuren kan förbättra ett samhälle men den kan aldrig förbättra litteraturen, dvs ett samhälle kan ha nytta av censuren bara när en förbättring av litteraturen är till skada för samhället... Det verkar som om vi själva är skuld till att vi blir förolämpade. Det skulle behövas störra mod så att vi dels avstår från att konkurrera med våra kolleger, dels kan avstå från en dylik resa, den må vara hur lockande som helst. Vi måste tänka på att solidariteten är en verklig styrka, inte bara en floskel... Om vi fortsätter att buga oss och plockar smulor från den nuvarande överhettens bord, kommer inte heller den framtida överheten... (att) betrakta oss annorlunda än vad vi i själva verket är — människor som

sålt sin andliga frihet och sanna rättigheter och skyldigheter för futtiga privilegier och bekvämligheter".

Hösten 1980 pågick omfattande demonstrationer med estniska skolor i flera städer, främst i huvudstaden Tallinn. Protesten gällde reageringar och andra förföljelser, brister i skolorna men viktigast var de nationella kraven: Stopp för undervisning i ryska, tillbakadragande av de sovjetiska styrkorna och avsättande av den ryska skolministern i Estland.

Som mest deltog tusentals ungdomar i protesterna. Det är en mycket hög siffra för östeuropeiska förhållanden. Överallt stoppades demonstrationerna av milisen. Ett hundratal elever relegerades från skolorna, andra kallades till militärtjänstgöring i förtid.

Dessa händelser ledde till att en större

Jaan Kaplinski. Teckning av Kaljo Põllu.

grupp "etablerade" kulturpersonligheter (Brevet har 40 undertecknare) för första gången gick ut i gemensam protest:

"Det är inte trovärdigt att ett fåtal uppviglare kunde få ut 1 000-tals ungdomar. Vi har en känsla av att många esters missnöje återspeglas i dessa händelser. Det rör sig om ett svårt socialt problem som inte kan lösas utan medverkan från hela samhället. Och förutsättningen för lösningen är att man först går ut med en bred information om problemen".

Brevskrivarna pekar därefter på en rad omständigheter som fött oron. De flesta kan sammankopplas med de nationella frågorna, russifieringstrycket. Som initiativtagare till protesten utpekades Jaan Kaplinski.

Vid det estniska författarförbundets åtton-

de kongress i Tallinn 1981 föreslogs helt överraskande åtta nya kandidater till förbundets styrelse direkt från golvet, däribland Kaplinski. Alla åtta blev sensationellt nog valda. Uppbarligen hade Kaplinskis ord från 1977 börjat verka och ingiutit nytt mod hos många.

Jaan Kaplinski är en föregångsman bland de intellektuella i dagens Estland. Han har fem diktsamlingar bakom sig. På svenska finns han genom ett urval som förlaget Fripres genom tjänstfullt givit ut i år, "Våra skuggor är mycket långa".

Kaplinskis poesi handlar om naturen. Han förmedlar dess egenvärde och utsatthet. Men också hoten mot folk och kultur är ett vanligt tema. Dikten här intill är från samlingen "Tulmust ja värvidest" (Av stoft och färger) 1967. Översättningen är gjord av Ivo Iliste och Birgitta Göransson.

En dikt av Jaan Kaplinski

Ur samlingen "Av stoft och färger"

VI MÅSTE JU GÅ MYCKET STILLA, med blicken
behöver inte fråga vad vi letar efter. För länge sen
blev landet ert och i skärvor föll vårt rike
ned i en stor och tom värld. Var
lyckliga om ni kan. Fråga bara inte oss
vad vi hoppas på. Någonstans
bygger korallerna överlärda
på drunknande bergs krön. Fråga då inte,
när ni ser oss stå vid kusten och skåda
bort, fråga inte vad vi väntar på. Barnen
vet ju hur man täljer små båtar och ibland
drar åskan upp över havet precis som om
äggskalet brast när fågelungen ska komma till världen.

Ni
behöver inte tänka på knotorna. De
är mull och på mull måste man gå mycket stilla. Betalt
för länge sen och glömt är allt. Mycket
land blev fritt. Glöm bort det.
Låt oss minnas, och mullen kommer ihåg.
Kung Philip. Pontiac. Tecumseh. Osceola.
För sällsamma namn att fästa i minnet. Landet
är ert och ert är riket. Kanske ni klarar av det. Fråga
inte oss

vad man ska söka, hoppas på, invänta.
För länge, länge sen föll vårt rike i spillror.
Narrangansett. Susquehanna. Chemehuevi. Mattole.
Alltför långa namn. Alltför främmande tungomål. Fråga
då inte

vad vi minns. Stränderna
syns långt ut på havet. I ett rodande,
i ett blodrött sken. Före oss, efter er
bygger korallerna nya öar och länder.
Speglingen ovanför djupet: en fråga som inte besvaras.
Vem visste upptäcka oss och vårt land efter oss själva?
Här anklagas inte längre. Här döms ännu inte. Vad
skäms ni då för? Vad är det ni fruktar? Vi
ska inte bära vinnesbörd. Berätta
vad ni berättar för era barn. Kanske domstolen
ska tro er. Ni har ingenting att frukta. När
yxan under skjulet i regntid ibland är röd så
är det bara rost. De
inför vilka ni borde känna skam är mull. Även de
ni borde skämmas över är mull.
David Williams. Andrew Jackson. Buffalo Bill. Men ni
skulle ännu kunna vara lyckliga. Räds inte,
vi har ändå för mycket att komma ihåg. Och ibland,
när man står vid kusten, syns det hur åskan
hackar sönder skalet och lyfter. Vi
måste gå mycket stilla med blicken sänkt för ibland
hämtar traktorn ur mullens svarta djup upp
barns benknotor och pispetsar. Men
vittnen finns inga. De döda
är goda indianer. Ta er hustrur.
Ta er män. Föd barn. Slå ihjäl. Försök
bli lyckliga. Försök att bli lyckliga om ni kan.

Vi är bestulna på en trilogi

av Håkan Ågren

■ Orden hos Jules Vallès hettar och bränner. Liksom hos till exempel Maxim Gorkij förvandlas ett yttre stort "elände" till sin motsats – till motståndanda.

När Norstedts förlag för ett par år sedan i sin klassikerserie gav ut *Barnet* av Jules Vallès var detta en betydelsefull händelse.

Barnet utgör första delen i Vallès trilogi om Jacques Vingtras. Den trycktes ursprungligen som följetong i tidningen *Le Siècle* 1878. Andra delen, *Le Bachelier* (*Studenten*) utkom 1881 och den tredje, *L'Insurgé* (*Upprörsmannen*) 1886. Vallès verk var som bekant av betydelse när Strindberg skrev *Tjänstekvinnans son*:

Vad säger ni nu, då jag är död i fysiskt, moraliskt och ekonomiskt avseende om jag skrev mitt liv? Det skulle intressera mig om jag skrev det subjektivt-objektivt som Jules Vallès i Jacques Vingtras.

(August Strindberg i ett brev till Bonnier den 19 februari 1886. Citerat från Martin

ren Jules Vallès (vars "*Barnet*" numera finns på svenska).

– Han är inte min föregångare i den meningen att hans roman styrt min. Jag har ju inte avsett att skriva en roman som Jules Vallès Jacques Vingtras. I en annan mening kan jag svara ja. Det är en väsentlig bok, som jag alltid tyckt väldigt mycket om. Men det är ingen förlaga.

– Talar vi om inspiration så är Vallès bok mer betydelsefull än Strindberg *Tjänstekvinnans son* och Sartres *Orden*.

Jan Myrdal har skrivit om Jules Vallès i sin essäsamling *Strindberg och Balzac*. Däremot nämns så vitt jag kan se inte den franske författaren i Olof Lagercrantz bok om Strindberg. Till den svenska utgåvan av *Barnet* finns en upplysande efterskrift av Jan Stolpe.

Vallès föddes 1832 i departementet Haute-Loire. Hans liv formades i strider, uppväxten var svår, misshandel och stryk legio. År 1848, som sextonåring, hyllade han republik. Han var med i Pariskommunen 1871. Som publicist spelade han en viktig roll.

Stolpe pekar på flera likheter mellan Vallès och Strindberg; förmågan att förbli revoltör och gå mot strömmen, försöken att stämpla ut dem som barbarer och trålar. Många tusen människor följde dem till graven: "När Vallès begravdes den 16 februari 1885 följde fyrtiotusen parisare kistan, tjugotusen väntade på Pères Lachaisekyrkogården och hundrafemtusen kantade gatorna där tåget gick fram".

Barnet – den första delen i trilogin – har som motto: "TILL ALLA DEM/som hade dödligt tråkigt i skolan/eller/som fick gråta i sina familjer/som tyranniserades av sina lärare/eller/agades av sina föräldrar/ – dem tillägnar jag denna bok".

Fadern var en hunsad skollärare, och i sin tur en förtryckare neråt, modern bonddotter med strävan att "ta sig upp". Sonens uppföstran består nästan uteslutande av slag och sparkar. Jacques Vingtras överlever sin barndom och tidiga ungdom inte minst med hjälp av en egen sanning svart humor. Liksom hos till exempel Maxim Gorkij, (*Min barndom*, *Ute i världen*, *Mina universitet*), förvandlas dock

ett yttre stort "elände" till sin motsats – till motståndanda.

Även den andra delen – *Studenten* – finns faktiskt i en svensk utgåva. År 1886 gavs den ut i en översättning från franska av Gustaf af Geijerstam. (På Stockholms Stadsbiblioteks huvudfilial kunde jag inte hitta den, däremot på Kungliga Biblioteket). Jacques Vingtras kommer till Paris. Han är 17 år.

Omslag till Jules Vallès' *Studenten*, översättning G. af Geijerstam, Stockholm 1886.

BOKANMÄLNINGAR

snedgångna skor, klådbrist, umbärande, kamp, sökande, humor.

I likhet med andra brett anlagda självbiografiska romanverk av betydelse kan det tyckas som fanns där ett extra öga närvarande, ett slags ekolod ständigt nedsänkt i det beskrivna; ingen gudomligt tillhandahållen inspiration, men, som Strindberg skrev, "författarens meningar om saken".

Vingtras sökande är av det obekväma slaget: "... att icke ens ge vika för de republikanska traditioner, vilka jag betraktar som slentrian eller avgsidan av religion..."

Orden hos Jules Vallès hettar och bränner.

Men den tredje delen – Upprorsmannen – har jag inte kunnat läsa ty den finns inte oversatt till svenska. När jag ansatt bokhandlarna har jag fått till svar att det visserligen finns en engelsk utgåva möjlig att få tag på, men även den på franska. Och franska kan jag inte.

När får de svenska bokläsarna ta del av hela verket om Jacques Vingtras?

Till dess vi får en nyöversättning av Studenter och en översättning av Upprorsmannen är vi, så vitt jag förstår, bestulna på en oersättlig trilogi.

"... Slagarvagnar passerar i galopp; hästar na ser ut, som om de frustade eld (man säger på landet, att det kommer sig af, att de fått dricka blod); mjölkvagnarnas järnbleck stud-sar mot stenläggningen, arbetare komma och gå med ett stycke bröd och verktygen stoppa-de innanför blusen; några butiker öppna ögat, prester med stora nycklar i händerna synas på kyrkornas trösklar; redingoter dyka upp här och där.

Paris vaknar.

Paris har redan vaknat.

I åtta timmar har jag gått på gatorna och väntat".

Bilder från den franska huvudstaden, läsning av tidningar som Folket av Proudhon, besök i läsesalonger, några "kärlekshistorier", diskussioner om Rousseau och Voltaire, studentmöten, polisspioner, hemliga sällskap, demonstrationer, fängslanden, bilder från Panthéonstorget, protestdemonstrationerna 1851 sedan regimen förbjöd den kände historikern Jules Michelets föreläsningar, slitet och förnedringen med att ge lektioner i välsituerade familjer, den förtärande jakten på utkomsmöjligheter...

Det är en stor roman fylld av trånga rum,

Ill.: Kaj Stuart-Beck

Gunnar Adolfsson. VIRVELVIND. 250 s. Zindermans 1982. Pris: ca 105:–

ISBN 91-528-0382-1

Wilhelm Agrell. DE YTTERSTA VAPNEN. Om kärnvapen och kärnvapenkrig. 216 s. Liber 1982. Pris: ca 85:–

ISBN 91-28-90127-2

Adolfsson imponerar i denna självbiografiska berättelse (fristående fortsättning på Människobukett, 1981) främst genom det mycket personliga skrivsättet. Hans språk är fyllt av suggestiva, målade formuleringar och ett genererat pendlande mellan burlleskeri och högstämd krönika.

Författaren skildrar sin mödofyllda ungdom som torparpojke, betplockare och sedermera journalist på den kommunistiska tidningen Sydsvenska Kuriren. Kärleksfullt avporträtteras där den stridbare chefredaktören EEP:s (Edvin Emanuel Persson) ledning av den lilla, illande röda tidningens kamp mot nazism, transportförbud och borgerliga "drakar" under kriget. Adolfsson blir sedan riksdagsman och politiker och som en röd tråd genom Virvelvind går agitationen för socialismen och försvaret av sovjetstaten, brodernationen, i vått som torrt.

Sväljer man bristen på kritik av de sovjetiska övergreppen tycker man förmodligen ännu bättre än jag om boken.

Tryggve Lundh

Den som på ett lätt sätt vill sätta sig in i de svåra frågorna kring kärnvapnen har här en bra introduktion. Agrell behandlar i fyra välillustrerade kapitel kärnvapnens beskaffenhet, de olika kärnvapenstrategierna, kärnvapenkaprustningen och slutligen vad som kan förväntas i en framtid fylld av kärnvapen.

Bokens förra delar, de kring vapnens och strategiernas utveckling, är vederhäftiga och klargörande. I de senare delarna tar Agrell upp eventuella möjligheter att stävja kärnvapenkaprustningen. Här är han kallsynt realistisk, vilket inte lämnar kvar mycket optimism om kärnvapennedrustning. Han påpekar att de gamla antagonerna om en balanserad nedrustning misslyckas och to m haft en döväande effekt på opinionen, medan kaprustningen fortsatt. Agrell själv hoppas på dels ett "uppror från mitten", dvs Europa över blockgränserna mot supermakterna, dels upprättandet av kärnvapenfria zoner.

Cumhur Dogan Gür

Ann-Charlotte Alverfors. MIDVINTERSA-
GA. Roman. 177 s. Bonniers 1982. Pris: ca
125:–

ISBN 91-0-045457-5

Till ett spöklikt, övergivet stationshus anlän-
der en snöig dag tre för varandra okända män-
niskor. Det är Felix, som aldrig varit sjuk,
aldrig opponerat sig och aldrig brytt sig om
sina arbetskamrater, kärlekskranka Ingemo,
som är rädd att dö oålskad, samt 70-åriga Gre-
ta, änka efter den alkoholiserade kyrkoherden
Samuel.

De pratar om sina respektive liv, och när
något tag inte synes komma, ger de sig iväg till
en närlägen stad, där upplevelserna tar sig
de mest monstruösa och vansinniga uttryck.

Som jag ser det är författarinnan med den
här – i långa stycken surrealistiskt färgade
romanen – ute efter att skildra det kapitalistis-
ka samhällets sönderfall.

Det är en skrämmande vision hon ger. Men
tyvärr långt ifrån realistisk.

Birger Andersson

Elechi Amadi. DE STORA DAMMARNA.
Övers. Torsten Hansson. 245 s. Corona 1980.
Pris: ca 63:–

ISBN 91-564-0996-6

Författaren är själv uppvuxen i det område i
sydöstra Nigeria där denna storslagna episka
och dramatiskt berättade historia utspelas.

Antagonismen mellan innevänarna i byarna
Chiolu och Aliakoro utvecklas så småningom
till en strid på liv och död. Vilken av byarna

har rätten till den fiskrika Wagabadammen?
Båda hävdar sin traditionella rätt. Seklers
nedärvda traditioner och föreställningar lever
sitt eget liv i huvudpersonerna och styr deras
tänkande och handlande.

Med rötterna i den västafrikanska muntliga
berättartraditionen har författaren gett skild-
ringen ett starkt inslag av myt och ödesdrama.

Martin Landahl

Philippe Ariès. BARNDOMENS HISTO-
RIA. Övers. Ingrid Krook. 297 s. Gidlunds
1982. Pris: ca 105:–

ISBN 91-7021-356-9

I "Barndomens historia" driver Philippe Ariès
två teser: Barndomsbegreppet är relativt. Så
omfattade under medeltiden barndomen de
allra spädate åren, sedan sammanfördes bar-
net med de vuxna och blev med ens "ung
människa". Familjerollen är föränderlig. Här
börjar familjen med 1800- och 1900-talen inrät-
ta sig kring barnen.

Huvuddelen av framställningen bygger på
bilder av, eller avsaknaden av, barnet i kon-
sten. Texten blir levande men förbluffande
okritisk. Ariès för inte heller någon teoretisk
källkritisk diskussion. Illa underbyggd tycks
mig exempelvis den problematiska slutsatsen
vara, att för medeltidens människor det späda
barnet var som en "skamlös apa" man kunde
ha eller mista utan större engagemang. Ersätt
"medeltidens människa" med "negerslaven",
"vietnamesen"...

Philippe Ariès har skrivit barndomens hi-
storia i den franska konsten därutöver speku-
lerat.

Bertil Jonsson

Sivar Arnér. NÄR MAN ÄR FLERA. 249 s.
Bonniers 1982. Pris: ca 105:–

ISBN 91-045547-4

Sivar Arnér tillhör de litterära doldisar, som
regelbundet publicerar en ny bok; inte sällan
får annat än pliktskyldiga recensioner; men än-
då har en publik.

I När man är flera väver Arnér samman en
tapetserares, en damfrisörs och en TV-
producents liv. Väven är sannerligen konst-
full, men samtidigt skönt befriad från tidens
trender utan att för den skull vara inaktuell.
Arnér ger en möjlig bild av Sverige idag. En
bild som innehåller både narkotika, självför-
hållande narcissism och död.

Arnérs ton är lågmäld, inte anklagande –
men han skriver så att läsaren får mycket mer
än stundens förströelse. Läsaren tvingas tän-
ka och ta ställning. Sannerligen en överras-
kande bok!

Matz Davidsson

Bengt Berg. DEN BLÅ CONTAINERN. Dik-
ter. 87 s. Rallaros (Morärv. 9, 2 tr. 803 60
Gävle) 1982. Pris: ca 39:–

ISBN 91-85650-15-3

En ganska färglös samling.

Poeten och miljökampen Berg tycks idag
vackla mellan en mer samhällskritisk dikt och
naturlyrk, men verkar ännu inte våga lita på
någondera.

Idéinnehållet är svagt. Talspråket legio.
Den formella taffligheten är nog närmast ett
generationsproblem.

I de flesta dikterna iakttar poeten omgiv-
ningen på halvdistanans vare sig det gäller män-
niskor eller natur, som vore han rädd för iden-
tifikationen. Resultatet blir att han skriver om
saker och ting och inte för någon.

Trött om kvällen sitter poeten ensam med
Sibeliuss 7:e, en död fluga på kökslampan och
kylskåpet startar just. Då skriver han det och
inget mer. Borde han inte haft vett att gå att
sova?

Mats Miljand

Claire Bretécher. DE FRUSTRERADE 3.
Övers. Britta Gröndahl. 62 s. Hammarström
& Åberg 1982. Pris: ca 39:–

ISBN 91-7638-036-X

Ännu ett album med Bretéchers giftiga inte-
riorer i serieform från vänstern. Visst känner
man igen sig fast det är en fransk serie, repli-
kerna är ibland mycket pricksäkert fångade.

Man möter bl a mannen som formulerar en
kontaktannons, den deppiga 30-årstjejen, bar-
nen som leker könsroller. 68 års generation är
inordnad i familjeliv/skilsmissor, självför-
verkligande och karriär, och de gamla tjusiga
idealen är undanhängda i garderoben. Antagli-
gen är serierna allra roligast just för den gamla
vänstern (och dess omgivningar), ty Bretécher
piskar sina offer ganska ömt, och vänstern har
alltid tyckt om att vara lite lagom masochis-
tisk. Teckningarna är lika "i förbifarten" som
texterna, och helt lämpliga för den här sortens
mild satir.

Ulla Wennberg

Elias Canetti. RÖSTERNA I MARRAKESH. Övers. Brita Edfelt. 120 s. Forum 1982. Pris: ca 84:–

ISBN 91-37-07958-1

Elias Canetti är turist och främling i Marrakesh. Han formulerar bilder utan att söka historia eller morgondag; ögonblicket, impressionen är det han skriver. Ett humanistiskt credo; livets värde också i förnedringen, livsviljan, hjälper honom till förståelse och närhet över kulturella och språkliga klyftor. Så bryts historielös exotism och blir till tidlös närvaro.

Förhållningssättet är naturligtvis problematiskt och nästan otillständigt, så brukar ju också reseskildringar där jaget är referenspunkten bli till hålen i en schweizerost. Canettis Marrakesh får substans inte främst genom det goda och precisa språket, yrkeskunskaperna, utan genom tron på människan.

Bertil Jonsson

Föreliggande volym är en antologi sammanställd på Sigvard Cederroths litterära kvarlästenskaper. Temat är den uppländska naturen. Formen är såväl prosa som lyrik.

Texterna har en märklig meddelsamhet. Iakttagelser och reflektioner i och kring naturen, landskapet och dess gestaltning. Politisk riktning? Om fattig-Sverige har Cederroth sagt: "Hela den gamla historien är full av överhetens och inte av böndernas okunnighet".

Anders Tidström

Stig Dagerman DE DÖMDAS Ö. Samlade Skrifter. Roman. Kommentarer Hans Sandberg. 299 s. Norstedts 1981. Pris: ca 100:–

ISBN 91-1811422-9

Det är lika viktigt att läsa Dagerman som Camus och Sartre, om vi vill fatta något av fyrtio-talet och efterkrigstiden. Äntligen har vi fått

Dagermans Samlade Skrifter, elva titlar, varav romanen De dömdas ö är den andra. Envar uppmannas ta del av Dagermans produktion – särskilt reportaget Tysk höst, den tredje.

De dömdas ö visar sig läst så här långt efteråt vara en ovanligt prisvärd bok. Jag erinrar mig som vid doften av en madeleinekaka – eller rotmos och fläsklägg – middagsrasten på Textilkompagniets terrass år 1954. Några unga beklädnadsarbetare kommenterade Stig Dagermans död. Vi fann den stlirktig. – Nog skulle man kunna skriva så där, sa Arnold, den mest begåvade av oss. Om man tog i tills hjärnvindlingarna knöt sig, och sen bara lät orden spruta fram.

Siwe Raadik

Stig Dagerman. NATTENS LEKAR. Samlade Skrifter 4. 283 s. Norstedts 1981. Pris: ca 100:–

ISBN 91-1-811432-6

Detta är femte nyttgåvan av Stig Dagermans novellsamling: Nattens lekar från 1947. Dessa ständiga nyttgåvor av några få sk klassiker kan diskuteras, däremot inte Dagermans storhet som skildrare av den ensamma, utanförstående människans situation. Ändå finns det, särskilt i de berättelser som bygger på drömfrekvenser, avsnitt där Dagerman tenderar att sväva ut, både språkligt och innehållsmässigt, och där han hamnar i situationer han inte riktigt behärskar. Dagermans storhet visar sig istället i de realistiskt hållna noveller, där författaren är lättillgänglig och visar prov på en språklig spänst som, trots berättelsernas mörka underton, får åtminstone mig på gott läshumör.

Bengt Dagrén

Robyn Davidson. PÅ KAMELRYGG GENOM ÖKNEN. Övers. Hans Nygren. 276 s. Rabén & Sjögren 1982. Pris: ca 168:–

ISBN 91-29-55595-7

Att färdas 3 000 km genom Centralaustraliens våldiga ökenområden, med fyra kameler och en hund som enda sällskap, måste anses vara rena vansinnet. Ändå är det precis vad Robyn Davidson gör och hennes berättelse från denna äventyrliga färd, kommer säkert att räknas

till de klassiska reseskildringarna. Detta inte minst för att författarinnan ger en inträngande bild av öknens folk. Hon delar inte alls merparten vitas syn på dessa svarta som "försumma nigger". För henne har urinvånarna all den vishet och naturkänedom som nutidsmänniskan saknar. Genom att anpassa sig till sin "civiliserade" omgivning när Davidson en självinsikt och mognad, som hon aldrig kan uppnå med "civilisationens" hjälp.

Bengt Dagrén

Sven Delblanc. SAMUELS DÖTTAR. 335 s. Bonniers 1982. Pris: ca 140:–

ISBN 91-0-045555-5

Vreden i Delblancs nya roman gäller kvinnornas lott i männens värld. När Ibsens Nora bryter upp ur dockhemmet och går ut att söka friheten, bryter hon också upp från barnen. För Delblancs Maria är saken inte så enkel. Hennes man misshandlar henne men hon kan inte lämna honom, ty då förlorar hon barnen. Och ett sådant pris för friheten vill hon inte betala.

Delblancs prosa är förankrad både i folkliga talesätt och bibelspråk. Ibland blir de stående formulerna alltför framträdande och riskerar att förvandla språket till stil. Men det är ändå med stort, jobbst allvar Delblanc berättar om Samuels döttrar. Och han gör det inte som en cynisk eller blaserad betraktare utan klassmässigt solidariskt på ett sätt som verkat befrämjande på hans berättarkonst.

Margareta Zetterström

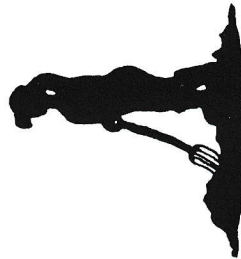
Mikael Dolfe, red, övers samt efterord. OCH SOLENS VARMA LEENDE. Kenyanska noveller. Grace Ogot m fl. 120 s. Askelin & Hägglund 1982. Pris: ca 70:–

ISBN 91-7684-010-7

Den östafrikanska litteraturen är knappt två decennier gammal. Den kenyanska prosan dominerar. Författarna sitter i en efterkolonial "rävsax". Deras alster är mestadels starkt socialt engagerade med udden riktad mot den nya inhemska överheten. Det officiella språket är engelska så läsekretsen blir ironiskt nog just denna överhet. De önskade läsarna är splittrade på olika stampråk.

Författarna i denna novellantologi är Grace Ogot, Jonathan Kariara, Samuel Kahiga, Leonard Kibera, Meja Mwangi och Ngugi Wa Thiong'o. Tillsammans ger de en mångsidig bild av den kenyanska litteraturen. Suggestiva skildringar från det traditionella samhället där gränserna mellan myt och verklighet är upplösta likväl som socialrealistiska skildringar ur det moderna, mer ångestskapande, samhället.

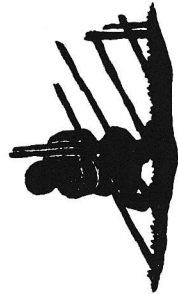
Anders Tidström

Eva Ekselius. VÅLD MOT KVINNOR. Om kvinnomisshandel, våldtäkt, incest och sexuella övergrepp på barn. 328 s. Prisma 1982. Pris: ca 105:–

ISBN 91-518-1546-X

Massmedia har på senare tid och speciellt under hösten 1982 på olika sätt uppmärksammat våldet. DN-journalisten Eva Ekselius tillhör dem som skriver i ämnet och ett flertal av

hennes tidigare publicerade artiklar finns med i denna översiktliga bok. Författarens drivkraft att skriva denna omfattande bok har varit viljan att förstå vad som ligger bakom våldet. Hon skriver lättillgängligt om svenska och amerikanska studier, fallbeskrivningar, rättegångar, lagstiftning samt behandling av offer och gärningsmän. Till boken hör en utförlig litteraturhänvisning.

Åke Svensson

Kjell Espmark. TECKEN TILL EUROPA. 67 s. Norstedts 1982. Pris: ca 62:–

ISBN 91-1-821392-8

Espmarks nya diktsamling handlar om makt och motstånd. Med hela sin lärdomsarsenal genomkorsar han Europa. Tolv disciplinerade dikter ger varsin rapport ur kontinentens historia: katedralbygget i Chartres, Filip II i maktens centrum Escorial, Marx i sitt kyffe; fram till fascismen i Spanien och militärdiktaturens järnklor i dagens Polen.

Men ständigt föder makten motstånd. "detta är inte Rom. Detta är maktens förslag till Rom. Förkasta det" lyder den romerske slavens budskap från sin tid. Och om dagens kämpande polacker heter det: "dessa utstruktur på ansikten som insisterar, detta inställda samtal som tättar kring bordet är ett utkast till Europa."

Detta är stor idédikt, präglad av inlevelseförmåga och ständiga dialoger tvärsigenom historien, laddad av spänningen mellan de stora, dramatiska motiven och det explosiva men nästan lakoniska, huvudsats-präglade språket.

Per Helge

Per Gunnar Evander. HUNDARNAS HIMMEL. 250 s. Bonniers 1982. Pris: ca 140:–

ISBN 91-0-045386-2

45-åriga Hans Rudolf Carlsson återkommer till sin födelsestad (Karlskrona?) för att sälja sin faders motorbåt "Emma".

Minnena strömmar över honom: den alkoholiserade fadern som slagit Ivar Oredson på käften och därpå dränkt sig... modern, som efter en barns börd blivit nervsjuk och tynar bort på mentalsjukhuset... farföräldrarna som myndigheterna tvångsförflyttat till äldreomsorgen...

Han blir bjuden 35 000 för "Emma" men kan inte sälja henne. I stället skänker han båten till Ivar Oredson, faderns dödsförfarande:

"...det kommer att göra honom gott att äntligen få bli sams med pappa."

Jag vet knappt någon svensk författare som redovisar en så innerlig ödmjukhet inför tillvaron och en så djup förståelse för mänsklig skräpighet som PG Evander.

En stor filantrop.

Birger Andersson

William Faulkner. STORMEN OCH VREDEN. Övers. Gunnar Barklund. Ill. Bernt Jonasson. 310 s. Atlantis 1980. Pris: ca 83:–

ISBN 91-7486-155-7

The Sound and the Fury (1929; Stormen och vreden) är Faulkners mästerverk och som sådant pryder det i Atlantis vackra nyutgåva varje bokhylla. Berättartekniken är romanen mästertlig, talangfull – ja fingerfärdig – och falsk.

Fyra utsnitt ur tiden, fyra omkastningar i perspektivet, fyra block av ord bildar stommen i den rebus läsaren inbjuds lösa. Dåren, studenten, handelsmannen och den allvise berättaren lämnar ledtrådar till den allestädes närvarande Caddy. Hon är en vacker mystifikation med smutsiga trosor. Sydstatsideologin är bedövande.

Jean-Paul Sartres fråga om Faulkner alltid förmått skilja på sina hjältars leda och ledan hos sina läsare är naturligtvis skäl nog att läsa Faulkner.

Lars André

Tilda Maria Forselius. PIGORNAS DÖTT-RAR. Förord ur Moa Martinssons Brandiljor. 193 s. Raben & Sjögren 1981. Pris: ca 78:–

ISBN 91-29-54149-2

Pigornas döttrar innehåller sex längre intervjuer med kvinnor, varvade med andra dokument om och från samma tid. Boken har många fina bilder hämtade ur bl a Arbetsutredningens arkiv, Bildhuset och Mira. Faktabitar na är bra som komplement, men intervjuerna ger oss den verkliga inblicken.

Kvinnorna, våra mödrar och mormödrar, berättar om arbete, hem, barn, om skuldtyngda relationer till mödrar, om tystnaden mellan dem. Men också om systerskap, om att bryta tystnaden och tala. Tilda har gått igenom berättelserna med kvinnorna sedan hon skrivit ut dem, och det känns att det är deras språk. Hon har hanterat materialet fint och varsamt.

Tilda har tidigare skrivit bl a "Mormorsboken", tillsammans med sin mamma och mormor. Hon är trettio år och kommer från Borlänge men bor nu i Stockholm.

Åsa Hammar

Albert Goldman. ELVIS. Övers Sam J Lund-wall. 481 s. Norstedts 1982. Pris: ca 121:--
ISBN 91-1-822252-8

Goldman ägnar nära femhundra tättskrivna sidor åt Elvis Presleys liv (1935-1977) och karriär. "Historiens mest fotograferade man" blir avklädd, upplåst och genomlyst i minsta skrymsle av sin tragiska person. Elvis omsluts alltid av en stark mytbildning parad med rigors sekretess. Även om de sista årens motsättningar i innersta kretsen kring den svårt nedknarkade rock-kungen underlättade hans arbete har Goldman ändå utfört en ansevärd undersökningsprestation.

I den svenska utgåvan saknas register. Den-
na fadäs begränsar i hög grad användbarheten
av en så faktpäckad bok. Tyvärr saknar
framställningen också litterära egenskaper,
som kunnat levandegöra Elvis för andra än oss
populärmusikhistoriskt och drogpolitiskt in-
tresserade.

Dennis Zackrisson

Lars Gustafsson. VÄRLDENS TYSTNAD
FÖRE BACH. 91 s. Norstedts 1982. Pris: ca
78:--
ISBN 91-1-821332-4

I "Världens tystnad före Bach" återkommer
flera teman från Lars Gustafssons senaste ar-
beten. Där finns klanger från "Artesiska brun-
nen-Cartesianska drömmar", men även drag
från prosasamlingen "Den lilla världen". Det
starkaste temat, som också givit namn åt sam-
lingen, är utan tvivel Lars Gustafssons åter-
kommande och envisa kritik mot våra försök

att i behändigt överblickbara strukturer försö-
ka pressa in det oerhörda, det motsägande, det
bara sannolika i vår omvärld. I friheten genom
denna kritik finns "världens tystnad före
Bach". Det är tystnaden före systembyggaren
Bach, före Die Kunst der Fuge eller Das wohl-
temperierte Klavier.

Där finns också smärtsamt vackra dikter om
gränsövertredelser, klarast formulerat i be-
skrivningen av skäggdoppingens två världar,
över och under vattenytan, och i det hisnande
ögonblick när han befinner sig mitt däremel-
lan.

Jan-Olov Nyström

Stig Hansén, Clas Thor. SHANGHAI,
SHANGHAI! 208 s. Norstedts 1982. Pris: ca
125:--
ISBN 91-1-823032-6

Som första europeiska journalister efter 1949
kunde Stig Hansén och Clas Thor tillbringa
två månader i Shanghai hösten 1980. De har
därför trängt djupare än de många tillfällig-
hetsbesökare som efter två-tre veckor i Kina
envisas med att ge ut *sin* bok om detta väldiga
land. Vi får möta staden och dess invånare i
historien och nuet, och vi får lära känna några
av de omkring 600 svenskar som levt sitt liv i
staden.

Boken är skriven med stark känsla för histo-
riens detaljer. Möjligen hade skildringen tjä-
nat på en något lugnare rytm. Då hade förfat-
terna fått sovra hårdare i materialet eller låtit
det svälla ut till den "tegelsten" världsstaden
Shanghai egentligen vore värd. Men det är en
anmärkning i marginalen till en annars klart
läsvärd bok.

Tom Carlsson

per Helge DESSA TIDER. 69 s. Norstedts
1982. Pris: ca 56:--
ISBN 91-1-821341-3

Per Helge har - tillsammans med Bengt Berg -
alltmer etablerat sig som en av våra viktigaste
radikala lyriker, med uttalat program. Den se-
naste diktsamlingen förtar inte det intrycket.
Men jag saknar något av den friskhet och origi-
nality som Helge och Berg manifesterade i
samlarna om Värmland och Skogen. Mina
intryck vid läsningen är splittrade, men så är
också dessa tider.

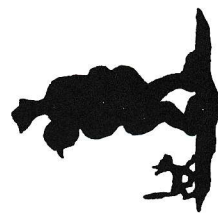
Som vanligt skriver Helge om avfolknings-
och nerläggningsbygder. En lite udda dikt fäs-
ter sig särskilt:

...En intuitiv flicka, liten, kanske tjugo
Avklädd sin kultur, till salu,
lite skygg men högexplosiv
i sin exotiska skönhet

Profilen skarpkuren som en nunatak

Och ett litet, halvsvalt isberg simmande
i glaset som hon har i handen".

Matz Davidsson

Arne Helldén. PLATON ELLER SOPTIP-
PEN? Inlägg i skoldebatten. 196 s. Gidlunds
1982. Pris: ca 81:--
ISBN 91-7021-405-0

Arne Helldén var en av kunskapsrörelsens
stormsvälvar. Här har han samlat ett dussintals
inlägg under perioden 1975-1981. Upprörde-
ten över kunskaps- och bildningsförslaget är
stark. Argumentationen är polemiskt tillspe-
sad, därmed ibland med nödvändighet ony-
serad och förenklad.

Helldén skiljer mellan radikaler och "pro-
gressiva". De "progressiva" myttdimor
gessiva förtjänstfullt. Fackpedagogerna ut-
pekas som de stora bovarna. En annan "bov"
är 1968 med dess "skäggiga profeter". Helldén
tillerkänner inte de frågor som då ställdes nå-
got värde. Synd. Bra frågor leder ju inte alltid
till bra svar.

Kjell-Arne Johansson

Alf Henrikson. ISLÄNDSK HISTORIA. III.
Björn Berg. 222 s. Bonniers 1982. Pris: ca
155:--
ISBN 91-0-045402-8

Den mångsidige Alf Henrikson har under flera
år bland övriga verksamheter hunnit med att
berätta oss de stora kulturernas historia - anti-
kens, Roms, Bysans, Kinas - på ett personligt
och underhållande sätt, oftast tillsammans
med den klurige tecknaren Björn Berg. Den
svenska historien i Henriksons tappning kom
redan 1963.

Nu återvänder Henrikson till Norden och
berättar framförallt om den isländska kultu-
rens storhetstid på 1100-talet och dess fantas-
tiska sagovärld (Nordens enda bidrag till
världslitteraturen före 1800-talet). Han låter
oss också slå följe med islänningarna genom
seklerna av fattigdom, utsatthet och kolonialt
beroende fram till självständigheten 1944.

Omskakande åsikter får man leta hos någon
annan än Henrikson. Hans mål är snarast kun-
skap till dem om underhållning, och han hör av-
gjort till dem som gjort en stor insats för histo-
reintresset i vårt land.

Mats Miljand

Ulo Ignats, red. HAR FREDEN EN CHANS
– Efter U-båt 137 och Polen? 104 s. Askelin &
Hägglund 1982. Pris: ca 70:–

ISBN 91-7684-011-5

Det av Ignats angivna syftet för att föra in Östeuropa i fredsdebatten uppnås och är gott. I framför allt Lena Jonssons, Kristian Gerners och Maria Lunderius inlägg finns nyttiga fakta. Jan Myrdals inlägg handlar om hur det som kallas sig fredsströrelse understödjer en farlig appeasementpolitik. Det har fördelen av att vara skarpt. Mina inlägg mot boken är:
1) det finns gott om artikelsamlingar och tidningsartiklar i dessa frågor. Någon, tex Ignats, borde skriva en rejäl bok om Östeuropa och freden. 2) det finns ingen anledning att vara artig. En fredsdebatt och -rörelse som inte vill försvara Sverige, som ger fan i FN-stadgan, som vill avspänning till priset av förtryck behöver inte "balanseras". Den måste bekämpas.

Lasse Linusson

P C Jersild. EFTER FLODEN. 267 s. Bonniers 1982. Pris: ca 140:–

ISBN 91-0-045569-5

Ett förenar de sista överlevande 30 år efter kärnvapenkriget: människosläktet ska inte föras vidare, de få födande kvinnorna tvångsaborteras. Allt annat är kamp för stunden. Allas kamp mot alla i ett bisart landskap där de ännu levande lyckönskar de döda. Paradoxalt nog blir läsningen ändå underhållande. Jersild är en utmärkt stilist som den här gångens säljer i femsiffrig upplaga om kärnvapenkrigets fasor. Sällan har form och innehåll nått en sådan makaber förenig. Som företeelse är Efter floden belysande för ett intellektuellt klimat där bsvärjelser går före förnuft.

Staffan Dahllöf

Mats Johansson, red. KULTUREN OCH FRIHETEN. 133 s. Timbro, Uppsala 1982. Pris: ca 90:–

ISBN 91-7566-016-4

Mats Johansson har samlat tre artiklar och sju intervjuer med ett par viktiga svenska författare där huvudfrågan är vad löntagarfonder kan innebära för svenskt kulturliv. Samtliga talar om risker för statlig eller annan styrning av den offentliga och fria debatten. Bokens svaghet är att intervjuaren för lätt släpper sin motpart, vilket möjligtvis beror på att han själv inte alla gånger verkar vara helt insatt i textlitteraturens läge i landet. Till de mer intressanta hör Sven Delblanc och Lars Gustafsson. Den senare hävdar bl a att löntagarfonder inte stärker "förstatligandevägen" medan den förre i motsats till bl a Lars Gyllenstein ser den fria författaren, det som kallas kommersialism, som en räddning gentemot fonder och välkontrollerande stipendiesystem. Redaktören försöker dock inte reda ut motsättningen.

Åke Bergman

James Joyce. KAMMARMUSIK. Övers Gunnar Ekelöf, Lars Gustav Hellström och Birger Hedén (även urval, inl. och komm.). 56 s. Fripress 1982. Pris: ca 48:–

ISBN 91-85590-37-1

James Joyce som poet? Ja, i de vanligaste engelskspråkiga antologierna är han inte representerad. Men han utgav faktiskt under sin livstid två tunna diktsamlingar, Chamber music (1907) och Pomes Penyeach (1927). Här föreligger nu ett svenskt urval ur dessa.

Lika experimenterande som Joyce var i sin prosa, lika traditionell tycks han ha varit i sin lyrik. Förutom i ämnesval (kärleks livlighet och plåga, den åtråddas skönhet, lyckans sekund och förgänglighetens evighet, etc) gäller det även formen: en avslipad, mjukt klingande (näja, inte alltid, en del av tolkningarna är i knaggligaste laget), påfallande operonlig poeti, där ordmusiken är det bestående intrycket. Välgjort och välklingande; men nog märks det att både decennierna och de poetiska revolutionerna passerat revy sedan dikterna först såg dagens ljus.

Per Helge

Ragnar Järhult. NU ELLER ALDRIG. En bok om "den nya strejkrörelsen". Inl. Åke Olsson. Foto Ragnar Järhult m fl. Studiehandling. 276 s. Liber 1982. Pris: ca 92:–

ISBN 91-38-90130-7

Gruvstrejken 1969 inledde en strejkrörelse som skakade om Sverige. Järhult sammanfattar de mest uppmärksamade konflikterna – från hamnstrejken 1969 till Öjebystriden 1980. I intervjuer berättar de mest aktiva arbetarna om hårda arbetsvillkor, föraktfulla bolagsledningar och ett fack som – oftast – lämnat dem i sticket. Trots inre slitningar och skiftande resultat av strejkerna lyser stoltheten igenom: de har rättat på ryggen och stärkt självkänslan. Sist i boken ger Gunnar Nilsson LO:s syn på strejkerna.

Arbetarnas berättelser är bokens styrka. Mot Järhults och Olssons underliggande analys vill jag dock invända: har fackföreningsrörelsen inte alls förändrats – har inte strejkrörelsen fått positiva återverkningar i det faktliga vardagsarbetet?

Thomas Johansson

Karel Kaplan. I CENTRALKOMMITTÉNS HEMLIGA ARKIV. Sanningen om Slånskyprocessen. Övers. Britt Arenander. 311 s. Ordfront 1982. Pris: ca 120:–

ISBN 91-7324-171-7

Under Pragvåren var Kaplan sekreterare i en kommission som skulle undersöka de politiska processerna i Tjeckoslovakien efter kriget. Rapporten kunde aldrig publiceras. Efter den sovjetiska invasionen drogs åter tumskruvarna åt. Kaplan uteslöts ur partiet och tvangs i exil.

Med Tjeckoslovakiens dåvarande försvarsminister som källa hävdar Kaplan att Sovjet 1951 planerade att genom en blixtooperation erövra Västeuropa. Stalin ville utnyttja USA:s militära svaghet efter Koreakriget. Om tre, fyra år skulle tillfället vara förbi. Processerna i Östeuropa ingick i den totala mobiliseringen inför anfallet.

Om Kaplan har rätt får det vittgående konsekvenser för synen på kalla kriget. Då blir kanske Eyvind Johnson den vilken i sitt vårtal i Uppsala 1951 uttryckte den mest realistiska verklighetsuppfattningen medan aktivisterna i världsfreds-rörelsen framstår som Kremels – medvetna eller omedvetna – språkrör.

Margareta Zetterström

Gunnar Kieri. VARFÖR SKULLE JAG LJUGA. 204 s. Arbetarkultur 1982. Pris: ca 94:-
ISBN 91-7014-159-2

Boken är en fristående fortsättning av "Av dig blir det ingenting" (1976) och "Jag skall ändå inte stanna" (1978). Huvudpersonen Lars, uppvuxen i det finskspråkiga svenska Tornedalen, prövar på olika arbeten i Mellansverige i början på 50-talet. Men inget jobb blir långvarigt. Hemlängtan driver honom alltid tillbaka till Norrbotten, där han hankar sig fram på tillfälliga sysslor.

Kieri skildrar på ett fängslande sätt, hur det känns att i unga år vara tvungen att lämna sin hembygd. Temat känns igen men det är tydligt inte uttömt ännu.

Hans-Magnus Meincke

Miroslav Krleža. UTAN MIG. Övers Adolf Dahl. 325 s. Tidens klassiker 1982. Pris: ca 94:-
ISBN 91-550-2450-5

Den tredje romanen på svenska av Krleža. I ett hårt likriktat samhälle försöker sig en välbärgad jurist på en enmansrevolt. Han kallar en mördare för en mördare. Men den åsyftade tillhör samhällets högst ansedda. Därmed har huvudpersonen grävt sin egen grav. Samhällets straffmekanismer fungerar effektivt och den utstötta förfaller i cynism och misantropi.

En mästars hand har signerat denna roman från 1938. Krleža är jämte Ivo Andrić Jugoslaviens främsta berättare. Ur detta perspektiv bör bokens svagheter beaktas. Visst är satiren knivvass, med en frenesi som erinrar om Strindberg i högförm. Men de närmast expressionistiska ordflyrverkerierna har en tendens att bli huvudsak och bryta udden av den politiska satiren. Att det våldsamma ordsvallet skymmer huvudsyftet är synd på denna i övrigt mästertliga skildring.

Jan Lidén

Hanns Karlewski, Thomas Millroth. BERLINGENOM TVÄ. 173 s. Liber 1982. Pris: ca 125:-
ISBN 91-38-90074-2

"Karlewski och Millroth ger bilder från bakgårdarnas och hyreskasernernas klassiska Berlin, bilder som visar att friheten i väst är lika skenbar som demokratin i öst, men att man på båda sidor av Muren möter människor med värme."

Förlagets baksidestext ger innehållet och problemet. Karlewski och Millroth beskriver i bild och text Kreuzberg i Västberlin och Prenzlauer Berg i Östberlin, men den nivå de valt förlägger skillnaderna mellan samhällstyperna i trivialitet. Måste en konkret skildring av människors vardagsliv bli så generell att differensen mellan olika samhällssystem försvinner?

Trots detta är Thomas Millroth inte längre önskvärd i Östtyskland. Berlin genom två år ett gott komplement till annat om Berlin.

Lars Andrée

Sture Källberg. UPPRORETS DAGAR - kortare än en vårblommas liv. 254 s. Norstedts 1982. Pris: ca 105:-
ISBN 91-1-821312-X

Ungern 1956 har för stora delar av vänstern varit ett skeende den nogsamt undvikit att diskutera. Sture Källberg har varit bland dem som vid några tillfällen sökt få i gång en diskussion. Han har bl a gett ut en dagbok, Uppror - Budapest 1956.

Jag började läsa den nya boken med stor kunskapsförlust och spant intresse. Författaren har dock inte lyckats ge denna roman om två ungdomars kärlek ett par politiskt intensiva höstveckor 1956 i Budapest en nödvändig stadga. Därför är det bara ställvis som intresset hålls vid liv.

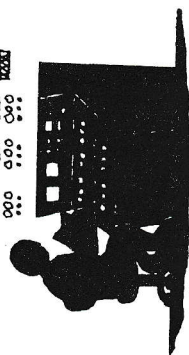
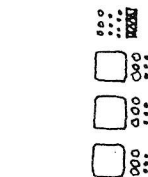
Åke Svensson

Janerik Larsson, Robert Rock, Svante Löfgren. SCHWEIZ-OKÄNT LAND MITT I EUROPA. 138 s. Timbro, Uppsala 1982. Pris: ca 54:-
ISBN 91-7566-021-1

Mitt i den ekonomiska världskrisen behövs det modeller som skall visa att kapitalismen trots allt kan fungera som den borde. Modelerna brukar vara Japan eller också Schweiz. Här är ett exempel på det senare. Författarna presenterar bl a en mängd samtal med glada schweizare som tjänar hyggligt och betalar lite skatt.

Schweiz har ingen inflation att tala om, inget nämnvärd budgetunderskott, ingen arbetslöshet, världens högsta levnadsstandard per capita osv, osv. Bakgrundsmaterialet som denna tunna volym ger är otillräckligt för att ge läsaren möjlighet att avgöra huruvida författarnas lovprisande av Schweiz som ekonomisk modell är berättigat eller ej.

Hans-Magnus Meincke

LITTERATUR I KRIS. Om ett stöd som slog snett. Om nya modeller. Red Roland Andréasson och C-J Charpentier. 51 s. Settern 1982. Pris: ca 52:-
ISBN 91-7586098-8

Ingvar Wahlén anklagar de ansvariga för att inte vilja lösa frågan om distributionskostnaderna, inte vilja konstruera ett vettigt lagerstöd till bokhandeln.

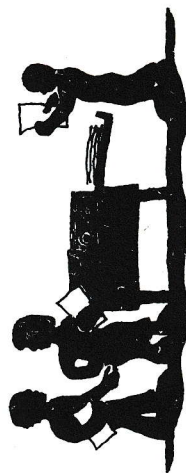
Carl-Johan Charpentier kräver: Inget stöd till böcker som går ihop eller trycks i utlandet; prioritera smala arbeten; effektiv prisdämpning. Litteraturstödet är utan kulturpolitiska effekter.

Statens momsintäkter från litteraturen är bortåt 160 miljoner kronor - staten lämnar ca 16 miljoner som litteraturstöd. Sune Stigsjö kräver att dessa momsintäkter slussas över till folkbiblioteken för bokinköp, vilka därmed skulle kunna tredubblas.

Helmer Lång kräver att drygt hälften av vad bokmomsen inbringar går tillbaka till litteraturen och skisserar också en stödmodell efter norskt mönster.

Att litteraturstödet slagit fel och att nya modeller behövs är klart. Denna lättlästa skrift kan förhoppningsvis medverka till att sätta igång debatten.

Britta-Lena Jansson

Ralf Långbacka. BLAND ANNAT OM BRECHT. Texter om teater. 310 s. Norstedts 1982. Pris: ca 94:–

ISBN 91-1-813411-4

Ralf Långbackas bok är en positionsbestämning av en av centralgestalterna i dagens nordiska teater, mycket viktig för alla som intresserar sig för den folkliga teaterns utveckling. Med utgångspunkt i Brechts begreppsvärld redogör Långbacka för sitt arbete. Vi följer uppsättningar av Büchners "Dantons död", Weiss "Marat", Beckets "Godot" och flera Brecht-pjäser; ett spännande resonemang kring möjligheten av realistisk musikteater; slutligen en mycket intressant uppsats om förfärdigheter för en konstnärlig teater, en text som för varit en central inspirationskälla till den sk Manifestetdiskussionen.

Den klarhet och konstnärliga uppriktighet som kännetecknar Långbackas teateruppsättningar återfinns också här, där ledmotivet är arbetet med att på bästa sätt omtolka verkligheten till teaterns språk, för att i sin tur återgöra verkligheten tydligare för publiken, tydligare i bemärkelsen hanterbar, möjlig att förändra.

Stefan Böhm

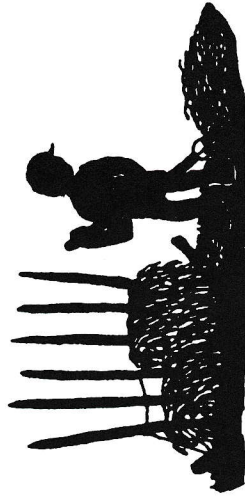
Peter Nilsson. ARKEN – Berättelsen om en färd till tidens ände. 305 s. Norstedts 1982. Pris: ca 115:–

ISBN 91-1-821182-8

Kopparhandlaren Benjamin är i ursprunget samtida med Noa, han levererar timmer till det väldiga arkbygget och överlever den stora syndafloden. Han börjar en vandring över kontinenterna och epokerna. Hans väsen uppfylls av frågan om tiden, vars flod är obarmhärtigare än någonsin syndafloden. Benjamin drömmer om en Ark under tiden. Han finner den slutligen, i ett framtida rymdskepp som med ljusets hastighet hinner tiden ikapp. Då döer Benjamin och berättelsen visar upp sin egen spegelbild: en ny skapelseberättelse.

Det är en tidstypisk berättelse med gamla återklanger: Gamla testamentet, myterna om den vandrande juden. Aniara och relativitetsteori. Men Peter Nilssons text dukar under i upprepningar och blir med några undantag mycket lång. Benjamin funderingar över tiden blir ofta tjugiga och hela budskapet tycks vara förödmjukelse; fåfänglighetens fåfänglighet.

Jan-Olov Nyström

Ngugi Wa Thiong'o. OM ICKE VETEKORNET. Övers Jan Ristarp. 248 s. Corona 1982. Pris: ca 94:–

ISBN 91-564-0937-0

Året är 1963. Kenya får sin efterlängtnade frihet och man firar Uhurufest i byn Thabai, centrum för berättelsens människor.

Liksom i Wa Thiong'o:s tidigare till svenska översatta roman Upp genom mörkret, tecknas en rad människooöden mot en dramatisk bakgrund: frihetsskampen och alla de frågor som blir nödvändiga att ställa. Vad innebär frihet? Varför uthärdar en del alla prövningar medan andra ger upp och förnedrar sig, sviker frihetsskampen?

Frågorna om skuld och moral bryts samman i frihetsskampen Kihikas öde: vem mördade honom, vem av de egna lockade honom i en fälla?

Upplösningen är ohyggligt spännande.

Martin Landahl

Gunnar Ollén. STRINDBERGS DRAMATIK. 614 s. Sveriges Radios Förlag 1982. Pris: ca 195:–

ISBN 91-522-1604-7

Gunnar Olléns Strindbergs dramatik är ett standardverk. Han försar genom hela Strindbergs dramaproduktion från En namnsdagsgåva 1869 till Stora Landsvägen 1909. Begreppet parat varningsdrama, vandringsdrama introduceras och appliceras.

Efter en kort resumé placeras varje drama in biografiskt och karaktäriseras idémässigt. Problem vid gestaltandet av de centrala rollerna berörs.

Ibland redovisas det mottagande pjäsen fått vid olika framföranden. Recensenternas värdeomdömen svävar mellan det positiva: förtädd stämning eller exakt avlyssnad ton, och det negativa: uppsättningen har svårt finna sig själv. Sambandet mellan omdöme och uppförd pjäs blir ganska flytande.

Fröken Julie skrevs 1888 men uppfördes i Sverige först 1904. Att det kunde ta upp till 16 år innan Strindberg fick sina pjäser uppförda i Sverige hänger direkt ihop med de värdeomdömen Ollén refererar.

Marianne Fors

Karl R Popper. DET ÖPPNA SAMHÄLLET OCH DESS FIENDER. Del 1 Platon. Övers Andrew Casson. 355 s. Akademilitteratur 1980. Pris: ca 115:–

ISBN 91-7410-076-9

Karl R Popper. DET ÖPPNA SAMHÄLLET OCH DESS FIENDER. Del 2 Hegel och Marx. Övers Andrew Casson. 446 s. Akademilitteratur 1981. Pris: ca 130:–

ISBN 91-7410-077-7

Detta verk har väl som få andra påverkat efterkrigsdiskussionen inom moralfilosofi, politisk filosofi och samhällsvetenskap överhuvud.

Poppers teser om "det öppna samhället", hans angrepp på dess påstådda och verkliga vägräware, hans historiefilosofi och speciella variant av utilitarismen, hans uppgörelse med Platon, Hegel och Marx, allt detta har onekligen satt outplånliga spår i den samhällsvetenskapliga debatten. Verket publicerades ursprungligen 1945 och därigenom föregrep han den nu så aktuella kritiken av marxismen med åskilliga decennier; det spektakulära mediaevenemang som under namnet den nya franska filosofin grasserade för något år sedan hade förmodligen sina medvetna eller omedvetna rötter i Poppers analys.

Nu finns alltså en svensk översättning, nästan fyra decennier efter verkets första upplaga. Knappast ett blixtrande översättningstempo och man kan också fråga sig vilken läsekrets förlaget vänder sig till.

I alla händelser är verket alltiämt en intellektuell och moralisk nödvändighet som förhoppningsvis kan nå ännu fler läsare.

Kent Begler

Marcel Proust. DEN LIKGILTIGE. Övers Madeleine Gustafsson. Förford Philip Kolb. 54 s. Atlantis 1980. Pris: ca 57:–

ISBN 91-7486-121-2

På spaning efter den tid som flytt av Marcel Proust är skön läsning. Egen mognad och mottaglighet kan bedömas i novellen Den likgiltige: "Orsakerna till hennes kärlek fanns inom henne, och om de också fanns en smula hos honom så låg de varken i hans intellektuella eller ens i hans fysiska överlägsenhet."

I alla fulla fall.

Proustkännaren Philip Kolb skriver i sin genmytliga inledning – tjugo sidor lång liksom novellen – att ämnet för berättelsen är, "så när som på vissa smärre skillnader, i grunden densamma som i Swanns kärlek". I själva verket utgör ju Swanns sällsamma kärleksäventyr, och dess tragik, kvintessensen i På spaning efter den tid som flytt.

Lena Andersson

Ernesto Sábato. OM HJÄLTAR OCH GRAVAR. Övers Peter Landelius. 346 s. Norstedts 1982. Pris: ca 111:–

ISBN 91-1-821081-3

Denna bok, författarens tredje, är en yvig och vildvuxen berättelse, romantisk och surrealistisk, lika eruptiv, gåtfull och oigenomtränglig som många av dess skildrade personer. Somliga personer tilldrar sig större intresse än andra; där finns den unga Alexandra, en lidelsefull, sällsam, skräckinjagande flicka, hennes fader, en paranoid figur av samma läggning som dottern och Bruno, en desillusionerad melankoliker som fördriver tiden med filosofiskt småprat vid något av Buenos Aires många kaféer. Berättelsen rör sig obesvärat över många sfärer: satir, politiska och sociologiska betraktelser, historisk krönika, halsbrytande, hallucinatoriska skildringar med surrealistiska inslag, långa infernovandringar tyngda av emellanåt väl konventionell skräckromantisk rekvisita.

Monumental, gåtfull, fantastisk är attribut som passar på denna berättelse; i sista hand tror jag den är obekrivbar – och det är kanske det som är meningen.

Kent Begler

Alf Sjöberg. TEATER SOM BESVÄRJELSE. Artiklar från fem decennier. Antologi red Sverker R. Ek, Ulla Åberg, Elsa Sjöberg, Katarina Sjöberg. 320 s. Norstedts 1982. Pris: ca 125:–

ISBN 91-1-823041-5

Alf Sjöbergs bok är ett märkligt bokslut över en av våra största teatermagiker. Stundom får man vid läsningen känslan av att Sjöbergs teater för honom var verkligare än verkligheten själv. Ett kapitel i boken heter också "Teatern speglar inte verkligheten, teatern protesterar mot verkligheten".

Sjöbergs livsverk var ett ymnighetshorn. Men i utläggningarna om hans ofta makalösa uppsättningar finns hela tiden ett abstrakt demokratiskt vi som subjekt. Sjöbergs uppsättningar var hans, han var visionären, som i Gordon Craigs efterföljd med skådespelaren som verktyg skapade sina konstverk på scenen. Med tacksamheten för de teaterupplevelser som boken erinrar om blandas därför betänksamhet inför dagens rop efter nya karismatiska teaterledare, nu under än mer radikala baner.

Tråkigt vore om arvet efter Alf Sjöberg blir ännu en generation lydig och osjälvständiga skådespelare.

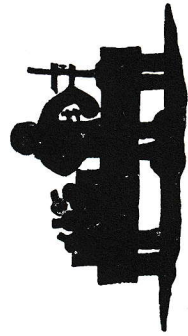
Stefan Böhm

Dieter Strand. EN SOCIALDEMOKRATS DÖD. Roman. 213 s. Norstedts 1982. Pris: ca 125:–

ISBN 91-1-821282-4

Uppgiften är till synes enkel, att skildra varför statsministern in spe, industriministern Hans Olofsson, dör i en bilolycka. Fanns det alkohol med i bilden? Eller tog han sitt liv efter någon sorts politiskt nederlag? Frågorna besvaras på samma sätt som i författarens oprecisa kåserier i Aftonbladet, med antydningar och halvkvädda visor. Vårre är dock en annan brist, att läsaren har svårt för att se denne nästan teorinskt streberaktiga typ som en socialdemokrat, ty den politik han antas stå för blir en samling ideologiska klicheer utan någon fast förankring i den verklighet han är sprungen ur.

Åke Bergman

Stig Strömholm. TIDVÄRV. 296 s. Norstedts 1982. Pris: ca 140:–

ISBN 91-1-821242-5

Stig Strömholm, konservativ skribent i dagspressen och professor i juridik, fick med sin romantrilogi "Dalen" – "Fälten" – "Skogen" en stor publik. Strömholm kunde tillfredsställa ett historiskt intresse som inte enbart nöjde sig med rekonstruktion; hans berättelse innehöll frågeställningar som var intressanta även för den läsare som inte delar skribenten Strömholms uppfattningar i debatten.

Årets roman "Tidevarv", som skildrar en släkts liv på några större jordegendomar i Sörmland under perioden 1850 till våra dagar, är tyvärr inte alls i samma klass som trilogin. Skälet till detta är delvis en formfråga. Kompositionen är konstruerad och den syns förtydligt. Strömholm är dessutom för klugen i sitt förhållande till samtiden för att våga spela ut sin berättartalang. Ibland blir han to m sentimentalt. Då rasar romanbygget.

Svante Svensson

Anders Sundelin. JIHAD! Det heliga kriget i Afghanistan. Foto förf. 158 s. Norstedts 1982. Pris: ca 105:–

ISBN 91-1-823251-5

Jihad! är boktryckt frontjournalistik som jag tror överlever utgivningsåret. Sundelins jagvar-där-reportage blir kanske inte tidlöst, men är skrivet med stort mått av kunskap och respekt för komplikationerna i den afghanska befrielsekampen.

Från de tryckta sidorna stiger damm, vrede, och krutrök. Det är god journalistik. När dimmorna skingrats efter 158 sidor återstår en känsla av inlevelse och ökad förståelse. Med litteraturlista och utförligare kartor hade Jihad! blivit en än bättre språngbräda för det nödvändiga solidaritetsarbetet. Men plus för de historiska avsnitten.

Staffan Dahllöf

SÅ MÅLAR DE STORA MÄSTARNA: målarkonstens tekniker i berömda konstnärers arbeten. Eng. red. Waldemar Januszczak. Svensk övers. och bearb. Björn Hallström. Ill. med fotografier i färg. 192 s. Atlantis 1982. Pris: ca 280:–

ISBN 91-7486-159-X

50 kända målningar ur konsthistorien presenteras med utgångspunkt från deras tekniska aspekt. Mycket åskådligt visas i skarpa fina bilder, hur duken eller pannan grunderades, hur sedan ev. teckning och undermålningsgjorts. Ett flertal detaljbilder visar penselskrift, dagrar fördrivningar m m.

Boken fyller en lucka efter Acke Kumlins Målarkonstens tekniker (1974), men här tillkommer det fina bildmaterialet.

Bokens 6 sista sidor består av ordförklaringar samt en mycket kort bibliografi.

Jag läste boken från pärm till pärm med vetgirig nyfikenhet men den bör även fungera fint som uppslagsverk för konststudier vid universitet eller konstskolor.

Björn Hallström är föreståndare för materialinstitutet vid konsthögskolan.

Sophie Hedin

Karl Vennberg. BILDER I-XXVI. 72 s. Bonniers 1982. Pris: ca 59:-

ISBN 91-0-045435-4

Kurt Vonnegut. PALMSÖNDAG. Övers. Olov Jonason. 290 s. Norstedts 1981. Pris: ca 108:-

ISBN 91-1-821302-2

Varierade, vemodiga eller bittert ironiska bilder av poetens åldrande, hemlöshet och ständiga tillkortakommanden. Vennbergs jobbsbrottningar med Gudar, kärlekar och illusioner fyllda ideologier och värdesystem är ett återkommande tema i hans poesi och Bilder påminner därvidlag om hans 40-talsdiktning (t ex. i Tideräkning, Fiskefärd). Trots tredje- och fjärdepunkts befann han sig då mer i kamp med tiden, vilket gav hans dikt en mer aktivistisk hållning än nu.

I Bilder I-XXVI tenderar det mer åt en bitter, sorgsen grimas i tidens nedförsbacke, och den poetiska styrkan avtar trots sökande efter träffsäkra bilder.

Det är drivet skrivet, konstförfaret och stundtals mycket vackert, men det var bättre förr, åtminstone poetiskt.

Trygve Lundh

Palmsöndag är ett collage av brev, tal, recensioner, en rundmålning av Vonneguts förfäder och efterkommande, en "självintervju" och sammanfogande kommentarer. I tonåren skattade jag Vonnegut högt för ironin, respektlösheten, den svarta humorn. Problemet (som samtidigt torde förklara varför han blivit en så kultfigur – i Amerika och kanske i Sverige) är en irriterande ovana att inbjuda läsaren till ett sorts samförstånd – som aldrig klargörs, inte minst manifesterat i det flitiga bruket av vändningen "och så vidare". Han börjar på något, spetsar till – och så stannar det vid en grimas. "Moder Natt", "Slakthus 5", "Goodbye Mr Rosewater" kan rekommenderas. "Palmsöndag"? Jag vet inte. "Tack för er vackert spelade uppmärksamhet", slutar den, en och annan bitsk sanning bjuder den på, men Vonnegut kan bättre.

Lasse Linusson

